

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΠΑΡΑ ΤΟ ΚΑΛΜΠΑΚΙ-ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΥΠΟ ΣΩΤΗΡΙΟΥ Ι. ΔΑΚΑΡΗ

Κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1953 παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ ὑπολοχαγοῦ κ. Βασιλείου Δασκαλοπούλου εἰς τὴν Ἐφορείαν Ἀρχαιοτήτων τὰ κατωτέρω περιγραφόμενα προϊστορικά εὐρήματα, προερχόμενα ἐκ τάφων πλησίον τοῦ Καλμπακίου¹, τὰ ὅποια συνώδευε καὶ ἔκθεις ἀνευρέσεως. Ἐνεκα τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν εὐρημάτων μετέβην εἰς τὴν θέσιν τῶν τάφων, ἔνθα εἶχε τὸν καταυλισμὸν στρατιωτικῆς μονᾶς. Ἀτυχῶς οἱ τάφοι, τυχαίως ἀποκαλυφθέντες ὑπὸ τῶν ἐργαζομένων ἐκεῖ στρατιωτῶν πρὸς κατασκευὴν μικροῦ κτίσματος, εἶχον σχεδὸν καταστραφῇ, αἱ δὲ μεγάλαι ὀρθογώνιοι πλάκες λευκοῦ ἀσβεστολίθου εἶχον ἐξαχθῇ, χρησιμοποιοῦνται πρὸς στρώσιν. Μερικὰ πῆλινα ἀγγεῖα, μνημονεύόμενα εἰς τὴν ἀνωτέρω ἔκθεισιν, εἶχον διαλυθῇ, ἔνεκα τῆς κακῆς ποιότητος τοῦ πηλοῦ, καὶ εἶχον ἀπορριφθῇ, ὥστε δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἀνεύρεσις τῶν τεμαχίων των.

Ἡ ἀκριβὴς θέσις τῶν τάφων ἀφίσταται περὶ τὰ 100 μέτρα δυτικῶς τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ Ἰωαννίνων - Κονίτσης καὶ παρὰ τὸ 31,5 χιλίωμ. Ἡ ὅλη περιοχὴ, ὀρεινὴ καὶ φύσει ὄχυρά, διατέμενεται ὑπὸ στενῆς κοιλάδος, ἀποτελούσης τὴν κυρίαν φυσικὴν διάβασιν ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς τὴν καρδίαν τῆς κεντρικῆς Ἡπείρου, τὸ λεκανοπέδιον Ἰωαννίνων - Λαψίστης. Ἡ στρατηγικὴ σπουδαιότης τοῦ Καλμπακίου κατεδείχθη ἰδίᾳ κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον, ὅτε ἡ περιοχὴ αὕτη ἀπετέλεσε τὸ κύριον σημεῖον κρούσεως τῶν Ἰταλικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τὸ κεντρικὸν ἔρεισμα τῶν ἀμυνομένων. Ἡ στενὴ κοιλάς, ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ λεκανοπεδίου τῶν Ἰωαννίνων, ἄγει βορειότερον εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Παρακαλάμου, παρὰ τὸ Καλμπάκι, ἔνθα αἱ πηγαὶ τοῦ Θυνάμιδος (σῆμ. Καλαμᾶ). Βορειότερον αἱ φυσικαὶ διαβάσεις, τὰς ὁποίας ἀκολουθοῦν καὶ αἱ σύγχρονοι ὁδικοὶ ἀρτηρίαι, ἀποβαίνουν εὐχερέστεραι, ἄγουσαι ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς Κόνιτσαν, Κορυτσᾶν καὶ Πρεμετὴν, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς Δρόπολιν καὶ Ἀγ. Σαράντα². Δυτικῶς τῆς θέσεως τῶν τάφων, εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας περίπου, εὐρίσκεται ἡ μονὴ τῆς Κοιμήσεως

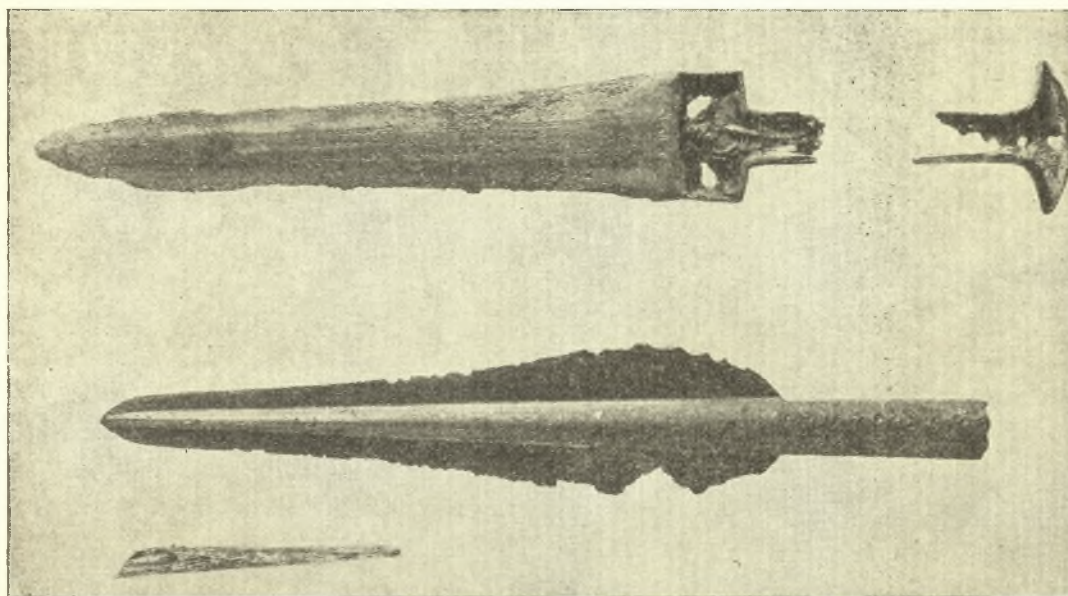
¹ Ἡ περιοχὴ τοῦ Καλμπακίου, περὶ τὰ 33 χιλιόμετρα Β. - ΒΔ. τῶν Ἰωαννίνων, καταστάσα κυρίως γνωστὴ ἐκ τῆς σθεναρᾶς ἀντιστάσεως τῶν ἑλληνικῶν μονάδων προκαλύψεως κατὰ τὸν ἑλληνοϊταλικὸν πόλεμον 1940-1941, ὀφείλει τὸ ὄνομα εἰς τὴν ὕπαρξιν μικροῦ χωρίου, τοῦ Καλμπακίου, ἐξαφανισθέντος εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Τοῦτο δὲ πάλιν ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐκ τινος Χανίου — Καλυβάκι —, ἔνθα κατέλυν οἱ διερχόμενοι ταξιδιῶται. Σχετικῶς ἰδὲ Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΟΥ, Ἡπειρωτικὰ Μελετήματα, τεύχος 9, σ. 74-75, Κ. ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΥ, Παρατηρήσεις εἰς τὴν νεωτέραν γεωγραφίαν τῆς Ἡπείρου, 1937, σ. 79-80. Ἡ ὕπαρξις ὁμωνύμου χωρίου μνημονεύεται ἐπίσης εἰς χειρόγραφον τῆς Μ. Παναγίας τῆς

Σηλαιώτισσας τῆς Ἀρίστης - Ζαγορίου, ἰδὲ Φ. ΠΕΤΣΑ, Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἡπειρον, εἰς μνήμην Χρ. Σούλη, 1954, σ. 88, 1. Ἐκ τῆς λ. *Καλυβάκι* κατὰ συγκοπὴν τοῦ ἀτόνου *υ* καὶ διὰ τῆς μετατροπῆς τοῦ μέσου χειλικοῦ *β* εἰς *μπ*, γλωσσικῶν φαινομένων λίαν συνήθων εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς περιοχῆς Ἰωαννίνων, προῆλθε τὸ τοπωνυμικὸν *Καλμπάκι*.

² Περὶ τῆς γεωμορφίας καὶ τῶν φυσικῶν διαβάσεων τῆς περιοχῆς ἰδὲ ALFRED PHILIPPSON, Die griechischen Landschaften II, 1, 1956, σ. 80, 89 κ.ἑξ., τοῦ αὐτοῦ, Thessalien und Epirus, 1897, σ. 210 καὶ πίν. 6, ὁμοίως N. G. L. HAMMOND, BSA 32, 1931-32, σ. 139 κ.ἑ. καὶ B. L. BEAUMONT, JHS 72, 1952, σ. 64-65.

τῆς Θεοτόκου Βελλᾶς καὶ ἡ αὐτόθι βυζαντινῶν χρόνων ὁμώνυμος ἀκρόπολις, νοτίως δὲ τῶν τάφων, ἐφ' ὕψηλῆς ράχως, ἡ προχριστιανικῶν χρόνων ἀκρόπολις τῆς Χρυσόρραχης. Ἐπὶ τοῦ ὅρους Σιούτιστα, ἀποτελοῦντος τὸ δυτικὸν τεῖχος τῆς λεκάνης, διατηροῦνται δύο πολυγωνικαὶ ἀκροπόλεις, τῆς Παλαιογρίμπιανης καὶ ἑτέρα βορειότερον ἐπὶ προβούνου τοῦ Ἄνω Παρακαλάμου, ἐνθα ἡ σταυροπηγιακὴ Μονὴ Σωσίνου¹.

Μικρὰ ἐπιτόπιος ἔρευνα ἐπὶ τῆς θέσεως τῶν τάφων δὲν ἀπέφερεν εἰμὴ ὀλίγα μόνον προϊστορικὰ ὄστρακα παρὰ τὸν τάφον Δ, προερχόμενα πιθανώτατα ἐκ τῶν διαλυθέντων ἀγγείων τῶν τάφων (εἰκ. 4), πάντως ὅμως, κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν παρευ-

Εἰκ. 1. Ἐγχειρίδιον καὶ αἰχμὴ δόρατος ἐκ χαλκοῦ Τ.Α. (Κάτω ἀριστερὰ ἡ αἰχμὴ τοῦ ξυλίνου δόρατος).

ρισκομένων στρατιωτῶν, ὅμοια πρὸς ἐκεῖνα. Οἱ ἐλθόντες εἰς φῶς τέσσαρες τάφοι, μάλιστα καλυπτόμενοι ὑπὸ λεπτοῦ στρώματος γῆς, πάχους 0.10 - 0.20 μ., ἔβλεπον ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Ἐξαίρεσιν ἀπετέλει ὁ παιδικὸς τάφος Β, εὗρισκόμενος μεταξὺ τῶν τάφων Α καὶ Γ, ἔχων κάθετον πρὸς αὐτοὺς κατεύθυνσιν. Οἱ τάφοι, κιβωτιόσχημοι, ἦσαν ἐπενδεδυμένοι διὰ κανονικῶν ὀρθογωνίων πλακῶν ἀσβεστολίθου, κατακορύφως τοποθετημένων, μιᾶς ἕως δύο εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς καὶ μιᾶς πάντοτε εἰς τὰς στενὰς. Δύο τοῦλάχιστον τῶν τάφων ἐκαλύπτοντο ὑπὸ ὁμοίων μεγάλων πλακῶν.

Ἐκ τῆς συνοδευούσης τὰ παραδοθέντα κτερίσματα ἐκθέσεως παρέχονται αἱ κάτωθι πληροφορίες.

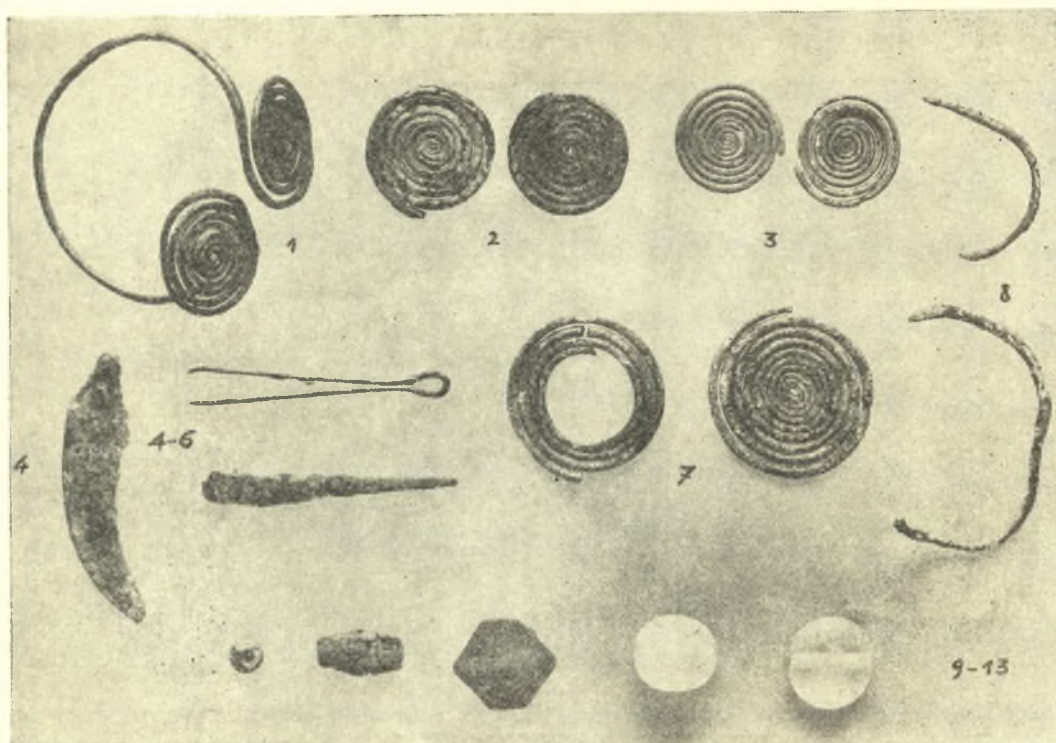
Τάφος Α. Μῆκος 1.90 μ., πλάτ. 0.40 μ. Ἐντὸς τούτου κανονικὴ ταφὴ ἑνὸς νεκροῦ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς ΒΑ. Παρὰ τὸν νεκρὸν χαλκοῦν ἐγχειρίδιον καὶ χαλκῇ αἰχμὴ δόρατος (εἰκ. 1), χαλκῇ λεπίς μαχαιριδίου (εἰκ. 2, 4) καὶ πήλινον ἀγγεῖον, ἀπολεσθέν.

¹ Ἰδὲ χάρτην παρὰ Α. PHILIPPSON, Griech. Landsch., ἔ. ἀ. (ἀρ. 90 - 92), Φ. ΠΕΤΣΑ, ΑΕ 1952, παράρτ. σ. 4, εἰκ. 5, Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗ, Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἥπειρον,

σ. 59 κ. ἑξ. Περὶ τῆς θέσεως καὶ τῆς Μονῆς ἰδὲ ἐπίσης Α. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου, ΣΤ (1956), σ. 72 κ. ἑ.

Τάφος Β. Μὲ κάθετον κατεύθυνσιν πρὸς τοὺς τάφους Α καὶ Γ, βαίνοντας παραλλήλως, περιεῖχε τὸν σκελετὸν μικροῦ παιδός, ἄνευ κτερισμάτων, «εἰς στάσιν μᾶλλον καθημένου» κατὰ τὴν ἔκθεσιν.

Τάφος Γ. Ἀπεῖχε τοῦ Α 2.50 μ. Ἐντὸς τούτου ἐκτὸς τοῦ νεκροῦ ὑπῆρχον δύο σπειροειδεῖς δίσκοι χαλκοῦ ψελίου (εἰκ. 2)¹ καὶ πήλινον ἀγγεῖον, ἑξαφανισθέν. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο ὡς εἰς τὸν Α.

Εἰκ. 2. Προϊστορικά ψέλια, μαχαίριδιον, τριχολαβίδες καὶ ψῆφοι ὄρμου.

Τάφος Δ. Ἀνευρεθεῖς εἰς ἀπόστασιν 46 μ. νοτιοδυτικῶς τῶν τριῶν τάφων, περιεῖχε κατὰ τὴν ἔκθεσιν δύο σκελετοὺς, ἀντιθέτως τοποθετημένους, μὲ κατεύθυνσιν ΒΑ.-ΝΔ., δύο χαλκᾶς λαβίδας (εἰκ. 2, 5-6), δύο ζεύγη χαλκῶν ψελίων (εἰκ. 2), ὧν τὸ ἓν ἀκέραιον (1), τοῦ δὲ ἑτέρου οἱ δίσκοι καὶ δύο τεμάχια τοῦ στελέχους, προσέτι δὲ δύο πήλινα ἀγγεῖα, ἑξαφανισθέντα, καὶ ψῆφοι τινες ὄρμου ἐξ ὀρείας κρυστάλλου, ἡλέκτρου, χαλκηδονίου λίθου καὶ πηλοῦ (εἰκ. 2, 9-13)².

Κατωτέρω προβαίνομεν εἰς λεπτομερεστέραν περιγραφὴν τῶν εὗρημάτων τούτων.

Χαλκοῦν ἐγχειρίδιον (εἰκ. 1). Ἐλλείπει τὸ μέσον τοῦ κανυλοῦ· μῆκος μετὰ τῆς λαβῆς 0.328 μ.³ Ἡ λεπίς μὲ βεβλαμμένας τὰς ἀκμὰς (μῆκ. 0.2385 μ.) ἔχει ὀρθογώνιον

1 Πλὴν τοῦ ἀκεραίου ψελίου τοῦ τάφου Δ (εἰκ. 2, 1), εἰς τὴν ἔκθεσιν δὲν ἀναφέρεται ἐκ ποίου τάφου (Γ ἢ Δ) προέρχεται ἓν ἕκαστον ζεύγος τῶν σπειρῶν. Τετάρτου ψελίου οἱ σπειροειδεῖς δίσκοι (εἰκ. 2) δὲν διευκρινίζονται εἰς ποῖον τάφον ἀνευρέθησαν.

2 Εἰς τὴν ἔκθεσιν γίνεται λόγος περὶ δύο περιδεραίων «ἀπὸ χάντρες γυάλινες καὶ ἕκαστον ἔφερε καὶ πήλινα κομβία». Πρόκειται δηλ. περὶ πολλῶν ψήφων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁμως παρεδόθησαν αἱ εἰκονιζόμεναι μόνον.

3 Κατὰ τὴν φωτογράφησιν παρελείφθη μικρὸν τεμά-

πτέρναν, πλάτους 0.044 μ., ὀξυνομένην βαθμιαίως πρὸς τὴν αἰχμήν. Πρόκειται δηλ. περὶ ἐγχειριδίου πρὸς διάτρησιν καὶ ὄχι πρὸς πλήξιν. Τὸ μέσον τῆς λεπίδος, ἐλαφρῶς ἐνισχυμένον (μέγιστον πάχος 4 χιλιοστά), κοσμεῖται κατὰ μῆκος καὶ ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν διὰ τριῶν ζευγῶν ἐγχαράκτων γραμμῶν. Ὁ καυλὸς ἀπολήγει εἰς μηνοειδὲς κομβίον μὲ κυρτὴν ράχιν, πλάτους 0.052 μ., ἀποτελοῦν μετὰ τῆς ἐπενδύσεως τὸν μύκητα ἢ τὸ ἐπίμηλον τῆς λαβῆς. Ἐπὶ τῆς ἐτέρας τῶν πλευρῶν ἐξέχον περιχείλωμα (ὑψ. 7 χιλ.) περιβάλλει τὴν λαβὴν μετὰ τῶν ὤμων καὶ τοῦ μύκητος, ἀπολήγον ὀλίγον χαμηλότερον τῶν ὤμων. Ἐπὶ τοῦ καυλοῦ καὶ τῶν ὤμων πέντε ἐν ὅλῳ ὅπαι διὰ τὴν συνήλωσιν τῆς ξυλίνης πιθανῶς ἐπενδύσεως¹, δύο μεγάλοι καὶ ἀκανόνιστοι ἐπὶ τῆς πτέρνης, δύο ἐπὶ τοῦ κομβίου, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἀνωτέρα ἐπίσης ἀκανόνιστος καὶ μεγάλη, πέμπτης δὲ μικρᾶς καὶ στρογγύλης ὁπῆς διακρίνονται τὰ ἴχνη ἐπὶ τοῦ σημείου θραύσεως τοῦ καυλοῦ, τοῦ συμφυοῦς μετὰ τῆς λεπίδος. Πέντε ἐπομένως ἦλοι ἐστερέωνον τὴν ἐπένδυσιν τῆς λαβῆς, ἀπολήγουσαν εὐθέως ἐπὶ τῆς λεπίδος εἰς τὸ ὕψος τοῦ πέρατος τοῦ περιχειλώματος. Ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου ὑπάρχει ἀρχαῖον ρήγμα, ἐξικνούμενον μέχρι τῆς παρακειμένης ὁπῆς. Πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς βλάβης εἶχεν ἐνισχυθῇ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς ὁ πυθμὴν τοῦ καυλοῦ καὶ τῆς πτέρνης δι' ἐγχύσεως χαλκοῦ, καλύπτοντος τὸ μεγαλύτερον τμήμα τῆς πτέρνης μέχρι τῶν δύο ἀνωμάτων ὁπῶν². Τὸ ἐγχειρίδιον ἀνήκει εἰς τὸν τύπον b κατὰ FURUMARK, κοινὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ μηνοειδὲς μύκης, ἡ ὀρθογώνιος πτέρνα καὶ ἡ ὀξεῖα λεπίς (τύπος b₁) ἢ ἡ πλατεῖα καὶ φυλλόσχημος (τύπος b₃)³. Εἰς πάντα τὰ γνωστὰ ἐγχειρίδια τοῦ τύπου b₁ ἡ ἐπένδυσις στερεώνεται ἐπὶ τοῦ καυλοῦ διὰ 3-4 ἡλων, τοποθετημένων πάντοτε στοιχηδὸν ἐπὶ τῆς λαβῆς καὶ τῶν ὤμων (σχέδιον εἰκ. 9, 5. 6. 9. 12. 15. 16. 19. 22. 24), ἐξαιρέσει τῶν ἐγχειριδίων τύπου b₃, ἐχόντων ἐνίοτε 2-4 ἡλους ἐπὶ τῶν ὤμων, ἔνεκα τοῦ μεγαλυτέρου πλάτους τῆς λεπίδος, συνήθως ὑπὲρ τὰ 5,5 ἐκ. (εἰκ. 9, 3-4. 8. 11. 14). Προφανῶς λοιπὸν αἱ τρεῖς μεγάλοι καὶ ἀνώμαλοι ὅπαι ἐγένοντο κατὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ ἐγχειριδίου, ὅτε ἐκ τῆς ἐγχύσεως τοῦ μετάλλου αἱ ἀρχικαὶ ὅπαι τῶν ὤμων ἐκαλύφθησαν. Τρεῖς ἢ τέσσαρας ἐπομένως ἡλους, στοιχηδὸν διατεταγμένους, ἔφευρον ἀρχικῶς καὶ τὸ ἐγχειρίδιον τοῦτο.

Ὅχι τόσον συνήθης εἶναι ἡ διὰ παραλλήλων ἐγχαράκτων γραμμῶν διακόσμησις τοῦ μέσου τῆς λεπίδος, οἰκεία εἰς τὰ μετὰ ράχεως μυκηναϊκὰ ξίφη καὶ ἐγχειρίδια, χρησιμεύουσα ἐκεῖ διὰ τὴν ὑπογραμμίσιν τὴν ὀργανικὴν λειτουργίαν τῆς ράχεως, ἡ ὁποία ὁμως εἰς τὰ ἐγχειρίδια τοῦ τύπου τούτου εἶναι ἀσυνήθης. Ἐκ τῶν γνωστῶν μου παραδειγμά-

χίον τοῦ καυλοῦ, συνάπτει ἀσφαλῶς τὰ δύο διεστῶτα τμήματα τούτου. Ἐνεκα τούτου τὸ τμήμα μὲ τὸν μύκητα ἐτοποθετήθη εἰς μεγαλυτέραν τοῦ κανονικοῦ ἀπόστασιν. Τὸ πραγματικὸν μῆκος τῆς λαβῆς μετρεῖ 0.089-0.09 μ., ὅσον τὸ σύνθετος μῆκος εἰς τὰ ἐγχειρίδια ταῦτα (0.08-0.095 μ.).

1 Εἰς τὰ ἐγχειρίδια ταῦτα ἡ ἐπένδυσις τοῦ καυλοῦ εἶναι συνήθως ξυλίνη, ἐνίοτε ὁμως καὶ ἐξ ἐλέφαντος, ὥς εἰς τὸ ἐκ Καρπάθου ἐγχειρίδιον τοῦ Βρεττ. Μουσείου, εἰς τὸ συγγενοῦς τύπου ξίφος ἐκ Περαιτῆς καὶ εἰς μερικὰ μαχαίρια· πρβλ. Br. Mus. Guide to Greek and Roman Life, 1908, σ. 95, εἰκ. 79 b, ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ, ΠΑΕ 1954, σ. 96, εἰκ. 5, Ν. SANDARS, Proceedings of

the Prehistoric Society, 21, 1955, σ. 180, εἰκ. 3, 2 καὶ σ. 181.

2 Ὁμοίαν ἐπισκευὴν τοῦ καυλοῦ παρουσιάζει καὶ τὸ ἐκ τοῦ τάφου 7 Δενδρῶν ἐγχειρίδιον τύπου b₃, AXEL PERSSON, New tombs at Dendrā, σ. 34, εἰκ. 35, 1. Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἐκ τῆς ἐπισκευῆς τοῦ ἐγχειριδίου ἐπῆλθε μεταβολὴ εἰς τοὺς ὤμους. Τοῦλάχιστον ὁ δεξιὸς, ὡς πρὸς τὸν θεατὴν ὤμος, κατασκευασθεὶς ἐκ νέου, ἀπέβη βραχύτερος τοῦ ἀντιστοίχου κατὰ δύο χιλιοστά (πλάτ. δεξιῦ 11,5 χιλ., ἀριστεροῦ 13,5 χιλ.).

3 A. FURUMARK, The Chronology of Mycenaean Pottery, 1941, σ. 94, εἰκ. 4.

των παρομοίαν διακόσμησιν ἔχουν τὰ δύο ἐγχειρίδια τύπου b₁ ἐκ τοῦ τάφου Α Μουλιανῶν καὶ τὰ συγγενῶν τύπων ξίφη καὶ ἐγχειρίδια ἄνευ ράχεως ἐξ Ἰαλύσου Ρόδου, Λακκίθρας Κεφαλληνίας, Ἰθάκης, Σητείας, Καρπάθου καὶ Περαιτῆς¹ (εἰκ. 9, 7. 10. 21. 23). Ἐνῶ ὁμως εἰς τὸ ἐξ Ἰαλύσου ξίφος ἢ ἐγγάρακτος διακόσμησις διὰ γραμμῶν εἶναι δικαιολογημένη, διότι περιγράφει καὶ ἐξαίρει τὰς μεταξὺ τούτων τρεῖς ἀνεπαισθήτους ράχεις τῆς λεπίδος², εἰς τὰ λοιπὰ ἐγχειρίδια, χρονολογούμενα κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς ὑπομυκηναϊκοὺς καὶ πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους (βλ. κατωτέρω), αἱ γραμμαὶ ἀποβαίνουν ἀπλῶς διακοσμητικαί, ξέναι πρὸς τὴν ἀρχικὴν ἰδέαν τοῦ τονισμοῦ τῆς ράχεως. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, τοὺς κατὰ καὶ μετὰ τὴν μεγάλην ἐκ Βορρᾶ εἰσβολήν, ἐμφανίζονται εἰς τὴν Ἑλλάδα ξίφη καὶ ἐγχειρίδια βορείου προελεύσεως, γνωστὰ ὡς Griffzungenschwerter καὶ Peschieradolche, μὲ παραπλήσιον ἐγγάρακτον διακόσμησιν, εἶναι δυνατόν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἐκεῖθεν προέρχεται ἡ ἰδέα αὕτη τῆς διακοσμήσεως. Τοιοῦτό τι π.χ. δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ἀδιστάκτως διὰ τὸ ἐκ Σητείας πιθανῶς ἐγχειρίδιον μὲ διακόσμησιν ὁμοίαν πρὸς τὰ βόρεια πρότυπα· διότι ἡ λεπίς τούτου, ἐκτὸς τῶν κατὰ τὸ μέσον ἐγγαράκτων γραμμῶν, φέρει καὶ παρὰ τὰς ἀκμὰς ἀνὰ μίαν γραμμὴν καμπύλην, παρακολουθοῦσαν τὸ περιγράμμα τῆς λεπίδος (εἰκ. 9, 21)³. Πράγματι εἰς τὰ βορείου καταγωγῆς ξίφη καὶ ἐγχειρίδια τῆς ΝΑ. Εὐρώπης τύπου Griffzungenschwert καὶ Peschieradolch ὁ τρόπος οὗτος τῆς διακοσμήσεως εἶναι λίαν συνήθης. Εἰς τὸ σχεδιογρ. εἰκ. 3 παρέχονται αἱ κυριώτεραι μορφαὶ διακοσμήσεως τῶν λεπίδων ξιφῶν, προερχομένων ἐκ Γιουγκοσλαβίας, Οὐγγαρίας καὶ Μουλιανῶν Κρήτης⁴. Κατὰ κανόνα ἀπλῇ ἢ διπλῇ γραμμῇ διήκει παρὰ τὰς ἀκμὰς τῆς λεπίδος, παρακολουθοῦσα τὴν καμπύλην ἀνάπτυξιν τῶν ὤμων (1-2). Ἐνίοτε παρεμβάλλονται ἐπὶ τοῦ μέσου 1-2 γραμμαί, ἀπλαῖ ἢ διπλαῖ, ἐξικνούμεναι ὀλίγον ὑψηλότερον τῶν παρὰ τὰς ἀκμὰς γραμμῶν ἢ συναντῶμεναι μετ' αὐτῶν διὰ τόξων (3-5 καὶ 7-8). Σπανιώτερον περιορίζεται ἡ διακόσμησις ἐπὶ τοῦ μέσου τῆς λεπίδος ἀποκλειστικῶς διὰ γραμμῶν καμπύλων ἢ εὐθειῶν (6, 9-10)⁵. Ὅτι ὁ τρόπος οὗτος τῆς διακοσμήσεως εὗρεν ἀνταπόκρισιν καὶ εἰς τὰ ἐν Ἑλλάδι ξίφη καὶ ἐγχειρίδια μαρτυρεῖ τὸ ἐκ Σητείας πιθανῶς προερχόμενον ξίφος μὲ ὁμοίαν διακόσμησιν (εἰκ. 9, 21). Καίτοι, ὡς ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, τὰ πλεῖστα τῶν μετ' ἐγγαράκτων γραμμῶν μυκηναϊκῶν ξιφῶν καὶ ἐγχειριδίων χρονολογοῦνται εἰς τοὺς χρόνους τῆς εἰσβολῆς καὶ μετὰ ταύτην, ἥτοι κατὰ τὸν 12^{ον} καὶ 11^{ον} π.Χ. αἰ., ἐν τούτοις ἡ ἰδέα αὕτη τῆς διακοσμήσεως δὲν φαίνεται προερχομένη ἐκ Βορρᾶ, ἐφ' ὅσον αὕτη ἀπαντᾷ ἤδη πολὺ ἐνωρίτερον εἰς τὰ ἐγγει-

1 Πρβλ. ΣΤΕΦ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΟΥ, ΑΕ 1904, σ. 30, εἰκ. 7 καὶ σ. 48, FURTWÄNGLER-LÖSCHCKE, Mykenische Vasen, πίν. D11. ΣΠΥΡ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ, ΑΕ 1932, σ. 39, πίν. 16, S. BENTON, BSA 29, 1927-28, σ. 114, εἰκ. 1, 2-3, Br. Mus. Guide to Greek and Roman Life, ἔ.ἀ. ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ, ἔ.ἀ.

2 FURTWÄNGLER-LÖSCHCKE, ἔ.ἀ. σ. 8.

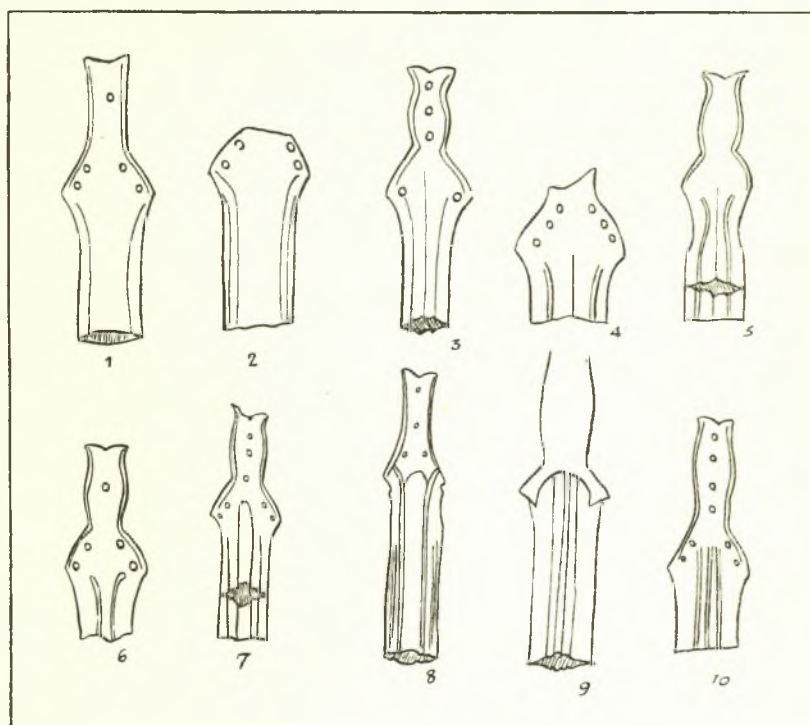
3 S. BENTON, ἔ.ἀ. εἰκ. 1, 3. Δὲν εἶναι σαφές εἰς τὴν εἰκόνα ὁ τρόπος διακοσμήσεως τῆς λεπίδος τοῦ ξίφους ἐκ Περαιτῆς τῆς ΥΕ III C. Κατὰ τὸν ἀνασκάψαντα αἱ λεπτὰ ἐγγάρακτοι γραμμαὶ εἶναι παράλληλοι πρὸς τὰς ἀκμὰς τῆς λεπίδος, δηλαδὴ ὡς εἰς τὸ ἐκ Σητείας.

4 Πρβλ. FR. HOLSTE, Hortfunde Südosteuropas,

1951. Γενικώτερον περὶ τούτων ἰδὲ ERNST SPROCKHOFF, Die germanischen Griffzungenschwerter, Römisch-Germanische Kommission, V, 1931, σ. 1-117, καὶ ἰδίᾳ πίν. 25, καὶ τὴν πρόσφατον μελέτην τοῦ J. D. COWEN ἐν 36 Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 1955, σ. 52-155. Εἰδικῶς περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι τοιούτων ξιφῶν ἰδὲ VL. MILOJEVIĆ, A.A. 63/64, 1948/49, σ. 12 κ.ἐξ. καὶ ἰδίᾳ ἐν Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz (τοῦ λοιποῦ βραχυγραφικῶς RGZM) 2, 1955, σ. 157, εἰκ. 2 καὶ 3.

5 Τὸ ξίφος τῆς εἰκ. 3, 9 (Vollgriffzungenschwert) δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

ρίδια ἐξ Ἰαλύσου τῆς ΥΕ ΙΙΙ Α-Β περιόδου καὶ ἐκ Καρπάθου (σχετικῶς κατωτέρω). Προσέτι εἶναι διάφορον τὸ πνεῦμα τῆς διακοσμήσεως τῶν λεπίδων τοῦ Κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Εἰς ταῦτα αἱ γραμμαί, ἀνάμνησις τῶν μετὰ ράχεων λεπίδων, συγκεντροῦνται ἐπὶ τοῦ μέσου τῆς λεπίδος, ἀπολήγουσαι εἰς τοὺς ὤμους εὐθέως, ὥς νὰ ἀποβλέπουν εἰς τὸν τονισμόν τῆς ράχεως¹ (εἰκ. 9, 7. 10. 22. 23). Πρόκειται δηλ. περὶ μηχανικῆς διακοσμήσεως, ἡ ὁποία ἀπέβαλε τὴν ἀρχικὴν ὀργανικὴν λειτουργίαν τοῦ τονισμοῦ τῆς ράχεως. Ἀντιθέτως εἰς τὰ βορείου προελεύσεως ξίφη μὲ τὴν ἐλλειπτικὴν ἢ

Εἰκ. 3. Χαλκᾶ ξίφη βορείου τύπου (Griffzungenschwerter, ἐξαιρέσει τοῦ 9) ἐκ Γιουγκοσλαβίας (1, 2, 4, 6), Οὐγγαρίας (3, 5, 7, 9, 10) καὶ Κρήτης (8).

ρομβοειδῇ τομῇ τῆς λεπίδος αἱ διακοσμητικαὶ γραμμαί, ὑπογραμμίζουσαι τὰ σημεῖα μεταβάσεως ἀπὸ τῆς ράχεως εἰς τὰς ἀκμὰς, διατίθενται εἰς τὰς ἀρθρώσεις τῆς λεπίδος (εἰκ. 3, 3. 5. 7-9), βαίνουσαι ἐνίοτε παραλλήλως πρὸς τὰς ἀκμὰς. Ὅθεν εἶναι βεβαία ἡ ἐκ μυκηναϊκῆς παραδόσεως προέλευσις τῆς διακοσμήσεως τοῦ ἐγχειριδίου τοῦ Καλμπάκιου², προερχομένου ἀσφαλῶς ἐκ τινος κέντρου μυκηναϊκοῦ ἢ ὑπαγομένου πάντως ὑπὸ τὴν μυκηναϊκὴν ἐπιρροήν.

1 Τὴν αὐτὴν λειτουργίαν, τοῦ τονισμοῦ δηλαδὴ τῆς πλατείας ράχεως, ἐκφράζουν καὶ αἱ διπλαῖ ἐγχάρακτοι γραμμαί ἐπὶ τῶν λεπίδων μαχαίρων μὲ μίαν ἀκμὴν ἐκ Ζαφὲρ Παπούρα τῆς ΙΙΙ Α καὶ Β περιόδου (τὸ νεκροταφεῖον ὑπῆρξεν ἐν ἐνεργείᾳ μέχρι τῆς ΙΙΙ Β, FURUMARK, ἔ.ἀ. σ. 95) ἐκ τῶν τάφων 3 καὶ 64 καὶ ἐκ τῶν τάφων 518 καὶ 529 Μυκηνῶν τῆς ΙΙΙ Α. Πρβλ. Ν. SANDARS, ἔ.ἀ. σ. 176 εἰκ. 1, 3, 2, 2, 3, 3, καὶ Α. J. B. WACE, Chamber Tombs at Mycenae (Archaeologia 82, 1932),

πίν. 7 (25 καὶ 50). Ἐγχάρακτους γραμμάς φέρουν ἐπίσης καὶ τὰ δύο ἐγχειρίδια ἐκ τοῦ τάφου Α Μουλιανῶν, ἀλλ' ἐκ τῶν δημοσιευομένων εἰκόνων δὲν εἶναι σαφὴς ὁ τρόπος τῆς διακοσμήσεως· πρβλ. ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΟΥ, ἔ.ἀ. σ. 43 καὶ G. MARAGHIANNIS, Antiquités crétoises II, πίν. 35, 1.

2 Τὴν γνώμην ταύτην ἐπιβεβαιώνει καὶ ἡ χρονολόγησις τοῦ ἐγχειριδίου εἰς περίοδον προγενεστέραν τῶν χρόνων τῆς εἰσβολῆς (κατωτ. σ. 135 κ.ἐξ.).

Υπάρχουν ικαναί ένδειξεις ότι εἰς τὴν προϊστορικὴν Ἠπειρον οὐδόλως ἢ εἰς μικρὰν μόνον κλίμακα ἤσκειτο ἡ μεταλλοτεχνία. Καίτοι αἱ ἡπειρωτικαὶ ἔρευναι εἶναι εἰσέτι λίαν περιορισμέναι, ἐν τούτοις καὶ ἐκ τῆς καλύτερον ἐρευνηθείσης προϊστορικῆς Δωδώνης οὐδεμία ἔνδειξις περὶ τοῦ ἀντιθέτου προκύπτει. Τὸ γεγονός μάλιστα, ὅτι ἡ προϊστορικὴ κεραμικὴ τῆς Ἠλείρου οὐδεμίαν ἄμεσον σχέσιν παρουσιάζει πρὸς τὴν μυκηναϊκὴν, καθιστᾷ ἐξαιρετικῶς ἀπίθανον τὴν ἐγχωρίαν κατασκευὴν τοῦ ἐγχειριδίου, ἔχοντος ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰ μυκηναϊκὰ ἐγχειρίδια. Διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει παραμένει ἀνεξήγητον πῶς οἱ προϊστορικοὶ Ἠπειρώται, ἐνῶ ἐγνώριζον νὰ κατασκευάζουν τὰ χαλκᾶ μυκηναϊκὰ ὅπλα, παρημέλουν τὴν ἐκλεπτυσμένην μυκηναϊκὴν κεραμικὴν καὶ ἡγνύουν τὴν χρῆσιν τοῦ κεραμικοῦ τροχοῦ, ἀρκούμενοι εἰς τὰ χειροποίητα καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον χονδροειδῆ ἀγγεῖα τῶν¹. Ἐμμεσόν τινα σχέσιν πρὸς τὴν κεραμικὴν τῆς νοτίου Ἑλλάδος καὶ ἰδίως πρὸς τὰς κύλικας τῆς Ἰθάκης καὶ τῆς Κεφαλληνίας, χρονολογούμενας ὑπὸ τοῦ DESBOROUGH κατὰ τοὺς τελευταίους μυκηναϊκοὺς καὶ πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους², δεικνύουν αἱ τριγωνικαὶ ὑψίποδες κύλικες τῆς Καστρίτσας³. Ἡ μετὰ τῶν νήσων τοῦ Ἰονίου ἐπικοινωνία τῆς Ἠλείρου εἶναι εὐνόητος ἔνεκα τῆς θαλασσίας ὁδοῦ, ἡ ὁποία ἀνέκαθεν διηνοκλόυνε τὴν ἀνάπτυξιν σταθερᾶς ἐπικοινωνίας. Ἡδη εἰς τὸν Ὅμηρον γίνεται περὶ τούτου σαφὴς ὑπαινιγμός. Κατὰ τὸν ποιητὴν τῆς Ὀδυσσεΐας οἱ Θεσπρωτοὶ, κατέχοντες πρὸ τῶν χρόνων τῆς εἰσβολῆς δλόκληρον πιθανῶς τὴν Ἠπειρον μετὰ ταῦτα δὲ περιορισθέντες εἰς τὴν δυτικὴν Ἠπειρον, ἀπὸ τῆς Δωδώνης μέχρι τῶν Ἀδριατικῶν ἁκτῶν, παρουσιάζονται ὡς σύμμαχοι τοῦ Ὀδυσσεὺς κατὰ τῶν πειρατῶν Ταφίων (π 425 - 427). Εἰς τὴν Θεσπρωτικὴν Ἐφύραν, πλησίον τοῦ Ἀχέροντος, μεταβαίνει ὁ Ὀδυσσεύς, ἵνα προμηθευθῇ ἰὸν διὰ τὰ βέλη (α 259 κ.ἐξ.). Εἰς τὴν πλαστὴν ἀφήγησιν τούτου πρὸς τὸν Εὐμαῖον (ξ 315 κ.ἐξ., τ 287 κ.ἐξ.) ἀναφέρεται ὅτι ὁ δῆθεν Ὀδυσσεύς ἐφιλοξενήθη ὑπὸ τοῦ Φεῖδωνος, βασιλέως τῆς Θεσπρωτῶν, τιμηθεὶς διὰ πολλῶν δώρων. Παρὰ τούτου ὁ Εὐμαῖος ἀκούει ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς μετέβη εἰς Δωδώνην, ἵνα συμβουλευθῇ τὸ Μαντεῖον τοῦ Διὸς περὶ τοῦ τρόπου τῆς παλινοστήσεώς του (τ 296 κ.ἐξ.). Ἐπειδὴ δὲ αἱ περιπέτειαι τοῦ Ὀδυσσεὺς συμβαίνουν κατὰ τὸν πλοῦν, ἔπεται ὅτι οὗτος ἔφθασε κατὰ τὸν ποιητὴν εἰς Δωδώνην διὰ θαλάσσης. Ὁ ὑπὸ τὸν Κρῆτα ἔμπορον κρυπτόμενος πάντοτε πραγματικὸς Ὀδυσσεύς διηγεῖται προσέτι εἰς τὸν Εὐμαῖον ὅτι ἐπιβὰς θεσπρωτικοῦ πλοίου, πλέοντος διὰ τὸ Δουλίχιον τῆς Κεφαλληνίας πρὸς προμήθειαν, φαίνεται, σίτου⁴, ἐλθστεύθη κατὰ τὸν πλοῦν ὑπὸ τοῦ θεσπρωτικοῦ πληρώματος, ἐγκα-

1 Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΠΑΕ 1952, σ. 385. Οὕτως ἐξηγεῖται καὶ ἡ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς εἰσέτι χρόνους χρῆσις ἐν Ἠλείρῳ λιθίνων ἐργαλείων. Σπάνις μετάλλων παρατηρεῖται γενικῶς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀδριατικῆς καὶ ἰδίως εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἁκτὰς τῆς Ἰταλίας· πρβλ. N. VALMIN, Das adriatische Gebiet in Vor- und Frühbronzezeit, 1939, σ. 223.

2 W. HUBRITLEV, BSA, 33, 1932-33, σ. 38, εἰκ. 8, BSA 35, 1934-35, σ. 32, εἰκ. 27, S. BENTON, BSA 39, 1938-39, σ. 13-14, πίν. 8 καὶ 9 a, BSA 44, 1943-44, σ. 309, εἰκ. 1, ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΑΕ 1932, πίν. 6 καὶ 12. Διὰ τὴν χρονολόγησιν ἰδὲ DESBOROUGH, The Proto-geometric Pottery, σ. 273 κ.ἐξ. καὶ ἰδίᾳ 278.

3 Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ, ἔ.ἀ. 1951, σ. 182, εἰκ. 7, 1952, σ. 365, εἰκ. 3.

4 Τύχῃσε γὰρ ἐρχομένη νηὺς/ ἀνδρῶν Θεσπρωτῶν ἐς Δουλίχιον πολὺπυρον. Εἰς τὴν Ὀδύσειαν τὸ Δουλίχιον νοεῖται ὡς νῆσος, πιθανώτατα ἡ Κεφαλληνία ἢ τμῆμα ταύτης. Δολίχα καλεῖται σήμερον ἡ παρὰ τὸ Φισκάρδον γλῶσσα εἰς τὴν ΒΑ. Κεφαλληνίαν. Περὶ τῶν διαφόρων γνώμων ἰδὲ V. BURR, Νεῶν Κατάλογος, Untersuchungen zum homerischen Schiffskatalog, Klio, Beiträge zur alten Geschichte, 49, 1944, σ. 74. Ἐκ τοῦ Καταλόγου ὁμως (B 632), περιγράφοντος τὴν γεωγραφίαν τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, ὑποτίθεται, κατὰ τὸν BURR, εἴτε ἡ νοτιωτέρα τῶν Ἐχινάδων νήσων

ταλειφθεῖς βραδύτερον μόνος εἰς τὰς ἐρημικὰς ἀκτὰς τῆς Ἰθάκης (ξ 334 κ. ἐξ., τ 291). Ἦτο λοιπὸν συχνὴ κατὰ τοὺς ὁμηρικὺς χρόνους ἡ ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία τῶν Ἰονίων νήσων καὶ ἰδίᾳ τῆς Ἰθάκης καὶ τῆς Κεφαλληνίας μετὰ τῆς Ἠπείρου. Φυσικὸν ἦτο ἐπομένως οἱ Ἑπτανήσιοι καὶ οἱ Θεσπρωτοὶ ἔμποροι τῶν μυκηναϊκῶν καὶ ὁμηρικῶν χρόνων, μεταφέροντες πρὸς ἐμπορίαν εἰς τὴν λεπτόγειον Ἠπειρον τὰ φορτία σίτου ἐκ τοῦ πολυπύρου Δουλιχίου ἢ τὰς πρώτας ὕλας, κτηνοτροφικὰ προϊόντα, ξυλείαν, ἰοὺς κ. ἄ. ἐκ τῆς Ἠπείρου, νὰ κομίζουσιν μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὰ πολύτιμα διὰ τοὺς Ἠπειρώτας ἔργα μεταλλοτεχνίας καὶ βιοτεχνίας τῶν νήσων, ἰδίως δὲ τὰ ἐξαίρετα μυκηναϊκὰ ὄπλα, ἱκανὰ δείγματα τῶν ὁποίων ἤλθον εἰς φῶς μέχρι σήμερον εἰς ἀμφοτέρως τὰς περιοχάς¹. Τοιαῦτα πολύτιμα ἀντικείμενα ἦσαν περιζήτητα διὰ τὸν κτηνοτροφικὸν καὶ γεωργικὸν πληθυσμὸν τῆς Ἠπείρου, ἐνθα ἐπὶ μακρὸν ἡγνοεῖτο καὶ αὐτὴ ἡ χρῆσις τοῦ κεραμικοῦ τροχοῦ, ἡ δὲ μεταλλοτεχνία, ἂν δὲν ἡγνοεῖτο, ἡσκαεῖτο πάντως εἰς περιορισμένην κλίμακα.

Ἐκτὸς τῶν ὑψιπόδων μυκηναϊκῆς καταγωγῆς κυλίκων τῆς προϊστορικῆς Καστρίτισης καὶ αἱ λοιπαὶ κατηγορίαι τῆς ἐγχωρίας κεραμικῆς παρουσιάζουν σαφεῖς ὁμοιότητες πρὸς τὰ ἀγγεῖα τῶν Ἑπτανήσων. Τὰ ἐγχάρακτα νεολιθικὰ ὄστρακα ἐκ Καστρίτισης συνάπτονται μὲ τὰ ἐγχάρακτα ἐκ Χοιροσπηλιάς Λευκάδος ἢ μὲ πλαστικὴν διακόσμησιν χειροποίητος κεραμικὴ (κατηγορία II) καὶ τὰ καστανομέλινα ἢ τεφρομέλινα ἀγγεῖα ἐκ Δωδώνης καὶ Καστρίτισης (κατηγορία III) ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον κεραμικῆς μὲ τὰ ἀγγεῖα ἐξ Ἀφίονας Κερκύρας, Λευκάδος, Ἰθάκης καὶ Κεφαλληνίας². Καὶ αὐτὰ τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα τῆς Καστρίτισης καὶ τοῦ Κουτσελιοῦ (κατηγορία IV) ἀπαντοῦν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Ἰονίων νήσων³. Ἡ κεραμικὴ αὕτη, ὅσον καὶ ἂν δὲν ἀποδεικνύη τὴν μεταξὺ τῶν περιοχῶν τούτων συνάφειαν, μαρτυρεῖ ὅμως πολιτισμὸν, ἔχοντα ἐν μέρει κοινὴν προέλευσιν. Καὶ αὕτη προσέτι ἡ διακόσμησις τοῦ ἐγχειριδίου τοῦ Καλμπακίου ἐνισχύει τὴν ἐκ τῶν νήσων τούτων προέλευσίν του. Ἡ Ἰθάκη καὶ ἡ Κεφαλληνία ἀνήκουν εἰς τὴν βορειοδυτικὴν περιφέρειαν τῆς ἀκτινοβολίας τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ ἐπαρχιακὴ μυκηναϊκὴ κεραμικὴ, ἀπαντῶσα παραλλήλως μὲ τὴν γνησίαν κεραμικὴν, μαρτυρεῖ περὶ τοῦ βαθμοῦ διεισδύσεως τῆς μυκηναϊκῆς ἀκτινοβολίας. Δύο ὁμοίου τύπου ἐγχειρίδια ἐκ τοῦ τάφου τοῦ μικροῦ σπηλαίου Β τῶν Διακάτων ἐμνημονεύσαμεν ἤδη. Ἐτέρου συγγενοῦς τύπου (с 3) ξίφος ἐξ Ἰθάκης καὶ τὸ ἐκ Λακκίθρας ἄνευ ράχεως φέρουν ἐπὶ τοῦ μέσου τῆς λεπίδος παρομοίαν διακόσμησιν. Εἶναι ἐπομένως πιθανωτάτη ἡ ἐκ τῶν νήσων τούτων προέλευσις τοῦ ἐγχειριδίου ἐκ Καλμπακίου, μετὰ τῶν ὁποίων ἡ ἐπικοινωνία τῆς Ἠπείρου διαπιστοῦται ἀρχαιολογικῶς καὶ φιλολογικῶς. Τὰς ἐμπορικὰς σχέσεις διηυκόλυνον μεγάλως αἱ θαλάσσιαι ὁδοὶ διὰ τοῦ Ἰονίου, μὲ τὰς βαθεῖας ἀκτὰς καὶ τὴν ἄλυσον νήσων καὶ ἐρημικῶν νησίδων, ὁπόθεν ἀπέβαινεν εὐχερῶς προσιτὴ ἡ ἐνδο-

Δολίχα εἴτε τὸ παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελφίου ὄρος, ἴσως ἄλλοτε νήσος. Κατὰ τὴν Ἰλ. Ω 377 οἱ Κεφαλλῆνες κατεῖχον τὰς ἀπέναντι τῆς Λευκάδος ἀκτὰς. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν δέον νὰ συσχετισθῇ τὸ Δουλίχιον μετὰ τῆς Κεφαλληνίας.

1 Ν. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ, ΑΔ, 5, 1919, σ. 118, εἰκ. 34· πρβλ. καὶ S. BENTON, PPS 18, 1952, σ. 238 καὶ BSA 29,

1927-28, σ. 114, εἰκ. 1, 2, ΣΠ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ, ΑΕ 1932, σ. 39, πίν. 16.

2 Σχετικῶς ἰδὲ Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗ, ΠΑΕ 1951, σ. 177 κ. ἐξ., 1952, σ. 280 κ. ἐξ., Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗ, Ἠπειρ. Χρονικά 10, 1935, σ. 196-212 (Ἠπειρωτικαὶ ἐρευναι). Πρβλ. καὶ Ν. VALMIN, ἔ. ἄ., σ. 56 κ. ἐξ.

3 Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΠΑΕ 1951, ἔ. ἄ., 1952, σ. 373 κ. ἐξ. καὶ Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, αὐτ., σ. 279.

χώρα της 'Ηπείρου διὰ τῶν πλωτῶν μέχρι τινὸς ποταμῶν της, τοῦ 'Αράχθου καὶ τοῦ Λούρου ἐκ τοῦ 'Αμβρακικοῦ, τοῦ Θυάμιδος καὶ τοῦ 'Αχέροντος ἐκ τοῦ 'Ιονίου¹. Μέχρι σήμερον τὰ προϊόντα τῶν νήσων τούτων, μεταφερόμενα ἀντὶ μικρᾶς δαπάνης διὰ θαλάσσης, ἀνταγωνίζονται τὰ ἡπειρωτικά προϊόντα, μικροῦ δὲ ἐκτοπίσματος πλοίαρχα ἀναπλέουν ἐκ τοῦ 'Αμβρακικοῦ τὸν Λοῦρον ποταμόν, μεταφέροντα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας, μέχρι περίπου τῶν Ρωγῶν, τὰ νησιωτικά ἐμπορεύματα. Ἰδιαιτέρως ὁ Θύαμις μὲ τὴν σταθερὰν στάθμην τῶν ἡρέμων ὑδάτων, τροφοδοτουμένων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν μεγάλων πηγῶν τῶν Δολιανῶν καὶ τῆς Μ. Βελλᾶς παρὰ τὸ Καλμπάκι, μὲ κοίτην δμαλὴν, προστατευομένην ὑπὸ ὑψηλῶν ὄχθων καὶ μὲ ἐλαφρὰν κλίσιν, ἀφ' οὗ διασπάσῃ τὰς ὀρεινὰς στενωπούς, ἀποβαίνει πέραν τῆς πεδιάδος παρὰ τὴν Μενίαν εὐκόλως πλωτός². Παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ, βορείως τοῦ κυριωτέρου ἡπειρωτικοῦ λιμένος ἐπὶ τῶν δυτικῶν ἀκτῶν τῆς 'Ηγουμενίτης, εὐρίσκεται ὁ ἀρχαῖος λιμὴν τῶν Συβότων καὶ αἱ νῆσοι Σύβοτα, ἔναντι ἀκριβῶς τῆς Κερκύρας, γνωστὰ ἀμφότερα ἐκ τῆς κατὰ τὸ 433 π.Χ. ναυμαχίας μεταξὺ Κορινθίων καὶ Κερκυραίων (ΘΟΥΚ. Α, 45 κ.ε.)³, εἰς δὲ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Θεσπρωτίας, 2 1/2 ὥρας ΝΔ. τῶν Φιλιατῶν, τὰ ἐκτεταμένα ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως παρὰ τὴν Γκούμανην, πλησίον τοῦ Θυάμιδος, μαρτυροῦν τὴν διὰ τοῦ ποταμοῦ ἐπικοινωνίαν τῆς ἐνδοχώρας μετὰ τοῦ 'Ιονίου πελάγους⁴. Περὶ τῆς ἐκ Δ. Μακεδονίας

1 Ἡ ἰδρυσις τῆς κορινθιακῆς ἀποικίας 'Αμβρακίας παρὰ τὸν 'Αραχθὸν καὶ τῶν ἀρχαίων πόλεων, τῶν Ρωγῶν καὶ τοῦ Παλαιοροφόρου, παρὰ τὸν ποταμὸν Λοῦρον, ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν δυνατότητα ἐπικοινωνίας τῶν πόλεων τούτων μετὰ τοῦ 'Αμβρακικοῦ διὰ τῶν ποταμῶν. Ὁ 'Αραχθὸς, ἔνεκα τῶν μεγάλων προσχώσεων, τὰς ὁποίας ἐσχιδάτιεν εἰς τὰς ἐκβολὰς του, καὶ ἔνεκα τῆς ἀλλαγῆς τῆς κοίτης του, δὲν εἶναι πλέον πλωτὸς ὅπως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα (ΠΟΛΥΒ. XXI, 26, 4). Εἰς ἐπιτύμβιον ἐπιγραφὴν τοῦ Δ' π.Χ. αἰ. (SGDI, 3189) ἀναφέρεται ἐπίσης ὁ 'Αρνιάδας τοῦ Χάροπος ἐκ Κερκυρας, φονευθεὶς ἐν μάχῃ παρὰ τὰ πλοῖα εἰς τὰς ὄχθας τοῦ 'Αράχθου. Πρβλ. σχετικῶς καὶ KLOTZSCH, Epirotische Geschichte, σ. 15, 1. Περὶ τοῦ 'Αφίου ποταμοῦ, πλωτοῦ ἐπίσης κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἰδὲ καὶ R. MACK, Grenzmarken und Nachbarn Makedoniens im Norden und Westen, Göttingen 1951 (Dissertation ἀνέκδοτος) σ. 25 καὶ 38. Περὶ τῶν ἀρχαίων πόλεων Ρωγῶν καὶ Παλαιοροφόρου, ἀποικιῶν τῶν 'Ηλείων, ἰδὲ N. G. L. HAMMOND, The Colonies of Elis in Cassopæa, 'Αφιέρωμα εἰς τὴν 'Ηπειρον, σ. 26 κ.εξ.

2 ALFRED PHILIPPSON, Thessalien und Epirus, σ. 227-28, 233 καὶ Die griechischen Landschaften II, 1, σ. 38-39, 89 κ.εξ. καὶ 95. Τὸ πλάτος τῆς κοίτης τοῦ μέσου καὶ κάτω ροῦ τοῦ ποταμοῦ ἀνέρχεται εἰς 30 μ.

3 Περὶ τῆς θέσεως τοῦ λιμένος καὶ τῶν νήσων τούτων ἰδὲ N. G. L. HAMMOND, JHS 65, 1947, σ. 26 κ.εξ. Ὁρθότερα μὲν φαίνεται ἡ γνώμη τοῦ Κ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, ταυτίζοντος τὸν λιμένα τῆς 'Ηγουμενίτης καὶ τὰς ἀπέναντι νήσους μὲ τὰ Σύβοτα, 'Ηπειρ. 'Εστία, Β', 1953, σ. 250 κ.εξ. Ἰδὲ καὶ E. VANDERPOOL, AJA, 58, 1954, σ. 237.

4 Περιγραφὴν τῶν ἐρειπίων ἰδὲ παρὰ Φ. ΠΕΤΣΑ, ΑΕ

1952, παράρτ. σ. 13-14. Ὅτι ὁ ποταμὸς μέχρι τῆς Γκούμανης ἦτο πλωτός, μαρτυροῦν ἴσως καὶ οἱ δύο βραχίονες τοῦ πολυγωνικοῦ τεύχους, καταρχομένου ἐκ τῆς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ θηώματος 177 μ. ἀκροπόλεως μέχρι τοῦ ποταμοῦ. Παρόμοιον τεῖχος συνάπτει ἐπίσης τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ρωγῶν μετὰ τοῦ Λούρου, πιθανώτατα τὴν 'Αμβρακίαν μετὰ τοῦ 'Αράχθου καὶ τὴν ἀκρόπολιν τῆς Λιμναίας (Καραβασαράς) μετὰ τῆς θαλάσσης. Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου ἰδὲ καὶ R. SCRANTON, Greek Walls, 1941, σ. 88. Σημειωτέον, ὅτι καὶ ἡ θέσις τῆς Πασσαρῶνος, τῆς πρωτεύουσας τῶν Μολοσσῶν, ἀνεξητήθη ἐνίοτε πλησίον τῶν πηγῶν τοῦ Θυάμιδος, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐπὶ τῶν δυτικῶν ἡπειρωτικῶν ἀκτῶν μνημονεύεται ὑπὸ τῆς ΑΝΝΗΣ ΚΟΜΝΗΝΗΣ ('Αλεξιάς VI, 5) ὁ λιμὴν Πάσσαρα. Ὑπετέθη δηλ. ὅτι ἡ ὁμώνυμος Πασσαρῶν, σχέσιν ἔχουσα πρὸς τὰ Πάσσαρα, πρέπει νὰ εὐρίσκηται εἰς κατάλληλον σημεῖον ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν Πασσάρων, πρβλ. Α. PHILIPPSON, Thessalien und Epirus, πίν. 6 καὶ RE, XVIII, 4 ἐν λ. Πασσαρῶν. Περὶ τῆς θέσεως τῆς Πασσαρῶνος ἰδὲ Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΝ, 'Αφιέρωμα εἰς τὴν 'Ηπειρον, σ. 46 κ.εξ. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ἐπίσης, ὅτι καὶ ὁ ΠΙΝΔΑΡΟΣ κατάγει εἰς τὴν 'Ηπειρον τὸν μυθικὸν ἥρωα Νεοπτόλεμον, ἐπανακάμπτοντα ἐκ τῆς Τροίας, διὰ τῶν δυτικῶν ἀκτῶν (Νεμ. VII, 37-38), ἀφ' ἐνὸς διότι αἱ περιπέτειαι τοῦ Νεοπτόλεμου ἐξελίσσονται εἰς τὸ θαλάσσιον ταξίδιον, ἀφ' ἐτέρου διότι αἱ θαλάσσιαι ὁδοὶ ἦσαν κυρίως ἐν χρήσει. Σχετικῶς ἰδὲ καὶ M. NILSSON, Studien zur Geschichte des alten Epeiros, 1909, 21-22 καὶ P. FRANKÉ, Alt-Epirus und das Königtum der Molosser, 1955, σ. 7. Περὶ τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου μετὰ τῶν ἀδριατικῶν ἀκτῶν ἰδὲ ἐπίσης καὶ R. BAUMONT, Creek influence in the Adriatic, JHS 56, 1936, σ. 159 κ.εξ.

προελεύσεως τοῦ ἐγχειριδίου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνη λόγος καὶ ἔνεκα τῆς μεγάλης ἀποστάσεως, ἀλλὰ καὶ διότι, ἐκτὸς ἐλαχίστων μυκηναϊκῶν λειψάνων ἐκ Δ. Μακεδονίας¹, οὐδὲν ἕτερον στοιχεῖον μαρτυρεῖ περὶ τῆς καλῆς ἐπικοινωνίας τῆς περιοχῆς μὲ τὰ μυκηναϊκὰ κέντρα. Εὐχερὲς εἶναι ἐπίσης ἡ διὰ Μετσόβου-Ζυγοῦ ἐπικοινωνία πρὸς τὴν Δ. Θεσσαλίαν², μὲ τὴν ὁποίαν συνδέεται ἡ Ἡπειρος καὶ δι' ἄλλων μικροτέρας σημασίας διαβάσεων νοτίως τοῦ Ζυγοῦ. Οἱ ἐσχάτως ἐλθόντες εἰς φῶς μυκηναϊκοὶ τάφοι εἰς Φάρσαλον καὶ τὰ προϊστορικά λείψανα ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, τῆς μυκηναϊκῆς Φθίης, ἐπιτρέπουν νὰ ἀναθεωρήσωμεν τὴν παλαιότεραν ἀντίληψιν περὶ τῆς μικρᾶς ἐξαπλώσεως τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην³. Τέλος ἡ ἐκ τῆς ἀρχαίας φιλολογικῆς παραδόσεως μαρτυρουμένη σχέσις τῶν δύο περιοχῶν (σχετικῶς κατωτέρω) δὲν ἀποκλείει τὴν ἐκ τῆς Θεσσαλίας προέλευσιν τοῦ ἐγχειριδίου.

Ἡ ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον διάταξις τῶν ὀροσειρῶν τῆς Πίνδου καὶ τῶν κοιλάδων διευκολύνει ἀληθῶς τὴν μετὰ τοῦ νότου ἐπικοινωνίαν, ἡ μοναδικὴ ὁμως διάβασις νοτίως τῆς Ἀμβρακίας εἶναι μακρὰ καὶ ἐπίπονος⁴. Καίτοι ἡ ἐκ νότου καὶ ἰδίᾳ ἡ ἐκ Θεσσαλίας προέλευσις τοῦ ἐγχειριδίου δὲν δύναται νὰ ἀποκλεισθῇ, ἡ ἐκ τῶν Ἰονίων νήσων, εἴτε διὰ τῶν δυτικῶν ἀκτῶν καὶ τοῦ Θυάμιδος εἴτε διὰ τοῦ Ἀμβρακικοῦ καὶ τοῦ Λούρου, φαίνεται ἡ πιθανώτερα καὶ διὰ τοὺς ἀνωτέρω ἐκτεθέντας λόγους, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ Κεφαλληνία καὶ ἡ Ἰθάκη ὑπῆρξαν τὰ κυριώτερα μυκηναϊκὰ κέντρα τῆς ΒΑ. Ἑλλάδος, εὐρισκόμενα πλησιέστερα ὡς πρὸς τὴν περιοχὴν τῶν τάφων ἀπὸ παντὸς ἄλλου κέντρου μυκηναϊκοῦ ἢ ὑπαγομένου ὑπὸ τὴν μυκηναϊκὴν ἐπιρροήν. Εἰς τὰς νήσους ταύτας ἀνευρέθη μέγας ἀριθμὸς γνησίας καὶ ἐπαρχιακῆς μυκηναϊκῆς κεραμεικῆς καὶ ἱκανὰ χαλκᾶ ἐγχειρίδια καὶ ξίφη, ἐνίοτε μὲ ὁμοίαν διακόσμησιν. Σημειωτέον τέλος ὅτι τοῦ ἐκ Λωδῶνης χαλκοῦ μαχαιρίου τῆς ΥΕ ΙΙΙ⁵ στενὰ παρὰλληλα ἀπαντοῦν κυρίως εἰς τὰς Ἰονίους νήσους, εἰς Λευκάδα, Σταυρὸν καὶ Πόλιν (;) τῆς Ἰθάκης, ἅπαξ δὲ εἰς Βοιωτίαν⁶.

Χ α λ κ ῆ α ἰ χ μ ῆ δ ὁ ρ α τ ο ς (εἰκ. 1), μὲ ἀποκεκρουμένον τὸ ἄκρον τμήμα τοῦ καυλοῦ,

1 Πρὸβλ. W. HEURTLEY, BSA 28, 1926-27, σ. 182, εἰκ. 29, 3 καὶ σ. 161, 177, καὶ Prehistoric Macedonia, 1939, σ. 231, εἰκ. 104 ee καὶ σ. 100, 3, 102, 129, ANT. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΥ, ΠΑΕ 1935, σ. 49, εἰκ. 4, πρὸβλ. καὶ τὸ «μυκηναϊκόν» ἀρτίοσημον ἐκ τοῦ τάφου Δ Βεργίνας, Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, ΠΑΕ 1952, σελ. 242, εἰκ. 23 καὶ σ. 258.

2 N. G. L. HAMMOND, BSA 32, 1931-32, σ. 141 κ. ἐξ. Περὶ τῆς χρησιμοποίησεως τῆς ὁδοῦ ταύτης κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, αὐτ. σ. 147 κ. ἐξ.

3 Πρὸβλ. WACE - THOMPSON, Prehistoric Thessaly, σ. 145, 207, V. BURR, Νεῶν Κατάλογος, ἔ. ἀ. σ. 86 κ. ἐξ. καὶ ἰδίᾳ Ν. ΒΕΡΔΕΛΗ, ΠΑΕ 1952, σ. 191 κ. ἐξ., 195 κ. ἐξ. 1953, σ. 128 κ. ἐξ. JHS 74, 1954, σ. 158-75, 1955 Suppl., σ. 14, BCH 78, 1954, σ. 134-79, 1955, σ. 268 καὶ 80, 1956, σ. 308, AN. ΟΡΑΝΔΟΥ, Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1955, Ἀθῆναι 1956, σ. 46 κ. ἐξ. Δίαν φιλοφρόνως ὁ ἔφορος Ἀρχαιοτήτων κ. Ν. ΒΕΡΔΕΛΗΣ μὲ ἐπληροφόρησεν ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1954 εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Γόννων καὶ εἰς τὴν Ἀγριελιὰν τῶν Χασίων ἀνευρεθὲν μυκηναϊκοὺς τάφους, περιέχοντας μυκηναϊκὴν κεραμεικὴν. Τρεῖς τῶν τάφων τούτων ἀπέδοσαν ἰσά-

ρῆμα ἐγχειρίδια τοῦ τύπου b1, b3 καὶ ξίφος τοῦ κερατοσχήμου τύπου. Οὐχὶ ὀρθῶς ὁ PHILIPPSON τὰς διόδους τῆς Πίνδου πρὸς Θεσσαλίαν θεωρεῖ μᾶλλον ὡς ἐξυπηρετούσας τὴν τοπικὴν ἐπικοινωνίαν τῶν ὀρεσιβίων καὶ νομάδων κατοίκων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, Die Griech. Landschaften II, 1, σ. 16 κ. ἐξ. Αἱ διαβάσεις αὗται, λέγει, εὐχρηστοὶ διὰ τὰς τοπικὰς ἀνάγκας καὶ στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις, δὲν εἶναι κατάλληλοι διὰ κανονικὰς διαβάσεις καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν σταθερῶν καὶ ὁμαλῶν σχέσεων. Δέον ὁμως νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἔχνη τῆς ἐγγαράκτου νεολιθικῆς κεραμεικῆς Α2 Θεσσαλίας ἀνευρέθησαν καὶ εἰς τὸ λεκανοπέδιον τῶν Ἰωαννίνων, ἡ δὲ κεραμεικὴ τῶν κατηγοριῶν ΙΙ καὶ ΙΙΙ τῆς Ἡπείρου δὲν φαίνεται ἄσχετος πρὸς τὴν θεσσαλικὴν τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ. Περὶ τῶν σχέσεων Θεσσαλίας - Ἡπείρου γίνεται σύντομος λόγος κατωτέρω.

4 N. G. L. HAMMOND, ἔ. ἀ., σ. 143.

5 Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΔΗΣ, ΠΑΕ 1952, σ. 295, εἰκ. 21.

6 Σχετικῶς ἰδὲ Ν. SANDARS, PPS 21, 1955, σ. 182, εἰκ. 4, 2, 4, σ. 183, 184, 196 (Class 6 b).

μήκους διατηρουμένου 0.294 μ. Ἡ λεπίς, μ. 0.228 μ., με ὤμους ῥοειδεῖς (μέγιστον πλάτος 0.055 μ.), στενοῦται βαθμιαίως πρὸς τὸ μέσον, ἀπολήγουσα εἰς τριγωνικὴν αἰχμήν. Τὸν σφζόμενον καυλὸν (μεγ. διάμ. 0.02 μ.) συνεχίζει ἡ ράχιν τῆς λεπίδος, τομῆς κυκλικῆς, ὀξυνομένη βαθμιαίως πρὸς τὸ ἄκρον τῆς αἰχμῆς. Ὀλίγον ὑπεράνω τῶν ὤμων ὀπῇ ἐπὶ τοῦ καυλοῦ ἐχρησίμευε διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ξυλίνου δόρατος ἐντὸς τοῦ αὐλοῦ, ἐσωτερικῶς τοῦ ὁποῦ διετηρεῖτο εἰσέτι τὸ ἄκρον τοῦ στελλεοῦ (εἰκ. 1). Ἡ μορφή τῆς λεπίδος με τὴν ῥοειδῇ πτέρναν, τὴν κυκλικὴν τομὴν τῆς ράχεως καὶ τὴν ἐπιμήκη μορφήν εἶναι νοτίου προελεύσεως. Πλησιέστερα παραδείγματα δύνανται νὰ θεωρηθοῦν αἱ ἐκ τῶν βασιλικῶν τάφων ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηναίων αἰχμαὶ ὡς καὶ ἡ ἐξ Ὀλυμπίας¹. Αἱ βορείου καταγωγῆς αἰχμαὶ ἔχουν συνήθως φλογοειδὲς ἢ ἀπιοειδὲς σχῆμα λεπίδος, ὤμους εὐθεῖς καὶ ἐγγάρακτον διακόσμησιν². Ὁ τύπος οὗτος δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς τελευταίους μυκηναϊκοὺς χρόνους μέχρι τῶν χρόνων τῆς καταστροφῆς³.

Χαλκᾶ ψέλια (εἰκ. 2, 1-3 καὶ 7-8), προερχόμενα ἐκ τῶν τάφων Γ καὶ Δ. Ἡ ὀξεῖδωσις χρώματος ζωροῦ πρασίνου καὶ κυανοπρασίνου, ὡς εἰς τὰ χαλκᾶ εὐρήματα τῆς Δωδώνης. Εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ σύρματος, διαμ. 1 - 2,5 χιλ., τὸ ὅποιον εἰς τὰ ἄκρα περιελίσσεται εἰς 7 - 10 σπείρας, ἀποτελούσας τοὺς δύο δίσκους, διαμέτρου 3 - 4,5 ἐκ., ἐπαλλήλως καὶ ἀντιθέτως τοποθετημένους. Τοῦ ἀκεραίου ψελίου τὸ σύρμα τοῦ στελέχους εἶναι τομῆς κυκλικῆς, τῶν δὲ σπειρῶν τομῆς ἰσχυρῶς πεπλατυσμένης σφαίρας, ἔνεκα σφυρηλατήσεως μετὰ τὴν περιέλιξιν τοῦ ἐλάσματος⁴. Τῶν λοιπῶν δίσκων τὸ σύρμα ἔχει τομὴν κυκλικὴν καὶ ἐλλειπτικὴν.

Ἡ σπείρα, ὡς διακοσμητικὸν θέμα, ἀπαντᾷ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐνωρίτατα, ἤδη ἀπὸ τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς τοῦ Διμηνίου, προερχομένη ἐκ Βορρᾶ. Ἰδιαίτερα ἀνάπτυξις ταύτης σημειοῦται περὶ τὸ τέλος τῆς περιόδου ταύτης ἰδίως εἰς τὴν Κυκλαδικὴν κεραμεικὴν. Ἐπειδὴ παράλληλος πλουσία ἐξέλιξις τῆς σπείρας εἰς κλασσικὴν μορφήν ἀπαντᾷ εἰς τὴν κεραμεικὴν τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Βοσνίας, τοῦ Butmir καὶ τοῦ Lengyel, ὁ SCHACHERMEYER δέχεται τὴν ἐκείθεν καταγωγὴν τῆς κυκλαδικῆς σπείρας, εἴτε διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀξιοῦ εἴτε διὰ τῆς Ἀδριατικῆς⁵.

Παρόμοια ψέλια τοῦ εἰκονιζομένου τύπου καὶ χαλκοὶ δακτύλιοι συγγενοῦς μορφῆς

1 G. KARO, Schachtgräber von Mykenae, 1931, πίν. XCVI, 933, XCVII, 499, Olympia IV, πίν. LXIV, 1034 καὶ σ. 173, πρὸς τὰς ὁποίας ἡ ὁμοιότης εἶναι μεγαλυτέρα παρὰ πρὸς τὰς ἐκ τοῦ τάφου Α 9 Μεταξάτων, ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΑΕ 1933, σ. 92, εἰκ. 41, καὶ τοῦ τάφου Β Μουλιανῶν, ΣΤΕΦ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, ἔ.ἀ., σ. 45, εἰκ. 11 καὶ VL. ΜΙΛΟΖΙΤΣ, RGZM, 2, 1955, σ. 159 - 160, εἰκ. 3, 7, τῶν ὑπομυκηναϊκῶν καὶ πρωτογεωμετρικῶν χρόνων.

2 FR. HOLSTE, ἔ.ἀ., πίν. 4, 6-7, 6, 1, 7, 29, 31, 10, 14, 16, 14, 7, 14, 16, 33, 35 κ. ἐξ., ERNST SPROCKHOFF, REZM, 1, 1954, σ. 31, εἰκ. 1, 2.

3 VL. ΜΙΛΟΖΙΤΣ, AA 63/64, 1948-49, σ. 18 καὶ 24. Ὅτι ὁμοῦς ὁ φυλλόσχημος τύπος δὲν ἀποτελεῖ ἴδιον γνῶρισμα τοῦ βορείου τύπου (αὐτ.) ἰδὲ καὶ A. FURUMARK,

Chronology, 93 - 94. Τὴν γνώμην του φαίνεται ἀναθεωρῶν ὁ ΜΙΛΟΖΙΤΣ εἰς τὴν πρόσφατον δημοσίευσίν του, ὀρίζων ἄλλως τὸν βορείον τύπον, RGZM, ἔ.ἀ., σ. 161.

4 Τοῦτο ἐνέχει κάποιαν σημασίαν διότι εἰς τὰς ὀκτωσχήμους πόρπας τῶν πρωτογεωμετρικῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων τὸ σύρμα, ὅσάκις εἶναι σφυρηλατημένον, ἔχει τομὴν τετράγωνον ἢ ρομβοειδῆ, ἔνεκα τῆς σφυρηλατήσεώς του πρὸ τῆς συσπειρώσεως.

5 Prähistorische Kulturen Griechenlands, RE XXII, 2, στ. 1379 καὶ 1478. Οὗτος τὴν γνώμην τοῦ WEINBERG - KASCHNITZ, Prähist. Zeitschrift, 34-35, 1949-50, σ. 193 κ. ἐξ., περὶ τῆς ἐκ Τροίας καὶ γενικῶς ἐξ Ἀνατολῆς προελεύσεως τῆς κυκλαδικῆς σπείρας, θεωρεῖ ὀλιγότερον πιθανήν, συνάπτων αὐτὴν μετὰ τὴν Bandkeramik τῆς Βοσνίας - Οὐγγαρίας.

ἀπαντοῦν εὐρύτατα εἰς τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τῆς Ἀλσατίας πρὸς δυσμὰς μέχρι τῆς Οὐγγαρίας καὶ τῆς Σλοβακίας πρὸς ἀνατολάς, καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς *Hügelgräberkultur*, εἴτε ὑπὸ μορφὴν ἀπλοῦ βραχιολίου ἐκ σύρματος ἢ καὶ ἐκ πλατέος ἐλάσματος μὲ σπειροειδεῖς δίσκους εἴτε ὑπὸ μορφὴν σπειροειδοῦς βραχιολίου μεθ' ὁμοίων δίσκων¹. Ἀπασαὶ αἱ μορφαὶ τῶν ψελίων τούτων καὶ τῶν δακτυλίων προέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχικῆς ιδέας². Ὁ J. SCHRÄNIL³ φρονεῖ ὅτι ὁ τύπος διεμορφώθη ὑπὸ οὐγγρικὴν ἐπίδρασιν, ἔνθα πράγματι ἡ σπείρα ἔχει παλαιὰ καὶ μακροτάτην ἐξέλιξιν. Ὁ WILLVONSEDER ὅμως⁴ τὴν γνώμην ταύτην δὲν θεωρεῖ ἐπαρκῶς θεμελιωμένην, διότι τὰ ἀρχαιότερα παραδείγματα ἀνευρίσκει εἰς δύο χαλκοῦς δακτυλίους καὶ εἰς ἓν ψέλιον μὲ τριπλοῦν σπειροειδὲς στέλεχος, τομῆς τριγωνικῆς, καὶ μὲ σπειροειδεῖς δίσκους ἐκ τάφου πιθανῶς τοῦ Maierdorf τῆς βορείου Αὐστρίας, τῆς Β' ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ⁵. Μεγαλυτέραν ἀνάπτυξιν λαμβάνει ὁ τύπος οὗτος κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ πολιτισμοῦ *Hügelgräber*⁶. Τὸ κόσμημα τοῦτο ὑπῆρξεν ἰδιαίτερος προσφιλεὶς εἰς τὴν βόρειον Οὐγγαρίαν, τὴν Σλοβακίαν καὶ τὴν Βοημίαν, ἔνθα μὲ μικρὰν σχετικῶς ἐξέλιξιν διετηρήθη καὶ κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν *Urnenfelder* περίοδον⁷, τὴν φάσιν δηλ. ἐκείνην, ἡ ὁποία εἰς τὴν Κ. Εὐρώπην ἐγκαινιάζεται μὲ τὴν ἐμφάνισιν νέου πολιτισμοῦ, μὲ καὺσιν τῶν νεκρῶν καὶ μὲ ταφὴν ἐν τὸς χαλκῶν ἀγγείων, ἑναρξίς τῆς ὁποίας τίθεται περὶ τὸ 1230/20, ἡ δὲ λήξις περὶ τὰ μέσα ἢ τὸ τέλος τοῦ 10^{ου} αἰ. Ἐξ Ἑλλάδος δὲν μοῦ εἶναι γνωστὰ ὅμοια ψέλια τῶν ὑστεροελλαδικῶν χρόνων. Ἀλλ' ὅτι ὁ τύπος ἔφθασε μέχρις ἐδῶ δεικνύουν ὅμοιοι χαλκοὶ δακτύλιοι τῶν ὑπομυκηναϊκῶν, πρωτογεωμετρικῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων⁸. Ἡ μακροχρόνιος διατήρησις τῶν βορείων τούτων κοσμημάτων δὲν ἐπιτρέπει ἐπομένως τὴν ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν τῶν ψελίων τῶν τάφων (16 - 12 π.Χ. αἰ. περίπου).

Χαλκοῦν μαχαίριδιον μονόστομον (εἰκ. 2, 4), ἐκ τοῦ τάφου Α, μήκους 0.0685 μ.

1 B. HAMPEL, *Alterthümer der Bronzezeit in Ungarn*, 1893, πίν. 242, 3-6, MAX EBERT, *Reallexicon*, 11, σ. 15, J. SCHRÄNIL, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, 1928, σ. 125, πίν. 25, 10, 28, 16. 32. 37, 30, 35-37. 44, KURT WILLVONSEDER, *Die mittlere Bronzezeit in Österreich*, 1937, σ. 133-134, πίν. 23, 4-5, 29, 2, 38, 1-3, 41, 8. 9, 48, 1. 6. 7, FR. HOLSTE, *Die Bronzezeit in Süd- und Westdeutschland* 1953, σ. 56. εἰκ. 4, 13, σ. 64, εἰκ. 5, 8-10, πίν. 5, 6, 9, 15. 16. 19, 10, 16, 13, 7. 11-13, 17, 3. 7, 19, 15-16, ἔνθα παρατηρεῖται πλουσία ἐξέλιξις τῶν ψελίων ἀπὸ τοῦ συρματοειδοῦς εἰς τὸ ταινιωτὸν ἔλασμα, συνήθως μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν (αὐτ. σ. 66), ST. FOLTINY, *Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens*, Bonn 1955, σ. 22. Πρβλ. ἐπίσης καὶ FR. BEHN, *Germania* 24, 1940, σ. 96 κ. ἑξ., πίν. 20, καὶ ERNST SPROCKHOFF, *Präh. Zeitschr.* 34-35, 1949-50, σ. 109, εἰκ. 29, 7.

2 ST. FOLTINY, ἔ. ἄ., σ. 24.

3 Ἐ. ἄ., σ. 125.

4 Ἐ. ἄ., σ. 134.

5 Ἐ. ἄ., σ. 122, 134, πίν. 48, 1. 6. 7.

6 Πίνακα παραλληλισμοῦ τῶν χρονολογικῶν ὑποδιαίρεσεων τῶν κυριωτέρων περιοχῶν τῆς Κ. Εὐρώπης πρὸς τὰς ἐν Ἑλλάδι καθωρισμέναις ἰδὲ παρὰ OSWALD

MENGHIN, *Handbuch der Archäologie*, VI, 2, 1954, σ. 83 καὶ P. JACOBSTHAL, *Greek Pins*, 1956, σ. 121, ὁ ὁποῖος ἀκολουθεῖ τὸ χρονολογικὸν σχῆμα τοῦ C. HAWKES, PPS, 14, 1948, σ. 216, τροποποιῶν τοῦτο ὀλίγον. Εἰς τὴν παρούσαν μελέτην λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ χρονολόγησις REINECKE καὶ G. CHILDE.

7 J. SCHRÄNIL, ἔ. ἄ., σ. 125, K. WILLVONSEDER, ἔ. ἄ., σ. 134, ST. FOLTINY, ἔ. ἄ., σ. 22, 25.

8 J. DROOP, BSA, 13, 1906-7, σ. 116, εἰκ. 6b, ἐκ τοῦ γεωμετρικοῦ στρώματος τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας Ἀρτέμιδος, CH. WALDSTEIN, *Argive Heraeum II*, πίν. 91, 1509, Θ. ΜΑΚΡΙΑΝΗΣ, ΑΕ 1937, II, σ. 520, πίν. Vγ., W. KRAIKER - K. KÜBLER, *Kerameikos I*, 1939, σ. 85, εἰκ. 4, πρβλ. καὶ G. CHILDE, PPS, 14, 1948, πίν. 19 καὶ σ. 185, ἐκ τοῦ ὑπομυκηναϊκοῦ τάφου 108, E. GARDNER - S. CASSON, BSA, 23, 1918-19, σ. 21, εἰκ. 14 καὶ σ. 33, ANT. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ, ΑΕ 1933, σ. 49, εἰκ. 5α καὶ ὑποσ. 1, BOEHLAU, JdI, 3, 1888, σ. 363 l. m, ΜΑΝ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ, ΠΑΕ 1952, σ. 253 καὶ 255 ἐκ τῶν τύμβων Α. Ε. Βεργίνας, ὅχι ἀρχαιότερα τῆς *Hallstatt B*, ἔνεκα τῆς ἐξειληγμένης μορφῆς τῆς ὀκτωσχήμου πόρπης μὲ ἐνδιάμεσον ὀκτώσχημον ἐπίσης σύνδεσιν, ἐμφανίζομένην εἰς τὴν προχωρημένην *Ha B*, Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ, ΠΑΕ 1932, σ. 49, εἰκ. 3 καὶ 6, ἐκ Δωδώνης.

Ράχης πλατεῖα καὶ ἰσχυρῶς κυρτή, ἡ ἀκμή, ἀρχικῶς εὐθεῖα, κατέστη κοίλη ἐκ τῆς μεγάλης χρήσεως, ἡ λεπὶς ὀξυνομένη σχηματίζει τὴν αἰχμήν. Ἐπὶ τοῦ ἑτέρου ἄκρου μικρὰ τριγωνικὴ ἀπόληξις μὲ δύο χαλκοῦς ἤλους στοιχηδὸν διὰ τὴν στερέωσιν τῆς ξυλίνης ἢ ὀστεῖνης λαβῆς. Ὁ τύπος τῶν μὲ μίαν ἀκμήν μαχαιρίων, μὲ μικρὰν λαβήν, μὲ 2-3 ἤλους ἐν σειρᾷ καὶ μὲ ράχιν εὐθεῖαν ἢ ἐλαφρῶς καμπύλην, ἀπαντᾷ ἤδη εἰς Τροίαν Ἰ εἰς δὲ τὴν Κρήτην καὶ τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν ΠΜ Ι καὶ ΜΕ περίοδον¹. Ἐκ τοῦ τύπου τούτου ἐξελίσσεται κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου ἡ μορφή μὲ ἀνεπτυγμένην λαβήν μὲ περιχειλίωμα διὰ τὴν στερέωσιν τῆς ἐπενδύσεως². Ἄν καὶ ὁ τύπος τοῦ μαχαιριδίου τοῦ Καλμπακίου πλησιάζει πρὸς τὰ μαχαίρια ἐξ Ἑλλάδος³ ἐν τούτοις ἡ ἰσχυρὰ κύρτωσις τῆς ράχεως εἶναι ἀσυνήθης⁴. Στενότεραν ὁμοιότητα παρουσιάζει πρὸς τὰ βορείου τύπου χαλκᾶ μαχαίρια τῆς ἀρχαιοτέρας *Urnenfelder* περιόδου (*Reinecke D*), εὐρύτατα διαδεδομένα εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Κ. Εὐρώπην (Siebenbürgen, Σλοβακίαν, Σιλεσίαν, Βοημίαν, Μοραβίαν, Αὐστρίαν, Γερμανίαν, Ἑλβετίαν, Οὐγγαρίαν), ἔνθα παρακολουθοῦμεν καλῶς τὴν ἐξέλιξιν τῶν⁵. Τὰ ἀρχαιότερα τούτων ἔχουν ὁμοίαν ἀπόφυσιν διὰ τὴν στερέωσιν τῆς λαβῆς μὲ ἓνα ἢ δύο ἤλους, ἰσχυρῶς κυρτὴν καὶ παχεῖαν ράχιν, εὐθεῖαν ἀκμήν⁶. Ὁ τύπος οὗτος ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον περὶ τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ, κατὰ τὴν ἑναρξιν τῆς *Urnenfelder* (*Reinecke D*), ἡ ὁποία συμπίπτει μὲ τὸν 13^{ον} αἰ. ἢ τὸ β' ἡμισυ. Τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῶν βορείων τούτων μαχαιρίων χαρακτηρίζουν ἡ βαθμιαία ἀνάπτυξις τῆς λαβῆς καὶ τῆς λεπίδος καὶ ἡ χρήσις περισσοτέρων ἤλων⁷. Βορείου προελεύσεως μαχαίρια δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἐπίσης τὰ ἐκ Τίρυνθος, Μεταξάτων, Δωδώνης, Τσαουσίσσας, χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ΥΕ ΙΙΙ μέχρι τῶν γεωμετρικῶν χρόνων⁸.

Χαλκῇ τριχολαβίς (εἰκ. 2, 5), μήκους 0.067 μ., ἐκ τοῦ τάφου Δ. Συνίσταται ἐκ λεπτοῦ ἐλάσματος, πάχους 1 χιλ., τὸ ὁποῖον εἰς τὴν κορυφὴν κάμπτεται σχηματίζον ῥοειδῇ κρῖνον. Τὰ εὐθεῖα σκέλη τῆς λαβίδος πλατύνονται βαθμηδὸν πρὸς τὰ ἄκρα (πλάτος κορυφῆς 5 χιλ., ἄκρων σκελῶν 11 χιλ.), ἔνθα συγκλίνουν ἐλαφρῶς, ἵνα διευκολύνηται ἡ λήψις καὶ ἡ συγκράτησις.

Ἡ ἑτέρα τριχολαβίς ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου (εἰκ. 2, 6), μήκ. 0.065 μ., σχηματίζει

1 Σχετικῶς ἰδὲ Ν. SANDARS, PPS, ἔ. ἀ. σ. 174 κ. ἑξ., ἰδίᾳ σ. 175, 183 κ. ἑξ., εἰκ. 1 καὶ σ. 188 κ. ἑξ. (List I, Class Ia).

2 Αὐτ., εἰκ. 2, τύπος I b, σ. 191 κ. ἑξ. (List II).

3 Πρβλ. τὸ ἐκ τάφου 25 Σέσκλου τῆς ΜΕ περιόδου, αὐτ. εἰκ. 4, 5· πρβλ. καὶ εἰκ. 1, 5.

4 Ν. SANDARS, ἔ. ἀ. σ. 184.

5 J. SCHRÄNIL, ἔ. ἀ., πίν. 28, 38, FR. HOLSTE, Hortfunde, πίν. 9, 12 καὶ Die Bronzezeit in Süd- und Westdeutschland, πίν. 22, 13-14, σ. 91-92 καὶ εἰκ. 11, 7, P. REINECKE, Die Altertümer unserer heidnischen Vorzeit, 5, 1911, πίν. 38 (620 καὶ 630), W. KIMMIG, Die Urnenfelderkultur in Baden, Römische - Germanische Forschungen 14, 1940, σ. 97 κ. ἑξ., πίν. 9 D καὶ 41 F, FR. BEHN, Germania, ἔ. ἀ., σ. 96 κ. ἑξ., πίν. 20, O. MONTELIUS, Die Vorklassische Chronologie Italiens, πίν. 11, G. CHILDE,

The Danube in Prehistory, σ. 430-431, πίν. VI, 2, 4, MÜLLER-KARPE, Präh. Zeitschr. 34-35, 1949-50, σ. 320, εἰκ. 55, AJA 52, 1948, σ. 234, πίν. 18 G, ST. FOLTINY, ἔ. ἀ., σ. 99-100, ἔνθα καὶ βιβλιογραφία, πίν. 70, 2.

6 ST. FOLTINY, ἔ. ἀ., W. KIMMIG, ἔ. ἀ.

7 ST. FOLTINY, ἔ. ἀ., W. KIMMIG, ἔ. ἀ. Κατὰ τὴν μέσσην ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ, τὴν *Hügelgräberkultur* (*Reinecke B-C*=16 αἰ. - 1250 π.Χ. περίπου), τὰ μὲ μίαν ἀκμήν μαχαίρια εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστα εἰς τὴν Κ. Εὐρώπην· ἀντ' αὐτῶν ἀπαντοῦν τὰ ἐγχειρίδια μὲ δύο ἀκμάς, χρησιμοποιούμενα καὶ ὡς μαχαίρια.

8 ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΑΕ, 1933, σ. 93, εἰκ. 42, G. KARO, AM 55, 1930, σ. 136, εἰκ. 6 b καὶ σ. 138, S. CASSON, BSA 26, 1924-25, σ. 6, πίν. II 1d καὶ Antiquaries Journal 6, 1926, σ. 69, εἰκ. 2, 2, C. CARAPANOS, Dodone, πίν. 53, 7, ANT. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΕ 1932, σ. 76, εἰκ. 43, 2.

ὅμοιον κρίκον εἰς τὴν κορυφήν. Σκέλη στενότερα (πλάτ. κορυφῆς 2,5 χιλ., ἄκρων σκελῶν 8 χιλ.), μὲ ἐκτύπους στιγμάς, γενομένας ἐκ τῶν ἔσω δι' αἰχμηροῦ ὀργάνου. Χαλκαῖ λαβίδες ἀπαντοῦν ἐνωρίτατα, ἤδη ἀπὸ τῆς ΠΕ περιόδου¹, ἀποβαίνουσαι συνηθέσταται κατὰ τὴν ΥΕ². Τυπολογικῶς ἀνήκουν εἰς τὰς λαβίδας τῆς ΥΕ III, μετὰ τῶν ὁποίων ἔχουν κοινὰ σημεῖα τὸν ὠρειδῆ δακτύλιον, τὴν καμπύλην ἢ καὶ γωνιώδη κάμψιν τῶν σκελῶν καὶ τὰς αὐτὰς περίπου ἀναλογίας. Ἀναμφιβόλως ὁ τύπος προέρχεται ἐκ τῆς νοτίου Ἑλλάδος, ἀλλ' ἢ δι' ἐκτύπου στίξεως κόσμησις τῶν σκελῶν ἰδιάζει εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Δουνάβεως, ἀποτελοῦσα προσφιλὲς διακοσμητικὸν θέμα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον δυνάμεθα ἴσως νὰ θεωρήσωμεν ἐντοπιὰν τὴν κατασκευὴν τῶν λαβίδων, διότι εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην διασταυροῦνται καὶ συγκεράννυνται ὁ βόρειος καὶ ὁ νότιος πολιτισμός. Εἰς βόρειον ἐπίδρασιν ὀφείλεται παρομοία κόσμησις τῶν σκελῶν εἰς δύο λαβίδας ἐκ τοῦ τάφου 2 Τσαουσίτσας τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου, ὡς καὶ εἰς λαβίδας, μὴ χρονολογουμένας, ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Λωδώνης, ἀποκειμένας εἰς τὸ Δημοτικὸν Μουσεῖον Ἰωαννίνων³.

Ψῆφος ἐκ χαλκηδονίου λίθου ἐκ τοῦ τάφου Δ (εἰκ. 2, 9), σχήματος πεπλατυσμένης σφαίρας (διάμετρος 7 καὶ 9 χιλ.), μὲ κάθετον τρῆμα, γεγόμενον ἐκ τοῦ ἐτέρου τῶν πόλων. Τοιαῦται ψῆφοι ἐκ χαλκηδονίου λίθου ἀπαντοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἤδη κατὰ τὴν ΠΕ περίοδον⁴.

Ψῆφος ὄρου ἐξ ἡλέκτρου (εἰκ. 2, 10), ἐκ τοῦ τάφου Δ, σχήματος ἀτρακτοειδοῦς, ἀποκεκομμένου εἰς τὰ ἄκρα, μήκους 22 χιλ., διαμ. 9 - 12 χιλ., ἔχουσα κατὰ μῆκος τρῆμα. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ τὰ ἀρχαιότερα εὗρήματα ἐξ ἡλέκτρου ἀπαντοῦν εἰς τοὺς Βασιλικούς τάφους ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν κ. ἀ.⁵, ἀλλ' εἰς τὴν Κρήτην ἢ χοῆσις του εἶναι σπανία⁶. Κατὰ τὴν νεωτέραν μυκηναϊκὴν περίοδον τὸ ἡλεκτρον παρουσιάζει ὑποχώρησιν, ὀφειλομένην ἴσως εἰς τὴν διατάραξιν τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων μὲ τὸν Βορρᾶν δι' ἄγνωστον αἰτίαν⁷. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ βραδύτερον ἢ ἐπεξεργασία καὶ τὸ ἐμπόριον τοῦ ἡλέκτρου ἦσαν εἰς εὐρείαν κλίμακα ἀνεπτυγμένα εἰς τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην. Εἰς τὴν νεκρόπολιν π.χ. τῆς Hallstatt ἀνευρέθη εἰς ὑπερτριακοσίους τάφους⁸. Ἀναζωογόνησις παρατηρεῖται εἰς τὴν Ἑλλάδα

1 St. XANTHOUDIDES, The Vaulted Tombs of Messara, πίν. 24, b καὶ σ. 28, ἔνθα πλείονες συσχετίσεις πρὸς τὰς κρητικὰς καὶ κυκλαδικὰς λαβίδας. Ὁ τύπος οὗτος ἀπαντᾷ ἐπίσης εἰς τὴν Αἴγυπτον ἤδη κατὰ τὴν προδυναστικὴν περίοδον. Πρβλ. καὶ C. BLEGEN, Prosymna, σ. 349.

2 C. BLEGEN, ἔ. ἀ., σ. 349 - 350, εἰκ. 244, 2, 512, 2. Αἱ λαβίδες τῆς ΥΕ Προσύμνης ἀποτελοῦν κατὰ κάποιον τρόπον ἀνανέωσιν τοῦ τύπου τῶν μεσοελλαδικῶν λαβίδων.

3 S. CASSON, BSA 26, 1923 - 25, σ. 6, πίν. II 2, f. 1, C. CARAPANOS, Dodone, πίν. 50, 20-21, μὲ διακόσμησιν τεθλασμένης γραμμῆς (Tremolierstich).

4 Πρβλ. C. BLEGEN, Zygouries, σ. 197, πίν. XX, 2, 4, 12, 15.

5 G. KARO, Schachtgräber, πίν. XXV, LVII, CL καὶ σ. 137, I. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΠΑΕ 1953, σ. 236.

Πρβλ. καὶ J. COOK - I. BOARDMAN, JHS 74, 1954, σ. 152 τάφος Ξ. (Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε περιληπτικῶν ἀνακοινώσεων τοῦ ἀνασκάψαντος δὲν προκύπτει εὐρεία χρῆσις τοῦ ἡλέκτρου κατὰ τὸ τέλος τῆς ΜΕ καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ΥΕ I εἰς Μυκῆνας). A. J. B. WACE, Chamber Tombs at Mycenae, σ. 204, πίν. 29, 28, 36, 43, C. BLEGEN, Prosymna, σ. 286 - 287, K. MÜLLER, AM 34, 1909, πίν. 15, σ. 278 κ. ἐξ., εἰκ. 3 - 4 (Κακόβατος). V. HANKEV, BSA 47, 1952, σ. 89, K. ΡΩΜΑΙΟΥ, ΠΑΕ 1954, σ. 285.

6 Πρβλ. A. EVANS, The Palace of Minos II, 1, σ. 174, G. CHILDE, Festschrift für Otto Tschumi, 1948, σ. 70, εἰκ. 1. Σχετικῶς ἰδὲ καὶ M. NILSSON, Minoan - Mycenaean Religion, ἔκδ. Β', 1950, σ. 18 καὶ A. J. B. WACE, ἔ. ἀ., σ. 204.

7 Πρβλ. M. NILSSON, ἔ. ἀ. καὶ A. J. B. WACE, ἔ. ἀ.

8 L. REY, Albania IV, 58, DÉCHÈLETTE, Manuel d'Archéologie préhistorique II, σ. 872 - 875.

κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰσβολῆς καὶ βραδύτερον, ὀφειλομένη ἀσφαλῶς εἰς τὴν κίνησιν πρὸς νότον βορείων στοιχείων καὶ εἰς τὴν ἐπανασύνδεσιν τῶν σχέσεων μετὰ τὸν Βορρᾶν, διὰ μέσου τῆς Ἀδριατικῆς¹, πιθανῶς δὲ καὶ τῆς Ἡπείρου². Τὸ ἤλεκτρον εἰς τὴν Εὐρώπην διωχέ- τευετο ἐκ τῆς νοτίου Ρωσίας, τῆς Βαλτικῆς καὶ τῆς Σικελίας, ἀλλ' εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσή- γετο, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν βεβαιουμένων παραδειγμάτων, ἐκ τῆς Βαλτικῆς³. Ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τῶν ψήφων τὸ σφαιρικὸν ἢ σφαιροειδὲς ἀπαντᾷ πολὺ συχνότερον τοῦ ἀτρακτοειδοῦς. Οὕτως ἐξ ἑννέα τάφων τῆς Προσύμνης, περιεχόντων ψήφους ἡλέκτρον, μόνον ὁ τάφος 49 τῆς ΥΕ I περιεῖχε δύο ψήφους ἀτρακτοειδοῦς σχήματος⁴. Ὅπως τὸ ἤλε- κτρον οὕτω καὶ τὸ ἀτρακτοειδὲς σχῆμα τῶν ψήφων ἀποβαίνει εἰς τὴν Ἑλλάδα συχνό- τερον ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς εἰσβολῆς, πιθανῶς κατὰ βόρειον ἐπίδρασιν.

Πηλίνη ψῆφος⁵ ἐκ τοῦ τάφου Δ (εἰκ. 2, 11), σχήματος ἀμφικωνικοῦ μετὰ ὀπὴν κατὰ μῆκος, ὕψος 22 χιλ., διάμ. 25 χιλ. Πηλὸς καθαρὸς, χρώματος κεραμοειδοῦς καὶ με- λανωποῦ, λεία καὶ ἐστιλβωμένη ἐπιφάνεια, ἀπομιμουμένη τὰς ἐκ στεατίτου. Σφονδύ- λια τοῦ τύπου τούτου ἀπαντοῦν ἐν Ἑλλάδι ἤδη εἰς τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους, προερχό- μενα ἐξ Ἀνατολῆς, παρουσιάζοντα σημαντικὴν αὕξησιν κατὰ τοὺς ΜΕ χρόνους⁶. Ἐπειδὴ τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρεῖται καὶ εἰς Τροίαν, ἔνθα, μετὰ τὴν Τροίαν Ι, ἀποβαίνει ὁ τύπος σπανιώτερος, ἐμφανιζόμενος ἐκ νέου κατὰ τὴν περίοδον ΙV, ὑποτί- θεται ὅτι ἡ ἀναζωογόνησις αὕτη ὀφείλεται εἰς τοὺς εἰσβολεῖς τῆς ἀρχομένης Β' π.Χ. χιλιετηρίδος, προερχομένους ἐκ Βαλκανικῆς, ἔνθα ἡ μορφή, ἔχουσα ἀνατολικὴν ἐπίσης προέλευσιν, εἶχε διατηρηθῇ ἐν ἀκμῇ⁷. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ ἦτο ἐπίσης ἐν χρήσει καὶ εἰς τὴν Ἡπειρον⁸. Κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους ὁ κωνικὸς καὶ ὁ ἀμφι- κωνικὸς ἐκ πηλοῦ τύπος χαρακτηρίζουν τὴν ΥΕ Ι - ΙΙ, ἐνῶ κατὰ τὴν ΙΙΙ ἐπικρατεῖ ὁ ἐκ στεατίτου⁹. Τυπολογικῶς τὸ εἰκονιζόμενον «σφονδύλιον», μετὰ τὸ καθαρὸν περιγράμμα, τὰς ὑποκοίλους πλευρὰς καὶ ἰδίᾳ τὴν ἐπιμελῆ στίλβωσιν, ἀπομιμουμένην τὴν στιλπνότητα

1 Τοῦτο ὑποθέτει ἡ συχνὴ παρουσία ἐντὸς τάφων ἡλέκτρον εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὰς Ἰονίους νήσους, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὴν Κεφαλληνίαν, ἔνθα παρατηροῦνται λείψα- να ἱκανὰ βορείου προελεύσεως. Ἀνάλογα παραδείγματα κατὰ τὸ πλεῖστον ἀτρακτοειδοῦς σχήματος ψήφων ἰδὲ ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ, ΑΕ 1932, σ. 42 καὶ ὑποσ. 2, πίν. 15 Α, 5 καὶ 1933, σ. 89, πίν. 2 καὶ εἰκ. 43, Ν. ΚΥΠΑ- ΡΙΣΣΗ, ἔ.ἀ., σ. 116 (ἀπαντᾷ ἐκ Κεφαλληνίας), ΜΑΝ. ΑΝ- ΔΡΟΝΙΚΟΥ, ΠΑΕ 1952, σ. 253, 255, 256, L. REY, ἔ.ἀ., σ. 55, εἰκ. 9, P. AMANDRY, Collection Hélène Sta- thatos, 1953, σ. 68, πίν. 28, 191, S. CASSON, BSA, ἔ.ἀ., σ. 7. Σχετικῶς περὶ τοῦ ἡλέκτρον τῆς Κεφαλληνίας καὶ τοῦ θησαυροῦ τῆς Τίρυνθος πρβλ. καὶ G. CHILDE, PPS 14, 1948, σ. 185 κ.ἐξ., 189.

2 Τὴν διὰ τῆς Ἡπείρου πιθανὴν ὁδὸν ὑποδεικνύει τὸ μυθικὸν ταξίδιον τῶν Ὑπερβορείων διὰ μέσου τῆς Δωδώνης.

3 DÉCHELETTE, ἔ.ἀ. Ι, σ. 623 κ.ἐξ., C. BLEGEN, ἔ.ἀ., σ. 286, G. CHILDE, The Bronze Age, σ. 46. Τὴν ἐκ Βαλτικῆς προέλευσιν τοῦ ἡλέκτρον μαρτυροῦν ἐπίσης δύο ἐξ ἡλέκτρον πλάκες μετὰ 9 καὶ 8 κατὰ μῆκος τρήματα ἐκ τοῦ τάφου Α Κακοβάτου, K. MÜLLER, ἔ.ἀ., ὁμοίαι πρὸς ἐτέραν ἐκ Γερμανίας, G. MERTHART,

Germania 24, 1940, σ. 99, εἰκ. 1, καὶ ὁ ἡλέκτρινος δίσκος, περιβαλλόμενος ὑπὸ δακτυλίου ἐκ φύλλου χρυσοῦ, τοῦ νεκροταφείου Ζαφὲρ - Παπούρα, προερχό- μενος ἐκ τῶν Βρετανικῶν νήσων, G. CHILDE, Fest- schrift, ἔ.ἀ. καὶ Archaeologia 65, σ. 42.

4 C. BLEGEN, ἔ.ἀ. Πρβλ. καὶ A. J. B. WACE, ἔ.ἀ., πίν. 9, 5 καὶ 36, 43.

5 Συνήθως χαρακτηρίζονται ὡς σφονδύλια, ἐνίοτε ὅμως ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ ὡς κομβία (A. FURUMARK, ἔ.ἀ., σ. 89, ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία), ἀλλὰ καὶ ὡς ψῆφοι ὄρμου.

6 W. HEURTLEY, Preh. Mac., σ. 78, 203, εἰκ. 67 l.m.n.q.r (α' ἐποχὴ τοῦ χαλκοῦ), σ. 213, εἰκ. 83 m.n.o (β' ἐποχή), σ. 231, εἰκ. 104 c-i τῆς γ' περιόδου, ΧΡ. ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου, σ. 343-344, πίν. 44, 14-16, 22-23.

7 FR. SCHACHERMEYER, RE XXII, 2, στ. 1493. Πρβλ. καὶ C. BLEGEN - J. CASKEY, κ.ἀ., Troy I, εἰκ. 221, σειρὰ 2-5 ἐκ Τροίας Ι, εἰκ. 368 ἐκ Τροίας ΙΙ κ.ἀ.

8 Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΔΗΣ, Ἡπειρ. Χρον., ἔ.ἀ., πίν. 9β, 26, 27. Πρβλ. ἐπίσης ἐκ Βαρδαρόφτσας, W. HEURTLEY, BSA 27, 1925-26, σ. 36, εἰκ. 21, 12, 14 τῆς C περιόδου.

9 A. FURUMARK, ἔ.ἀ., σ. 89.

τοῦ στεατίτου, ἀνήκει εἰς τὴν ΥΕ III¹. Κατὰ τὴν περίοδον μετὰ τὴν δωρικὴν εἰσβολὴν ὁ τύπος διετερήθη ἐν χρήσει².

Σφαιρικὴ ψῆφος ἐξ ὀρείας κρυστάλλου (εἰκ. 2, 12), ἐκ τοῦ τάφου Δ, ὡς καὶ ἡ ἐπομένη, μεγίστη διάμ. 21,5 χιλ., μικρὰ διάμ. 18,5 χιλ.³. Κατὰ μῆκος τοῦ μεγάλου ἄξονος τρῆμα, γενόμενον ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄκρου, διότι ὁ αὐλὸς εἶναι συνεχῆς, στενούμενος κατὰ τὸν ἕτερον πόλον (διάμ. ὁπῶν 4,5 καὶ 2 χιλ.). Ἡ ἑτέρα ψῆφος ἐκ τῆς αὐτῆς κρυστάλλου, σχήματος φακοειδοῦς (εἰκ. 2, 13)⁴, φέρει τρῆμα, γενόμενον ἐξ ἀμφοτέρων τῶν πόλων, διότι ὁ αὐλὸς στενοῦται περὶ τὸ μέσον τοῦ μεγάλου ἄξονος, τὰ δὲ τρήματα δὲν συμπίπτουν ἀκριβῶς (εἰς τὴν εἰκόνα τοῦτο γίνεται ὀλίγον σαφές)· διάμ. κατὰ μῆκος τοῦ αὐλοῦ 21,5 χιλ., ἐγκαρσία διάμ. 22 χιλ. Ἡ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν πόλων διάτρησις ἐπεβλήθη ἔνεκα τοῦ μικροῦ πάχους τῆς ψήφου (11 χιλ.). Ἡ χρῆσις τῆς ὀρείας κρυστάλλου πρὸς κατασκευὴν κοσμημάτων καὶ διὰ διακοσμητικὰς καὶ πρακτικὰς ἀνάγκας ὑπῆρξεν ἐνωρίτατα γνωστή, ἐγκαινιζομένη ἤδη εἰς τὴν πρῶτον φάσιν τῆς Τροίας I, εἰς τὴν ΠΜ I Κρήτην, εἰς δὲ τὴν Βαλκανικὴν κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν νεολιθικὴν περίοδον⁵. Κατὰ τὸ τέλος τῆς ΜΕ καὶ τὴν ΥΕ περίοδον ἀπέβη λίαν προσφιλὴς εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀπαντῶσα ἐπίσης ὡς κόσμημα διὰ κεφαλὰς περὶ-
νῶν, διὰ μύκτηας λαβῶν ξιφῶν εἰς σχῆμα μεγάλης σφαίρας, διὰ ψήφους ὄρου ὡς καὶ διὰ τὴν κατασκευὴν ποτηρίων κλπ.⁶.

Κατὰ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα καὶ μέχρι τῶν ἐσχάτων ρωμαϊκῶν χρόνων ἐθεωρεῖτο ὡς πολύτιμος λίθος, χρησιμοποιοῦμενος διὰ τὴν κατασκευὴν ποτηρίων, τῶν κυ-

1 Περὶ ἐν τούτοις καὶ τὰς κατὰ πολὺ ἀρχαιοτέρας ψήφους ὄρου ἐκ χρυσοῦ ἐκ τοῦ οἰκογενειακοῦ τάφου R Νιδρίου Λευκάδος μὲ τὸ αὐτὸ σχῆμα καὶ καθαρὸν περιγράμμα, W. DÖRPFELD, Alt-Ithaka, Beil. 60-61.

2 Περὶ καὶ N. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ, ΑΔ 1919, 5, σ. 117, εἰκ. 31, ἐξ ὧν τρεῖς πῆλιναι, αἱ δὲ λοιπαὶ ἐκ στεατίτου, ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ, ΑΕ 1932, πίν. 15 (κάτω δεξιὰ) καὶ σ. 92, εἰκ. 40, Fouilles de Delphes V, σ. 8, εἰκ. 25.

3 Ὑπὸ Γ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, Ὁρυκτολογικοὶ πίνακες, σ. 72, Θεσσαλονίκη 1930, περιγράφεται ὡς «καθαρὸς χαλαζίας, διαφανὴς καὶ ἄχρους, σκληρότατος (σκληρότης 7), εἰδικοῦ βάρους 2,65· ἀπαντᾷ εἰς Βέρμιον ὡς γαλακτόχρους χαλαζίας καὶ ὡς καθαρὸς εἰς Μῆλον, Νάξον, Σκύρον, Ἀστακόν». Ἀπαντᾷ ἐπίσης εἰς Κρήτην, ἰδίᾳ παρὰ τοὺς βορείους πρόποδας τῆς Ἰδης, καὶ εἰς τὴν Χαλκιδικήν, ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΑΕ 1931, σ. 159. Περὶ τῶν τόπων ἐξαγωγῆς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ σήμερον ἰδὲ H. BLÜMNER, Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste III, σ. 249-250, ἔνθα καὶ αἱ σχετικαὶ πληροφορίαι ἐκ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως.

4 Τὸ φακοειδὲς σχῆμα εἶναι πολὺ σπανιότερον τοῦ σφαιρικοῦ. Ἐκ δέκα τάφων τῆς Προσύμνης μὲ ψήφους ἐξ ὀρείας κρυστάλλου, εἰς μόνον περιεῖχε ψήφον τοιοῦτου σχήματος, C. BLEGEN, Prosymna, σ. 276 καὶ ἐξ, εἰκ. 285, 17, 584 καὶ 591· πρὶν. ἐπίσης ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ, ΑΕ 1932, πίν. 17 (κάτω ἀριστερά) ἐκ τοῦ τάφου Γ Λακ-

κίδρας, W. HEURTLEY-SKEAT, BSA 31, 1930-31, σ. 38, εἰκ. 16, 30, II. ΚΑΒΒΑΔΙΟΥ, ΠΑΕ 1912, σ. 257, εἰκ. 26.

5 C. BLEGEN-J. CASKEY καὶ, Troy I, σ. 86 ἐκ Τροίας I, σ. 281-282, εἰκ. 359 (36-298 καὶ 36-320) ἐκ Τροίας II d, Troy II, σ. 285, εἰκ. 234 (33-47) ἐκ Τροίας V, Troy III, σ. 23 καὶ 263, εἰκ. 298 (36-43) ἐκ Τροίας VI. A. EVANS, The Palace of Minos I, σ. 170 καὶ 271, ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΑΕ 1931, σ. 159, W. RADIMSKÝ-M. HOERNES, Butmir I, 34 καὶ II 36 Τὸ πρῶτον παράδειγμα ἐκ Butmir ἀποτελεῖ ἀποτυχοῦσαν ἀπόπειραν κατασκευῆς αἰχμῆς βέλους. Λίαν ἐνωρὶς ἐπίσης ἦτο ἐν χρήσει εἰς Βαβυλωνίαν καὶ Αἴγυπτον.

6 G. KARO, Schachtgräber, πίν. XXXI, 102-104, H. SCHLIEMANN, Mycenae, σ. 200 (307), I. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΠΑΕ 1952, σ. 446, 1953, σ. 213, 232, 234-35, 1954, σ. 261 καὶ JHS 75, 1955, Suppl., σ. 8, C. BLEGEN, Prosymna, σ. 293 εἰκ. 169, 6, 285, 17, 333, 4, 362, 6, 407, 13, 488, 1, 575, 13, A. PERSSON, Asine, σ. 390, A. EVANS, Preh. Tombs, σ. 143, 153, εἰκ. 134, Palace of Minos III, σ. 410, εἰκ. 272 καὶ IV, 928, 930, εἰκ. 900 καὶ 901-902, JHS 74, 1954, πίν. IX, 3 N. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ, ἔ. ἀ., σ. 116, εἰκ. 30, 4, 5, ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΑΕ 1931, σ. 160, εἰκ. 2 καὶ 1932, σ. 27 καὶ 38, πίν. 17, β. W. HEURTLEY-SKEAT, ἔ. ἀ., N. ΒΕΡΔΕΛΗΣ, ΠΑΕ 1953, σ. 131.

στάλλων ή κρυσταλλίνων, πρὸς πόσιν ψυχρῶν ποτῶν, ἔνεκα τῆς ἀποδιδομένης εἰς αὐτὰ ψυκτικῆς ιδιότητος¹.

Προϊστορικὰ ὄστρακα παρὰ τὸν τάφον Δ (εἰκ. 4), προερχόμενα ἐκ θρυμματισθέντος ἀγγείου τοῦ τάφου τούτου πιθανώτατα. Κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν αὐτοπτῶν στρατιωτῶν ὅμοια ἀγγεῖα περιείχοντο εἰς τοὺς τάφους Α, Γ, Δ. Πηλὸς χρώματος ὠχροῦ κεραμοειδοῦς, μὲ πυρῆνα μελανότεφρον, ἔνεκα τῆς ἀτελοῦς ὀπτήσεως, σχετικῶς ἀκάθαρτος, χαρασσόμενος καὶ διὰ τοῦ ὄνυχος, εὐκόλως δὲ διαλυόμενος. Ἡ τραχεῖα ἐπιφάνεια κοσμεῖται δι' ἡμικυκλικῶν ὠτίων, ὀριζοντίως τοποθετημένων, δι' ἀναγλύφων σχοινίων μὲ ἐγκαρσίας ἐντομὰς καὶ διὰ δισκαρίων, σχήματος ῥοειδοῦς. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰκονιζομένων ὀστράκων δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὸν τρόπον τῆς πλαστικῆς διακοσμῆσεως

Εἰκ. 4. Προϊστορικὰ ὄστρακα (κατηγορία II).

τοῦ ἀγγείου, συνήθους εἰς τὴν κεραμεικὴν τῆς κατηγορίας ταύτης. Ἡ κοιλία τοῦ ἀγγείου περιεβάλλετο ὀριζοντίως διὰ πλαστικῆς ἄλυσοειδοῦς ζώνης, διακοπτομένης κατ' ἀποστάσεις ὑπὸ τῶν ὀριζοντίων ὠτίων, ἑκατέρωθεν καὶ κάτωθι τῶν ὁποίων κρέμονται λεπτότεροι ταινία, ἀπομιμούμενοι τὰ ἄκρα σχοινίου. Ἡ ἀνάμνησις δηλ. τοῦ πραγματικοῦ σχοινίου, διὰ τοῦ ὁποίου περιεδέοντο ἐνίοτε τὰ ἀγγεῖα ταῦτα, ἀναγκαίου ἔνεκα τῆς κακῆς ποιότητος τοῦ πηλοῦ καὶ τῶν εὐθρύπτων ἰδίᾳ λαβῶν, εἶναι ζωηρά. Τὰ ὠτία ἐχρησίμευον διὰ τὴν σταθερότητα τοῦ σχοινίου, αἱ δὲ λεπταὶ κάθεται ταινία ἀπομιμοῦνται τὰ κρεμάμενα ἄκρα². Ἡ τεχνικὴ τοῦ πηλοῦ, ὁ μελανότεφρος πυρῆν καὶ ἰδίως ἡ πλαστικὴ διακόσμησις χαρακτηρίζουν τὴν προϊστορικὴν κεραμεικὴν τῆς κατηγορίας II³. Δὲν εἶναι εἰσέτι γνωστὸς ὁ χρόνος τῆς

ἐμφανίσεως εἰς τὴν Ἡπειρον τῆς κεραμεικῆς ταύτης. Ἐναντι τῶν μελανότεφρων ἀγγείων (III), περιοριζόμενων κυρίως εἰς μεγάλους προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς ἐπὶ τῶν πεδιάδων (Δωδώνη, Καστρίτσα, Κουτσελιό), ἡ κατηγορία αὕτη (II) εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη, εἰς μικρὰς καὶ μεγάλας προϊστορικὰς οἰκῆσεις, ἐπὶ τῶν πεδιάδων καὶ ἐπὶ τῶν ὄρειων περιοχῶν. Τὸ γεγονός τοῦτο καὶ ἡ ἔλλειψις τεχνικῆς πείρας εἰς τὴν κατασκευὴν, ἡ ἀπουσία συγκροτημένου ρυθμοῦ διακοσμῆσεως καὶ μορφῆς τῶν ἀγγείων μαρτυροῦν ὅτι πρόκειται περὶ κεραμεικῆς, συνδεομένης μὲ πολιτισμὸν κατὰ βάσιν νομαδικόν, κατασκευαζομένης ἄνευ εἰδικῆς κεραμεικῆς παραδόσεως, ἀλλ' οἴκοι, κατὰ τὰς ἐκάστοτε οἰκιακὰς ἀνάγκας. Μετὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰσβολῆς τὰ ἀγγεῖα ταῦτα φαίνονται περιοριζόμενα δυτικῶς τοῦ λεπανοπεδίου Ἰωαννίνων, ἀπὸ τῆς Δωδώνης καὶ ἔτι δυτικώτερον, παραγκωνιζόμενα ὑπὸ τῆς γραπτῆς κεραμεικῆς τῆς δυτ. Μακεδονίας (κατηγορία IV), ἡ ὁποία ἔφθασεν εἰς τὴν κεντρικὴν Ἡπειρον μὲ τὰ ἐκ τῆς Μακεδονίας προερχ-

1 B. SEGALL, Katalog der Goldschmiede - Arbeiten, 1938, σ. 82, πίν. 26. Σχετικῶς μὲ τὴν ποικίλην χρῆσιν τῆς κρυστάλλου κατὰ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα ἰδὲ BLÜMNER, ἔ. ἀ.

2 Περὶ τῆς ἐκ τῶν πραγματικῶν σχοινίων προελεύσεως τῆς κοσμήσεως ἰδὲ Χρ. ΤΣΟΥΝΤΑ, Δ - Σ, σ. 232,

280.

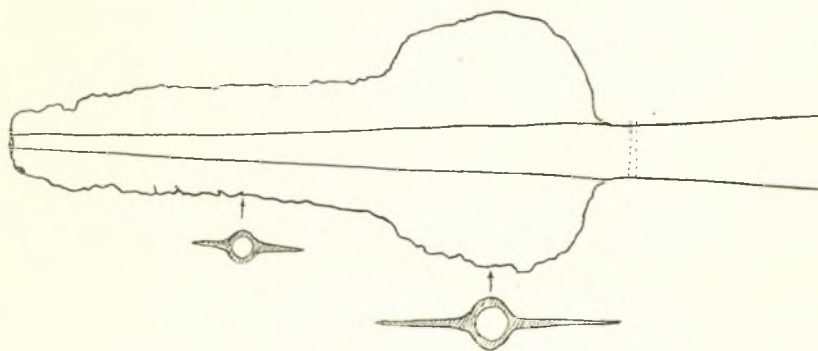
3 Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΔΗΣ, Ἡπειρ. Χρον. 10, 1935, σ. 195 κ.ἐξ. καὶ ΠΑΕ 1930, σ. 68, Ν. G. L. HAMMOND, ἔ.ἀ. σ. 131 κ.ἐξ., Ν. VALMIN, Das adriatische Gebiet σ. 56 κ.ἐξ., Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΠΑΕ, 1951, σ. 178 κ.ἐξ., 1952, σ. 369 κ.ἐξ.

χόμενα φύλα¹. Εἰς τὴν Δωδώνην τὰ ἀγγεῖα ΙΙ ἐξηκολούθησαν κατασκευαζόμενα μέχρι τέλους τοῦ Ε' π.Χ. αἰ. τουλάχιστον.

ΕΤΕΡΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ δημοσιεύομεν ἐνταῦθα μερικὰ ἄλλα συγγενῇ χαλκᾷ εὐρήματα, προερχόμενα ἐκ γειτονικῶν περιοχῶν:

Χαλκῇ αἰχμὴ δόρατος (εἰκ. 5), μήκους 0.222 μ., προερχομένη ἐκ τάφου παρὰ τὸ χωρίον Γρίμπιανη, 1 ὥραν δυτικῶς τῆς θέσεως τῶν τάφων, εἰς τὸ νότιον ἄκρον τῆς λεκάνης τοῦ Παρακαλάμου². Ἡ λεπίς, μήκους 0.16 μ., με βεβλαμμένας τὰς ἀκμὰς, ἔχει σχῆμα φλογοειδὲς ἢ ἀπιοειδές, ὥμους στρογγύλους (μέγιστον πλάτος 0.07 μ.), συγκλίνον-

Εἰκ. 5. Χαλκῇ αἰχμὴ δόρατος ἐκ Γρίμπιανης.

τας ἀποτόμως εἰς τὸ μέσον, ἀπολήγουσα εἰς τριγωνικὴν αἰχμὴν, ὀλίγον ἀποκεκρουμένην. Ὁ καυλός, τομῆς κυκλικῆς (διάμ. κορυφῆς 19 χιλ., παρὰ τοὺς ὥμους 15 χιλ.), διήκει μέχρι τῆς ἄκρας αἰχμῆς³. Ἐπὶ τοῦ καυλοῦ, ἀμέσως ὑπεράνω τῶν ὥμων, ὅπῃ διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ δόρατος, ἄφθονα ἔχνη τοῦ ὁποίου διετηροῦντο ἐντὸς τοῦ αὐλοῦ. Ὁ τύπος εἶναι βόρειος, ἀποτελῶν χαρακτηριστικὴν μορφήν διὰ τὴν *Hallstatt A'*, διατηρούμενος καὶ κατὰ τὴν Β' περίοδον (1200 - 950/900 π.Χ. περίπου)⁴. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐμφανίζεται ἐπίσης μετὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰσβολῆς, ἥτοι ἀπὸ τοῦ 12^{ου} π.Χ. αἰ., ὀφειλόμενος εἰς τὴν παρουσίαν βορείων στοιχείων⁵. Στενὴν ὁμοιότητα παρουσιάζει μὲ τὴν ἐκ τοῦ τάφου Α 7 Μεταξάτων αἰχμὴν τῶν ὑπομυκηναϊκῶν - πρωτογεωμετρικῶν χρόνων (σχετικῶς κατωτέρω)⁶.

Χαλκοῦν ξίφος τοῦ κερατοσχήμου τύπου (εἰκ. 6, 1 καὶ 7), προερχόμενον μετὰ τοῦ ἐπομένου ξίφους ἐκ τάφου παρὰ τὸ χωρίον Πέραμα - Ἰωαννίνων⁷. Ἑλλείπει τὸ

¹ Σχετικῶς Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΠΑΕ 1951, σ. 178 κ.ἐξ., 1952, σ. 373 κ.ἐξ.

² Ἀνευρέθη ὑπὸ χωρικοῦ ἐντὸς τάφου καὶ παρεδόθη εἰς τὴν Ἐφορείαν Ἀρχαιοτήτων ὑπὸ τοῦ δημοδιδασκάλου τοῦ χωρίου κ. Ἰ. Νούσια. Περὶ τῆς θέσεως τοῦ χωρίου ἰδὲ ἀνωτέρω σ. 115.

³ Κυρίως εἰπεῖν, τὸ ἐλεύθερον τμήμα τοῦ καυλοῦ, σφυρηλατηθέν, προσέλαβεν ἐξωτερικῶς μορφήν τομῆς δεκαπενταπλεύρου.

⁴ St. FOLTINY, Zur Chronologie, σ. 76 - 78, πίν.

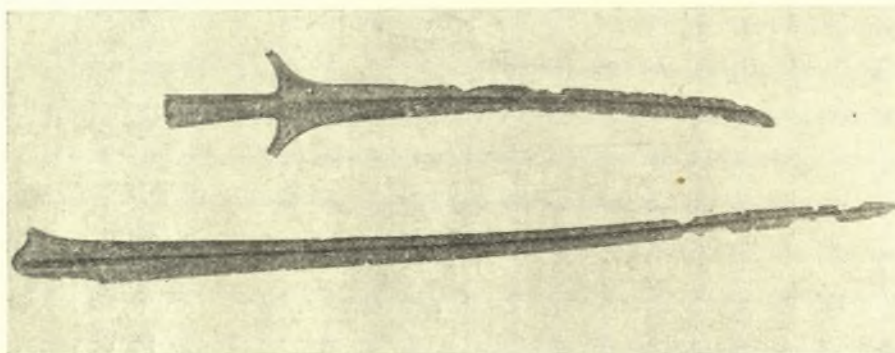
50, 2. 3. 12, 51, 5. 9, 52, 2. 14 καὶ ἀνωτ. σ. 124.

⁵ V. L. ΜΙΛΟЈЏИЏ, AA 63.64, 1948/49, σ. 18, εἰκ. 1, 16, σ. 24 καὶ 32.

⁶ ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΑΕ 1933, σ. 92 εἰκ. 41. Πρβλ. καὶ ἐτέραν ἀχρονολόγητον ἐξ Ἰθάκης, S. BENTON, BSA, 35, 1934 - 35, σ. 71, εἰκ. 20, 16.

⁷ Ἀμφότερα τὰ ξίφη τῆς εἰκ. 6 παρεδόθησαν εἰς τὸ Δημ. Μουσεῖον ὑπὸ τῆς Γ. Δ. Ἠλείρου διὰ τοῦ ὑπ' ἀρ. 8792/29-3-35 ἐγγράφου, ἀνευ οὐδεμιᾶς ἐτέρας δηλώσεως περὶ τοῦ τόπου καὶ χρόνου ἀνευρέσεως. Ἐξ ἄλλου ἐγ-

κατώτερον τμήμα της λεπίδος. Ὁξειδωσις ὠραία, χρώματος λαμπροῦ κυανοπρασίνου· μήκος διατηρούμενον μετὰ της λαβῆς 0.588 μ. Ἡ σφριζομένη λεπίς, μήκ. 0.488 μ., με προέχοντας τοὺς προφυλακτῆρας (πλάτος ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέχρι τοῦ ἄλλου 0.093 μ.), ἐνισχύεται εἰς τὸ μέσον δι' ἰσχυρᾶς ράχεως ἡμικυλινδρικής, ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν, ὕψους 11 χιλ., κοσμουμένης διὰ τεσσάρων κατὰ μήκος ἐγγαράκτων γραμμῶν (εἰκ. 7). Τὸν καυλὸν καὶ τοὺς ὦμους περιβάλλει περιχειλῶμα, ὕψους 11 χιλ., συνεχιζόμενον 6 ἐκ. χαμηλότερον τῶν ὦμων. Ἐπὶ τοῦ περιχειλῶματος τῆς πτέρνης τέσσαρες ὁμοίαι ἐγγάρακτοι γραμμαί, ἐπὶ τοῦ περιχειλῶματος τοῦ καυλοῦ τρία ζεύγη γραμμῶν (εἰκ. 7). Ἐπὶ τοῦ καυλοῦ δύο ὅπαι κυκλικαί, ἀπέχουσαι ἀπὸ τῆς κορυφῆς 0.022 μ. καὶ 0.08 μ. Ἔτεροι δύο κυκλικαὶ παρὰ τοὺς προφυλακτῆρας καὶ χαμηλότερον ἄλλαι δύο, ἐξ ὧν ἡ μία με ἀκανό-

Εἰκ. 6. Μυκηναϊκὰ ξίφη ἐκ τοῦ χωρίου Περάματος - Ἰωαννίνων.

νιστον σχῆμα¹. Ἐπὶ τῆς πρώτης ὀπῆς τοῦ καυλοῦ καὶ ἐπὶ τῆς δευτέρας τοῦ ἀριστεροῦ ὦμου ἴχνη συμφυῆ χαλκοῦ ἥλου διὰ τὴν συνήλωσιν τῆς ἐπενδύσεως τοῦ καυλοῦ. Ἡ κορυφή, πλάτ. 26 χιλ., ἀντὶ τοῦ συνήθους γλωσσιδίου διὰ τὴν στήριξιν τοῦ μύκητος, φέρει δύο τριγωνικὰς ἐγκοπὰς². Ἀνὰ μία ἡμικυκλικὴ ἐγκοπή ὑπῆρχεν ἐπὶ τῶν κορυφῶν

γράφου τοῦ ἀρχείου τῆς Διοικήσεως προκύπτει ὅτι ταῦτα ἐφυλάσσοντο εἰς τὰ ὑπόγεια τῆς υπηρεσίας. Εἰς παλαιότερον ἔγγραφον τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων γίνεται μνεία ἀνευρέσεως δύο χαλκῶν ξιφῶν ἐκ τάφου παρὰ τὴν γέφυραν τοῦ χωρίου Περάματος, ἀπέχοντος ἡμισίαν ὥραν βορείως τῶν Ἰωαννίνων. Ἐπειδὴ τὰ εἰκονιζόμενα ξίφη εἶναι τὰ μοναδικὰ χαλκᾶ ὅπλα τῆς συλλογῆς τοῦ Μουσείου, ὑποθέτω ὅτι ταῦτα εἶναι τὰ ὑπὸ τῆς Γ. Δ. Ἡπείρου παραδοθέντα ξίφη καὶ δημοσιευόμενα ἐνταῦθα. Τοῦτο ἐπίσης ἐπεβεβαίωσε καὶ ὁ ὑπάρχων τοῦ Δήμου, ἐπιμελητὴς τοῦ Μουσείου κ. Σ. Ζοῦμπος, γνωρίζων τοῦτο ἐκ τοῦ ἐκτάκτου ἐπιμελητοῦ ἀρχαιοτήτων, ἀποθανόντος γυμνασιάρχου Χρ. Σούλη.

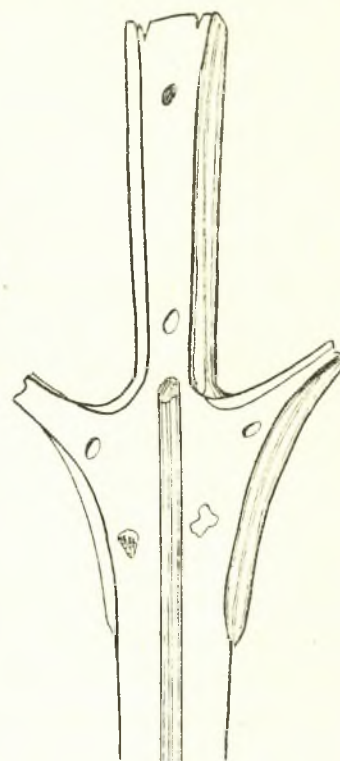
1 Καίτοι ἐπὶ τῶν ὦμων τοῦ ξίφους εἰκ. 6, 2, ἐξεληθόντος πιθανώτατα ἐκ τῶν αὐτῶν χειρῶν, ὑπάρχουν δύο μόνον ὅπαι, ὅπως εἰς τὰ περισσότερα ξίφη τοῦ τύπου τούτου, ἐν τούτοις ἡ κατωτέρα ἀκανόνιστος ὀπὴ τοῦ ξίφους εἰκ. 6, 1 δὲν προέρχεται ἐξ ἐπισκευῆς, ὥς συμβαίνει μετὰ τὸ ἐγχειρίδιον· διότι αἱ ἐπὶ

τοῦ ξίφους τούτου ὅπαι εὐρίσκονται πολὺ ὑψηλὰ ἐπὶ τῶν προφυλακτῆρων, ὥστε δύο ἀκόμη ἥλοι χαμηλότερον εἶναι πιθανῶς ἀναγκαῖοι διὰ τὴν στερέωσιν τῆς ἐπενδύσεως. Τέσσαρες ἐπίσης ἥλοι ἐπὶ τῆς λεπίδος φέρουν τὰ ξίφη ἐκ Δωδώνης καὶ Καραγλάρ Βουλγαρίας, C. CARAPANOS, Dodone, πίν. LVII, 1 καὶ UNDSSET, Zeitschr. für Ethnol. 21, 1889, σ. 247, εἰκ. 21, MAX EBERT, Reallexicon II, πίν. 103 b καὶ V. ΜΙΚΟΝ, Prähistorische Siedlungen und Funde in Bulgarien, Sofia 1933, σ. 83, εἰκ. 42. Μερικὰ τοιαῦτα ξίφη στεροῦνται ἐντελῶς ἥλων, W. HEURTLEY, Preh. Mac., εἰκ. 104 ff, W. LAMB, Excavations at Thermi in Lesbos. 1936, σ. 207, πίν. XXV, 32 - 63 καὶ τὸ ἐξ Ὀλύμπου, The Brit. Museum Quarterly V, 1930 - 31, σ. 106 καὶ πίν. 51 b.

2 Πρβλ. ἐπίσης τὰ ἀνευ γλωσσιδίου ξίφη ἐκ Καραγλάρ, τοῦ Βασιλικοῦ τάφου τῆς Κνωσοῦ, W. HEURTLEY, ἔ. ἀ., εἰκ. 104 ff, A. EVANS, The Palace of Minos, IV, σ. 850, εἰκ. 832e, τὸ μνημονευθὲν ἀνωτέρω ἐξ Ὀλύμπου ξίφος, τὸ ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου τῶν Ἀγ. Θεο-

τῶν προφυλακτῆρων, ἐξ ὧν ἡ μία εὐκρινῆς εἰσέτι ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ προφυλακτῆρος. Αἱ ἐγκοπαὶ αὗται, μοναδικαὶ ὅσον γνωρίζω εἰς τὰ μυκηναϊκὰ ξίφη, ἐχρησίμευον, φαίνεται, διὰ τὴν ἐνθεσιν διακοσμητικῶν ἡλῶν ἐξ ἄλλης ὕλης κατ' ἐμπαιστικὸν τρόπον. Τὸ ξίφος τοῦτο ὁθεν χαρακτηρίζουν τρεῖς ἰδιορρυθμίαι, ἡ ἑλλειψις γλωσσιδίου διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ μύκητος, ἡ χρῆσις τεσσάρων ἡλῶν ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ κυρίως οἱ διακοσμητικοὶ ἥλοι ἐπὶ τῶν ἄκρων τῆς λαβῆς καὶ τῶν προφυλακτῆρων.

Τοῦ ἐτέρου κερατοσχήμου ξίφους (εἰκ. 6, 2) ἐλλείπουν ὁλόκληρος ἡ λαβή, ὃ εἰς προφυλακτῆρ μετὰ τοῦ ὤμου καὶ τμήμα τοῦ ἐτέρου προφυλακτῆρος. Ἡ λεπίς ἀκεραία, μήκ. 0.857 μ., διατηρουμένη εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν, ἐξαιρέσει τοῦ κατωτέρου περὶ τὴν αἰχμὴν τμήματος, ἱκανῶς ἐφθαρμένου, λεπτύνεται βαθμηδόν, ἀπολήγουσα εἰς ὀξεῖαν αἰχμὴν. Ὁξειδῶσις ὠραίου στιλπνοῦ κυανοπρασίνου χρώματος. Ἡ λεπίς, μὲ δύο μόνον χαλκοῦς ἡλούς ἐπὶ τῶν ὤμων, ἐνισχύεται ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν δι' ἡμικυλινδρικήν ῥάχεως, ὕψους παρὰ τοὺς ὤμους 9,5 χιλ., κοσμουμένης ὁμοίως διὰ τεσσάρων ἐγχαράκτων γραμμῶν. Ὁμοία διακόσμησις διακρίνεται ἐπίσης καὶ εἰς τὸ σφζόμενον περιχεῖλωμα τῶν ὤμων, ὅπως καὶ εἰς τὸ προηγούμενον ξίφος. Τὸ περιχεῖλωμα περατοῦται ὀλίγον χαμηλότερον εἰς ἀπόστασιν 5,3 ἐκ. Μερικὰ ἄλλα κοινὰ χαρακτηριστικὰ εἰς ἀμφοτέρα τὰ ξίφη πεῖθουν ὅτι ταῦτα εἶναι ἀδελφά, προερχόμενα ὅχι μόνον ἐκ τοῦ αὐτοῦ κέντρου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν αὐτῶν χειρῶν κατασκευασθέντα. Οὕτω π.χ. τὸ χρῶμα τῆς ὀξειδώσεως καὶ ἡ καλὴ διατήρησις τῶν ὄπλων ὑποθέτουν τὸ αὐτὸ κράμα μετάλλου. Αἱ ἀναλογίαι ἐπίσης εἶναι αἱ αὐταί, ὅπως καὶ τὸ σχῆμα τῆς λεπίδος. Ἡ ῥάχis περατοῦται καὶ εἰς τὰ δύο παραδείγματα εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος τῆς πέτρης, αἱ ὅπαὶ ἀπέχουν ἐξ ἴσου (2,6 ἐκ.) ἀπὸ τῶν ὤμων, τὸ δὲ μεταξὺ τῶν ὀπῶν διάστημα εἶναι εἰς ἀμφοτέρα 2,15 ἐκ. ἀκριβῶς. Τέλος δεόν νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὰ ξίφη ταῦτα προέρχονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου, ἀνήκοντα πιθανώτατα εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Ἡ λεπίς ὅμως τοῦ ξίφους τούτου εἶναι ἱκανῶς πλατυτέρα (3.65 ἐκ. ἐναντι 3.20 ἐκ. τοῦ ἐτέρου) καὶ ὁπωσδήποτε μακροτέρα τοῦ ξίφους εἰκ. 6, 1. Λαμβανομένου δὲ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ ἐλλείπουσα λαβὴ τούτου δὲν δύναται νὰ εἶναι βραχυτέρα τῆς τοῦ προηγούμενου ξίφους, ἴσης πρὸς 10 ἐκ., τὸ ὀλικὸν μήκος ἐπομένως τοῦ ξίφους ἀνῆρχετο εἰς 0.957 - 0.96 μ. Τὸ μήκος τῶν ξιφῶν τούτων εἶναι ἐνίστε μεγαλύτερον, ἰδίως τῶν ἐκ Κρήτης, τῶν ὁποίων τὸ μήκος φθάνει τὸ ἓν μέτρον περίπου¹.

Εἰκ. 7. Τὸ ἄνω τμήμα τοῦ ξίφους τῆς εἰκ. 6.

δώρων Θεσσαλίας, Ν. ΒΕΡΔΕΛΗΣ, ΠΑΕ 1952, σ. 183, εἰκ. 22, καὶ ἕτερον τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη, Α. ΞΕΝΑΚΗ, Κρητικά Χρονικά, Δ', 1950, σ. 110-111, πίν. Γ'.

¹ Δύο ὁμοία ξίφη ἐκ τάφων τῆς Κνωσοῦ καὶ Ζαφὲρ

Παπούρα μετροῦν 0.955 μ. καὶ 0.945 μ. ἀντιστοίχως, ὅσον δηλ. καὶ τὸ μεγαλύτερον ξίφος τοῦ Περάματος· πρβλ. Α. EVANS, ἑ. ἀ., σ. 847 καὶ 863, Preh. Tombs, σ. 105.

Μεγαλύτερον ὄλων τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν παραδειγμάτων εἶναι τὸ ἐκ Δενδρῶν (1.094 μ.), τὰ δὲ μικρότερα τὰ ἐκ Θερμῆς Λέσβου (0.34 μ.), Δωδώνης (0.58 μ.), Μυκη- νῶν (0.61 μ.) καὶ τὰ ἐκ Χερσονήσου Κρήτης τῆς συλλογῆς Γιαμαλάκη¹. Ὁ τύπος τῶν μὲ ἐξέχοντας κερατοσχήμους προφυλακτῆρας ξίφῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἐμφα- νίζεται ἐνωρὶς, εἰς μὲν τὴν Κρήτην κατὰ τὴν ΥΜ Ιβ, εἰς δὲ τὰς Μυκήνας εἰς τοὺς βασι- λικοὺς τάφους ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ παραστάσεως τοιοῦτου ξίφους ἐπὶ σφραγιδολίθου ἐκ Κρήτης, ἐκ τῆς χρυσῆς ἐπενδύσεως τῆς λαβῆς ὁμοίου ξίφους καὶ ἐξ ἐγγχειριδίου μὲ κερατοσχήμους σχεδὸν προφυλακτῆρας ἐκ Μυκηνῶν². Πρακτικῶς τὰ ἀρχαιότερα παράλληλα ἀπαντοῦν εἰς τοὺς θαλαμοειδεῖς τάφους τῶν Μυκηνῶν, Ζαφὲρ Παπούρα καὶ εἰς Κνωσόν, τὰ δὲ νεώτερα εἰς Πρόσυμναν, Δενδρὰ καὶ Ἀγορὰν τῶν Ἀθηνῶν³.

Τὰ εἰκονιζόμενα ξίφη τοῦ Δημ. Μουσείου Ἰωαννίνων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συνα- φθοῦν ἀσφαλῶς μὲ κάποιον μυκηναϊκὸν κέντρον. Ὁ διὰ παραλλήλων γραμμῶν τονισμὸς τῆς ράχεως εἶναι οἰκείος εἰς πολλὰ ἄλλα ξίφη τοῦ μινωικοῦ καὶ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ὡς ἐνδειξεις πιθανῆς προελεύσεως δύναται νὰ χρησιμεύσῃ τὸ μέγα μήκος τῶν ξίφῶν τούτων, σύνηθες εἰς τὰ ἐκ Κρήτης, ἐνθα μάλιστα ἐν ἐκ Κνωσοῦ ἔχει τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς μήκος (0.955 μ.), ἕτερον δὲ ἐκ Ζαφὲρ Παπούρα μόλις ὑπολείπεται κατὰ ἐν ἑκατοστόν. Προσέτι τὸ ἐκ Κνωσοῦ στερεῖται ἐπίσης γλωσσιδίου ἐπὶ τοῦ καυλοῦ διὰ τὴν στήριξιν τοῦ μύκητος, ὅπως καὶ τὸ ἐν τοῦλάχιστον ξίφος τοῦ Περάματος⁴. Ἐν τούτοις ἕτερον ξίφος μὲ τριγωνικὰς ἐγκοπὰς διὰ διακοσμητικὸς ἥλους ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ καυλοῦ καὶ τῶν προφυλακτῆρων δὲν μοῦ εἶναι ἄλλοθεν γνωστόν. Ἐκ τῆς μνημονευθείσης ἀνω- τέρω πλαστῆς διηγήσεως τοῦ Ὀδυσσεὺς πρὸς τὸν Εὐμαῖον, περὶ τοῦ Κρητὸς ἐμπορίου, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ δραστηριότης τῶν Κρητῶν ἐμπορίων ἔφθανε μέχρι τῶν ἡπειρωτικῶν ἀκτῶν⁵. Πιθανῶς λοιπὸν τὰ ξίφη ταῦτα, τόσον στερεὰ εἰς τὴν κατα- σκευὴν καὶ τόσον μεγάλα, ἐνθυμίζοντα τὰ μακρὰ ἐκεῖνα, ἀλλὰ διαφόρου τύπου, ξίφη τοῦ σπηλαίου τοῦ Ἀρκαλοχωρίου Κρήτης⁶, ἔχουν μινωικὴν προέλευσιν. Τὸ ἐξαιρετι- κῶς καθυστερημένον στάδιον πολιτισμοῦ τῶν φύλων τῆς προϊστορικῆς Ἡπείρου πα- ρεῖχε πάντοτε πρόσφορον ἔδαφος εἰς κάθε ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα. Ἐν τούτοις καὶ ἡ

1 A. PERSSON, *The Royal Tombs at Dendra*, πίν. XX, III καὶ XXII, 2, W. LAMB, ἔ. ἀ., C. CARAPANOS, ἔ. ἀ., Χρ. ΤΣΟΥΝΤΑΣ, ΑΕ 1897, πίν. 8, 2, ΑΓΝΗ ΞΕ- ΝΑΚΗ, ἔ. ἀ. Τὸ ξίφος δηλ. τοῦ Περάματος εἶναι τὸ δεῦτερον κατὰ τὸ μέγεθος εἰς τὸ εἶδος του καὶ ἰσομέ- γεθες πρὸς τὸ ἐκ Κνωσοῦ.

2 Χρ. ΤΣΟΥΝΤΑΣ, ΑΕ 1897, σ. 113, εἰκ. 2, G. KARO, *Schachtgräber*, πίν. LXXXI, 725, LXXXII, 94, A. EVANS, *The Palace of Minos IV*, 848-849 καὶ *Preh. Tombs*, σ. 105, J. PENDINGBURY, *The Archaeo-logy of Crete*, σ. 211.

3 C. BLEGEN, *Prosymna*, εἰκ. 298, H. THOMPSON, *Hesperia* 17, 1948, σ. 157, εἰκ. 4 Α καὶ πίν. 39, 3, A. EVANS, ἔ. ἀ. σ. 849.

4 Τοῦτο δὲν εἶναι ἀσύνηθες εἰς τὰ μινωικὰ ξίφη.

Πεβλ. π.χ. τὸ ξίφος τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη (Α. ΞΕ- ΝΑΚΗ, ἔ. ἀ.).

5 Ὁ ALBIN LESKY (Thalatta, Wien 1947, σ. 54 κ. ἐξ.) παρατηρεῖ ὁρθῶς ὅτι, διὰ νὰ γίνῃ πιστευτὴ εἰς τὸν Εὐ- μαῖον ἡ πλαστὴ διήγησις τοῦ Ὀδυσσεὺς περὶ τοῦ Κρη- τὸς ἐμπορίου. Ἐπρεπεν αὕτη νὰ ἀντικατοπτρίζῃ σύγχρονον κατάστασιν, ἡ ὁποία πράγματι ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰς τάσεις τοῦ ὁμηρικοῦ καὶ μυκηναϊκοῦ κόσμου. Ἀλλ' ὅτι ὁμως ἡ ἀφήγησις ἀναφέρεται εἰς χρόνους μυκηναϊκοῦς, ὅτε εἰσέτι ἦνθι τὸ ἐμπόριον τῆς Κρήτης, τοῦτο προκύ- πτει, νομίζω, ἐκ τῆς συχνῆς ἀνευρέσεως εἰς τὴν ἡπει- ρωτικὴν Ἑλλάδα μινωικῶν ἔργων βιοτεχνίας. Ἀντιθέ- τως κατὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους δὲν διαπιστοῦται ἐκ τῶν εὐρημάτων κίνησις τοῦ κρητικοῦ ἐμπορίου.

6 A. EVANS, ἔ. ἀ. πίν. LXVIII, ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Γέρας Ἀντ. Κεραμοπούλλου, 1953, σ. 56-57.

ἐξ ἀνατολῶν, διὰ τῆς Θεσσαλίας, εἰσαγωγή τῶν ξιφῶν δὲν δύναται νὰ ἀποκλεισθῇ· διότι τὸ χωρίον Πέραμα εὐρίσκεται ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς σπουδαίας φυσικῆς διαβάσεως Μετσόβου - Ζυγοῦ - Θεσσαλίας, ἀπέχον ἀπὸ τῆς τελευταίας ὀλιγώτερον ἀπὸ κάθε ἄλλο μυκηναϊκὸν κέντρον· προσέτι δὲ διότι τὰ περισσότερα τῶν στερουμένων γλωσσιδίου ὁμοίων ξιφῶν ἀνευρέθησαν ἀνατολικώτερον τῆς Ἠπείρου (ξίφος Γρεβενῶν, Ὀλύμπου, Ἀγ. Θεοδώρων Θεσσαλίας, Καραγλὰρ Βουλγαρίας). Ἄν καὶ τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος περιορισμένα, ἐν τούτοις ἡ διασπορὰ τούτων ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου δύναται νὰ ἀποδοθῇ ἴσως εἰς ἐργαστήριον ἢ εἰς ὁδὸν ἐμπορίου, εὐρισκόμενα ἀνατολικῶς τῆς Ἠπείρου¹. Τέλος δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους ἡ ἀρχαία γραπτὴ παράδοσις ἀπὸ τοῦ ΟΜΗΡΟΥ ἤδη ὑποθέτει ἱκανὴν ἐπαφὴν μεταξὺ Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας (Β 749 κ.ἐξ. καὶ Π 233 κ.ἐξ. Σχετ. καὶ κατωτέρω).

Χ Ρ Ο Ν Ο Λ Ο Γ Η Σ Ι Σ Τ Ω Ν Τ Α Φ Ω Ν

Οἱ τέσσαρες τάφοι τοῦ Καλμπακίου δὲν ἀφίστανται χρονικῶς μεταξύ των. Ἡ θέσις καὶ ἡ διάταξις τῶν τάφων Α, Β, Γ μαρτυροῦν ὅτι οἱ κατασκευάσαντες τὸν τελευταῖον ἐκ τούτων εἶχον ὑπ' ὄψει των τοὺς δύο ἄλλους· διότι οἱ τάφοι εὐρίσκοντο ἐγγὺς ἀλλήλων, σχεδὸν ἐν ἐπαφῇ, καὶ οἱ μὲν Α καὶ Γ ἔβαινον παραλλήλως, ὁ δὲ παιδικὸς τάφος Β, μὲ κάθετον διεύθυνσιν, ἔκειτο μεταξὺ τούτων (ἀν. σ. 115-6). Ἴσως μάλιστα πρόκειται περὶ τάφων μελῶν τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, διότι ἐκ τῆς φύσεως τῶν κτερισμάτων προκύπτει ὅτι ὁ μὲν Α ἀνῆκεν εἰς ἄνδρα ἀσφαλῶς, ἔνεκα τῶν ἀνευρεθέντων ὄπλων, ὁ Γ εἰς γυναῖκα πιθανώτατα ἔνεκα τοῦ ψελίου², ὁ δὲ Β περιεῖχε πάντως παιδίον. Ὁ Δ, πλουσιώτερος εἰς εὐρήματα, ἔνεκα τῆς ὁμοιότητος τῶν ψελίων, χρονικῶς ἴσεται ἐγγὺς τοῦ Γ. Τοῦτο ἄλλωστε προκύπτει καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν κτερισμάτων τοῦ τάφου, χρονολογουμένων εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους μὲ τοὺς λοιποὺς τάφους.

Ἐκ τῆς γενομένης μελέτης τῶν εὐρημάτων κατέστη ἤδη φανερόν ὅτι ταῦτα ἀναγόνται εἰς τὴν περίοδον τὴν ἀμέσως πρὸ τῆς μεγάλης εἰσβολῆς τῶν λαῶν εἰς τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην καὶ τὴν λεκάνην τοῦ Αἰγαίου, ἡ ὁποία ὡς ἀποτέλεσμα εἶχε διὰ τὴν ἑλληνικὴν χερσόνησον τὴν καταστροφὴν τοῦ μέχρι τότε ἀνθοῦντος μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Τὰ χαλκᾶ ψέλια (εἰκ. 2) μὲ περιειλιγμένα ἄκρα ἀνευρίσκονται εἰς τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς *Hügelgräber* (Reinecke Β καὶ C), ἀντιστοιχοῦσαν περίπου πρὸς τὴν μυκηναϊκὴν I - III Β (1570/50 - 1250), εἰς μερικὰς δὲ περιοχάς, ὡς εἰς τὴν Β. Οὐγγαρίαν, τὴν Σλοβακίαν καὶ τὴν Βοημίαν, διετηρήθησαν ἔτι περισσότερον καὶ κατὰ τὴν ἐπακολουθήσαντα *Urnenfelder* περίοδον (Reinecke D - Hallstatt Α). Ἡ διάρκεια τούτων ὑπῆρξεν ἄρα μακροτάτη, περὶ τὰς πέντε ἑκατονταετηρίδας. Ἀκριβεστέρας χρονολογικὰς ἐνδείξεις παρέχουν αἱ δύο χαλκαῖ λαβίδες καὶ ἡ πηλίνη ψῆφος τοῦ τάφου Δ. Ὁ τύπος τῶν λαβίδων μὲ τὴν ῥοειδῆ κορυφὴν, τὴν καμπύλην ἢ γωνιώδη κατασκευὴν τῶν σκελῶν καὶ τὸ ὅλον σχῆμα, ἀνήκει εἰς τὴν ΥΕ III. Εἰς τοὺς αὐτοὺς ἐπί-

¹ Πρβλ. καὶ τὸ κερατόσχημον ξίφος καὶ τὰ τρία ἐγχειρίδια τῶν Χασίων (ἀν. σ. 123, 3).

² Τοιαῦτα ψέλια ὁμῶς ἔφερον ἐνίοτε καὶ οἱ ἄνδρες

εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ πολιτισμοῦ *Hügelgräber*. Ὅτι τὰ ψέλια ἐκόσμου ἐνίοτε καὶ τοὺς πόδας, πρβλ. ΗΡΟΔ. IV, 168.

σης χρόνους ανάγεται και ή ἀμφικωνική πηλίνη ψήφος με τὸ ὑπόκοilon περιγράμμα και τὴν ἐστιλβωμένην ἐπιφάνειαν, ἀπομιμουμένην πιθανῶς τὰ ἐκ στεατίτου κομβία και σφονδύλια τῆς ΥΕ ΙΙΙ. Ἡ χαλκῇ αἰχμὴ δόρατος (εἰκ. 1) συγγενεῦει περισσότερον πρὸς τὰ νότια πρότυπα. Ὁ βόρειος τύπος εἶναι κατὰ κανόνα βραχύτερος με φλογοειδὲς ἢ ἀπιοδὲς σχῆμα, με εὐθύγραμμον κατὰ κανόνα πτέρναν και ἐγγάρακτον διακόσμησιν ἐπὶ τῆς λεπίδος. Ὁμοιότητα παρουσιάζει ἀφ' ἑνὸς πρὸς τὰς αἰχμὰς τῶν βασιλικῶν τάφων ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς ἐκείνας ἐκ τῶν ὑπομυκηναϊκῶν-πρωτογεωμετρικῶν τάφων τῶν Μεταξάτων Α9 και Μουλιανῶν Β. Ἀντίστοιχος μορφὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐκείνη τῆς πρώτης κατηγορίας κατὰ τὸν MILOJČIĆ, χρονολογούμενης ὀλίγον πρὶν και κατὰ τὴν περίοδον τῶν μεγάλων ἀναστατώσεων. Γενικὴ και ἀκαθόριστος τυγχάνει ἡ χρονολογικὴ ἀξία τῶν προϊστορικῶν ὀστράκων (εἰκ. 4) τοῦ τάφου Δ πιθανώτατα. Ἡ κεραμικὴ αὕτη, ἀπαντῶσα εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἡπειρον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ, ἐξετοπίσθη, ὥς εἴπομεν, περὶ τὸ τέλος τοῦ 13^{ου} αἰ. ἡ και ὀλίγον βραδύτερον, ὑπὸ τῆς γραπτῆς κεραμικῆς, προερχομένης ἐκ τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, κατὰ τὴν μεγάλην κίνησιν πρὸς τὴν νοτιοδυτικὴν Ἑλλάδα τῶν Βορειοδυτικῶν λεγομένων φύλων. Μέχρι ποίου ὅμως βαθμοῦ ἡ νέα κεραμικὴ ἐξετόπισε τὴν ἐγχωρίαν και ἐπὶ πόσον εἰσέτι χρόνον ἡ τελευταία αὕτη διετηρήθη περαιτέρω, παραμένει ἐπὶ τοῦ παρόντος ἄγνωστον.

Ἰδιαιτέραν ὅμως σημασίαν διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν τάφων ἐνέχουν τὸ χαλκοῦν μαχαιρίδιον και τὸ χαλκοῦν μυκηναϊκὸν ἐγχειρίδιον. Τοῦ μαχαιριδίου ἀπαντοῦν παρὰ πλῆσια παραδείγματα καθ' ὅλην τὴν μυκηναϊκὴν περίοδον, ἐμφανιζόμενα ἤδη εἰς τοὺς Βασιλικούς τάφους τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν. Ἀμεσος ὅμως εἶναι ἡ ὁμοιότης πρὸς τὰ βόρεια παράλληλα (Griffzungensmesser), τὰ ἀρχαιότερα τῶν ὁποίων ἀνάγονται εἰς τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ (*Reinecke D*), ἀντιστοιχοῦσης με τὸν 13^{ον} αἰ. ἡ τὸ β' ἡμισυ τούτου. Τὸ μαχαιρίδιον τοῦτο ἐπομένως εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς σειρᾶς, διότι ὅχι μόνον τὰ μνημονευθέντα ἀνωτέρω εὐρήματα τῶν τάφων ἀνάγονται εἰς τὴν περίοδον, τὴν ἀμέσως προηγηθεῖσαν τῶν χρόνων τῆς εἰσβολῆς, ἀλλὰ κυρίως και κατ' ἐξοχὴν τὸ μυκηναϊκὸν ἐγχειρίδιον μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τοὺς χρόνους τούτους. Ἐνεκα τῆς καλῆς χρονολογικῆς ἀξίας του ἐπιβάλλεται διεξοδικωτέρα διαπραγμάτευσις. Τὰ περισσότερα τῶν ἐγχειριδίων τούτων (τύπος b κατὰ FURUMARK) και τὰ συγγενῶν τύπων ξίφη και ἐγχειρίδια (c2 και a2) προέρχονται ἐκ τάφων με κεραμικὰ εὐρήματα και δύναται, ὥς ἐκ τούτου, νὰ χρονολογηθοῦν ἀκριβῶς. Τὰ ἀρχαιότερα ὁ FURUMARK ἐχρονολόγησεν εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Α: 2 ἡ και ὀλίγον ἔτι παλαιότερον (ἐγχειρίδιον ἐκ Παλαικάστρου Κρήτης), τὰ δὲ νεώτερα, προερχόμενα ἐκ Δελφῶν, Μουλιανῶν και Διακάτων, εἰς τὴν C:1 - C:2 περίοδον¹. Εἰς τὴν εἰκ. 9 παρέχονται ἐν σχεδίῳ, ἄνευ ὠρισμένης κλίμακος, αἱ λαβαὶ μετὰ τῶν ὤμων 24 ἐν συνόλῳ ἐγχειριδίων και ξιφῶν τύπου a2, b1, b3 και c2. Ἐκ τούτων χρο-

1 The Chronology, σ. 95 και 130. Ἄν και ὁ ὑπὸ τοῦ FURUMARK πολλαπλασιασμός τῶν υποδιαιρέσεων τῆς ΥΕ ΙΙΙ προεκάλεσε δικαιολογημένας ἀντιρρήσεις (πρβλ. C. BLEGEN κλπ., Troy III, σ. 20, A. WACE, ΑΕ 1953 - 54 Α', σ. 137, και τὴν πρόσφατον μελέτην τούτου ἐν The Aegean and the Near East, Studies presented

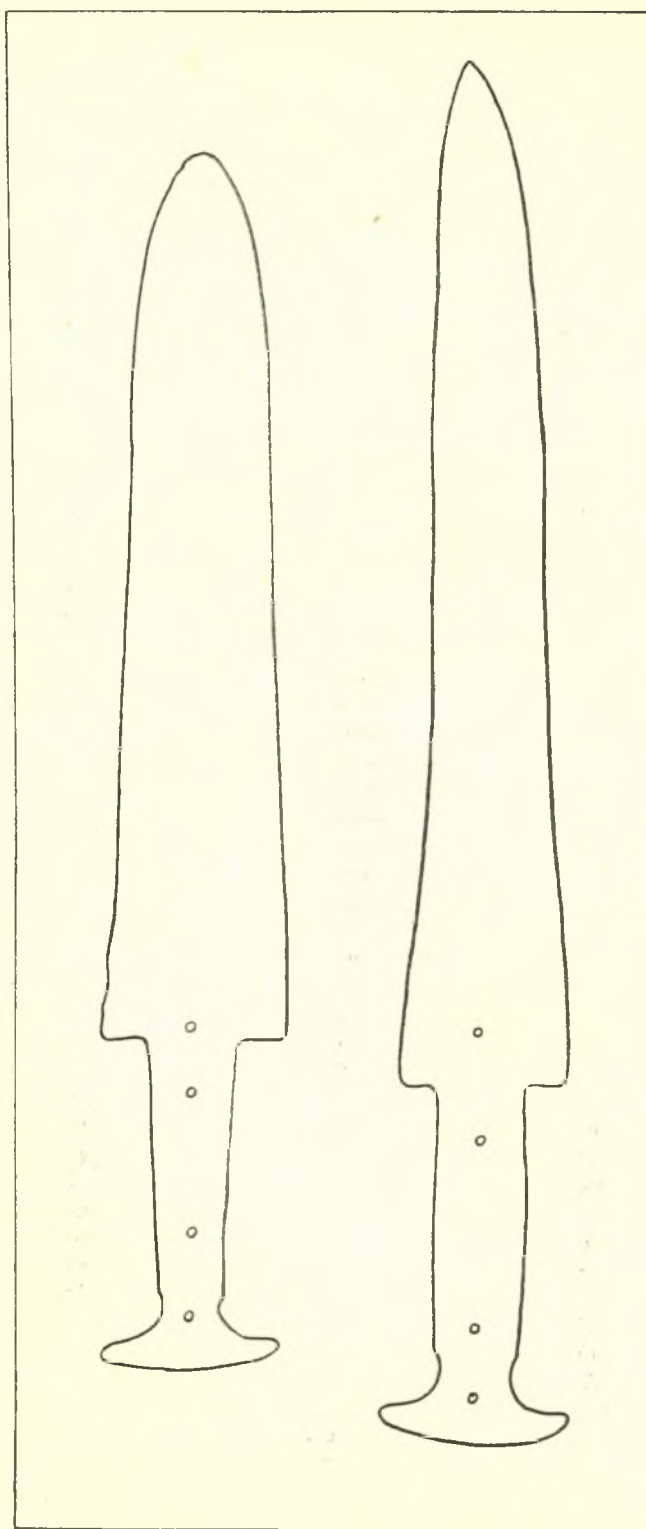
to H. Goldman, 1956, σ. 126 κ.ἐξ.), ἐν τούτοις πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως ἐτηρήσαμεν τὰς ὑπὸ τοῦ FURUMARK χρονολογήσεις τῶν ἐγχειριδίων και ξιφῶν. Διὰ τὴν ΙΙΙ Β ἀκολουθοῦμεν τὴν ἄποψιν τοῦ A. WACE, ὁ ὁποῖος διευρύνει πρὸς τὰ ἄνω και κάτω τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς περιόδου (1340 - 1210 π.Χ.).

νολογούνται ἀσφαλῶς τὰ 15 (εἰκ. 9, 1-12, 20, 22, 24), ἐκ τῶν ὁποίων τὰ ἐκ Μουλιανῶν καὶ Διακάτων χρήζουσιν περαιτέρω συζητήσεως. Μερικὰ ἄλλα προσέτι δύνανται ἐπίσης νὰ χρονολογηθοῦν μὲ ἀρκετὴν ἀσφάλειαν.

Εἰς τὸν τάφον Α Μουλιανῶν εἶχον γίνεи διαδοχικαὶ ταφαὶ ἀπὸ τῶν τελευταίων μινωικῶν χρόνων μέχρι τῶν πρωίμων γεωμετρικῶν. Ἐπειδὴ τὰ δύο ἐγχειρίδια ἀνευρέθησαν ἀριστερὰ τοῦ τάφου, ἐνθα κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπῆρχον κανονικαὶ ταφαί, καὶ δὲν ἔφερον οὐδὲν ἴχνος καύσεως, ὑποτίθεται εὐλόγως ὅτι ταῦτα ἀνήκουν εἰς τὰς ἀρχαιοτέρας «μινωικὰς» ταφάς, αἱ ὁποῖαι, συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχαιοτέραν κεραμεικὴν τοῦ τάφου, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χρονολογηθοῦν ἐνωρίτερον τῆς ὑστερομινωικῆς III B: 2a-2b = YE III C: 1a-1b (1210-1125 π.Χ.)¹. Ἐκ τοῦ μικροῦ σπηλαίου Β Διακάτων προέρ-

1 The Chronology, ἔ. ἀ. καὶ Opuscula Archaeologica (Skifter Utgivna av Svenska Institutet i Rom) 3, 1944, 222 κ.ἑξ., 226. Κατὰ τὸν ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΝ, ΑΕ 1904, σ. 22 κ.ἑξ., εἰς τὸν τάφον αὐτόν, ὁ ὁποῖος εἶχε διανοιγῇ ὑπὸ χωρικοῦ, δεξιὰ τῆς εἰσόδου ὑπῆρχον μία ἢ δύο ταφαὶ καύσεως, ἀριστερὰ δὲ συσσωρευμένα τὰ ὁστὰ παλαιότερων ταφῶν κανονικῶν, ἐνθα καὶ τὰ δύο ἐγχειρίδια. Τελευταίως ὁ ΜΙΛΟJЧИЏ ἐβεβαίωσεν ὅτι καὶ ἀριστερὰ ὑπῆρχον ταφαὶ καύσεως, διότι μερικὰ τῶν κτερισμάτων, τὰ ὁποῖα ὁ ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ ἀναφέρει ρητῶς ἀριστερὰ μετὰ τῶν κανονικῶν ταφῶν, φέρουν σαφῆ ἴχνη πυρᾶς (RGZM, 2, 1955, σ. 166 κ.ἑξ.). Μεταξὺ τούτων συγκαταλέγονται καὶ αἱ δύο τοξοειδεῖς πόρπαι, ἡ μία ἀκεραία μὲ τομὴν ἐξαγωνικὴν, ἡ ἑτέρα ἐλλειπτής, ἀνευρεθεῖσα ἐπὶ τῶν ἀπορριφθέντων ἐκτὸς τοῦ τάφου χωμάτων (ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, ἔ. ἀ. εἰκ. 7, ΜΙΛΟJЧИЏ, ἔ. ἀ. εἰκ. 3, 9), προσέτι δὲ μία χαλκὴ καρφίς, δύο ζεύγη ὀριζοντίων λαβῶν χαλκῶν ἀγγείων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν ζευγὸς κοσμούμενον μὲ βούκρανον, δύο τεθραυσμένα ξίφη τύπου Griffzungenschwert κ.ἄ. (ΜΙΛΟJЧИЏ, αὐτ. σ. 159-160, 163 κ.ἑξ., 166 καὶ εἰκ. 3, 1-3, 9-10). Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εὐρημάτων τούτων χρονολογεῖ ὁ ΜΙΛΟJЧИЏ τὰς ταφὰς καύσεως εἰς τὸ β' ἡμῖνον τοῦ 11^{ου} π.Χ. αἰ. καὶ διὰ καὶ εἰς τοὺς περὶ τὸ 1025 π.Χ. χρόνους. Εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον τοποθετεῖ ἐπίσης καὶ τὴν ταφὴν καύσεως Τυλίσου (ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΑΜ 56, 1931, σ. 112 κ.ἑξ.). Εἰς τὴν πρωτογεωμετρικὴν περίοδον χρονολογεῖ ὡσαύτως τὰς ταφὰς ταύτας καὶ ὁ DESBOROUGH, ἔνεκα τῶν πρωτογεωμετρικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα διακρίνει εἰς τὰ σχήματα καὶ τὴν διακόσμησιν τῶν ἀγγείων (Protogeometric Pottery, σ. 255 κ.ἑξ., 260, 269. Ἄλλως ὁμοῦς παρὰ FURUMARK. Opusc. Archaeologica 3, 1944, σ. 227 κ.ἑξ.). Ἐκ τῶν δύο τούτων τάφων κυρίως συνάγει τὸ συμπέρασμα ὁ ΜΙΛΟJЧИЏ ὅτι, λήγοντος τοῦ 11^{ου} π.Χ. αἰ., σημειοῦται εἰς Κρήτην ἡ παρουσία βορείων στοιχείων, προερχομένων ἐκ τῆς ΒΑ. Βαλκανικῆς, ἐντεῦθεν τῆς γραμμῆς Ἀλπεων - Σαίου - Δουνάβεως. Τούτων τὴν ἐμφάνισιν σημαίνουν τὰ εἰς τὴν Κρήτην διεσπαρμένα χαλκὰ εὐρήματα, ξένα πρὸς πᾶσαν μινωικὴν παράδοσιν. Εἰς παρομοίαν διαπίστωσιν εἶχε καταλήξει προηγουμένως οὗτος καὶ διὰ τὴν κυρίως Ἑλλάδα (ΑΑ, 63/64, 1948/49, σ. 12 κ.ἑξ.). Τοὺς εἰσηγμένους εἰς Κρήτην ξένους τύπους

κατατάσσει ὁ ΜΙΛΟJЧИЏ εἰς δύο χρονικὰς περιόδους, συμπιπτούσας μὲ τὸ τέλος τοῦ 13^{ου} καὶ 11^{ου} αἰ. καὶ ἀντιστοιχοῦσας πρὸς δύο κύματα εἰσβολῶν. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸ ἀρχαιότερον «βόρειον μέτωπον» τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ΜΙΛΟJЧИЏ φαίνονται σοβαρά, καίτοι τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς σειρᾶς τῶν μαχαιρίων ἀποδεικνύεται ὅτι ἔχει τὰς ρίζας του εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Αἰγαίου (N. SANDARS, PPS, ἔ. ἀ. σ. 174 κ.ἑξ., ἰδίᾳ δὲ σ. 183 κ.ἑξ. Πρβλ. προσέτι καὶ τὰς δυσχερεῖας, τὰς ὁποίας ὁ ΜΙΛΟJЧИЏ ἀντιμετωπίζει ὡς πρὸς μερικὰ εὐρήματα ἐκ Ψυχροῦ, Ζαφὲρ Παπούρα, Κνωσοῦ καὶ Φυλακωπῆς, αὐτ. σ. 165 καὶ εἰκ. 2, 2, 4, 6). Διὰ τὸ ἀσθενὲς ὁμοῦς φαίνεται τὸ «βόρειον μέτωπον» τοῦ β' ἡμῖσεος τοῦ 11^{ου} π.Χ. αἰ., διότι πολλὰ τῶν εὐρημάτων τούτων δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς προερχόμενα ἐκ τοῦ ἀρχαιοτέρου κύματος εἰσβολῶν εἰς τὴν Κρήτην. Κυρίως εἰπεῖν τὰ ἀποτελοῦντα τὸ νεώτερον σύστημα στοιχεῖα εἶναι αἱ τοξοειδεῖς πόρπαι, ἡ χρῆσις τοῦ σιδήρου πρὸς κατασκευὴν ὅπλων καὶ ἡ καθῆσις τῶν νεκρῶν. Μέχρι σήμερον ὁμοῦς δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία τῶν ἐρευνητῶν ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς ἐμφανίσεως τῶν πορπῶν τούτων εἰς τὴν Ἑλλάδα. Οὕτως ὁ JACOBSTHAL (Greek Pins, 1956, σ. 1-2) χρονολογεῖ τὴν μὲν ἐλλειπτὴ πόρπην τοῦ τάφου Α Μουλιανῶν εἰς τοὺς ὑπομυκηναϊκοὺς χρόνους, τὴν δὲ ἀκεραίαν μὲ τὴν γεωμετρικὴν διακόσμησιν καὶ τὴν ἐξάγωνον τομὴν εἰς τοὺς ὀρίμους γεωμετρικοὺς. Ἀμφότεραι ἐπομένως αἱ πόρπαι ἀφίστανται αἰσθητῶς τῆς χρονολογήσεως τοῦ ΜΙΛΟJЧИЏ. Προσέτι εἰς τὸν τάφον 40 τοῦ Κουρίου Κύπρου, χρονολογούμενον οὐχὶ βραδύτερον τοῦ β' ἡμῖσεος τοῦ 12^{ου} αἰ. περιέχοντα μάλιστα καὶ ταφὴν καύσεως, ἀνευρέθησαν 9 ἐν ὅλῳ τοξοειδεῖς πόρπαι (G. H. McFADDEN, AJA 58, 1954, σ. 131 κ.ἑξ. καὶ πίν. 24, εἰκ. 28). Οὕτε ἐξ ἄλλου ἐκ τῆς παρουσίας σιδηρῶν ὅπλων δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὸν τάφον ἐκ Τυλίσου εἰς τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους, διότι ἡ χρῆσις τοῦ σιδήρου πρὸς κατασκευὴν ὅπλων ἀποδεικνύεται ἀρχαιότερα ἐκ τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν τοῦ Π. ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ εἰς τὸ μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον τοῦ Πορτογράφου Ἀττικῆς, χρονολογούμενον ὅχι βραδύτερον τῆς YE III C: 1 (ΠΑΕ 1954, σ. 98, εἰκ. 10. Σχετ. ἰδὲ καὶ ΑΝ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1955, σ. 25 κ.ἑξ. JHS 74, 1954, σ. 147 καὶ 75, 1955 Suppl. σ. 5, BCH 80, 1956,

Εικ. 8. Χαλκᾶ ἐγχειρίδια Μυκηναίων
(α=2547, β=2548).

χονται ἕτερα δύο ὅμοια ἐγχειρίδια τύπου b₁¹. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου Β προέρχονται ἐπίσης ἀγγεῖον μὲ πρωτογεωμετρικὴν διακόσμησιν (ΑΔ, ἔ.ἀ. εἰκ. 27, 4), χαλκᾶ μαχαίρια μὲ λαβὴν καὶ ἥλους (αὐτ. εἰκ. 35 καὶ 37) κ.ἀ. Ὁ DESBOROUGH χρονολογεῖ γενικῶς τὰ πλεῖστα τῶν ἀγγείων ἐξ Ἰθάκης καὶ Διακάτων εἰς τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους ἔνεκα τοῦ ἀκριβοῦς καὶ καθαροῦ περιγράμματος, τῶν καθέτων πλευρῶν, τοῦ ὑψηλοῦ κωνικοῦ ποδός, τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ καμπυλογράμμου συστήματος διακοσμήσεως δι' εὐθυγράμμου — κυρίως δὲ τριγώνων — καὶ ἔνεκα τῆς ἐμφανίσεως τῶν ὁμοκέντρων κύκλων καὶ ἡμικυκλίων². Προσέτι

σ. 250 Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ σιδήρου εἰς τοὺς ὑπομυκηναϊκοὺς καὶ τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους ἰδὲ καὶ KÜBLER, Kerameikos IV, σ. 47 καὶ DESBOROUGH, Prot. Pott., σ. 271 καὶ 294). Εἰς τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο διεπιστώθησαν προσέτι μέχρι τοῦδε τέσσαρες ἢ πέντε ταφαὶ καύσεως (ΠΑΕ 1953, σ. 92 κ.ἐξ. καὶ 101. Τὸ "Ἔργον τῆς Ἀρχ. Ἐτ., 1955, σ. 28 κ.ἐξ. 1956, σ. 24). Οὕτως ἀποδεικνύεται ὅτι εἰς τὴν Ἀττικὴν, περιοχὴν παραμείνασαν ἐκτὸς τῆς πλημμυρίδος τῶν ἐκ βορρᾶ εἰσβολέων, ἡ καύσις τῶν νεκρῶν ἦτο ἔκτοτε ἐν χρήσει κατὰ τὴν III C, ἔστω καὶ εἰς περιορισμένην κλίμακα, καθ' ὃν χρόνον εἰς τὴν Ἀργολίδα, τὴν κατ' ἐξοχὴν δωρικὴν περιοχὴν, αἱ κανονικαὶ ταφαὶ ἐξηκολούθησαν μέχρι τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, μόλις δὲ ἀπὸ τῶν ὑστέρων γεωμετρικῶν χρόνων διαδίδεται ἡ καύσις ἐκεῖ· πρβλ. καὶ DESBOROUGH, BSA, 50, 1955, σ. 243. Τὰ ἀνωτέρω δεικνύουν πόσον ἀμφίβολος εἶναι εἰσέτι ἡ χρονολογικὴ ἀξία τοῦ ἐθίμου τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν, τῆς πρώτης χρήσεως τοῦ σιδήρου διὰ τὴν κατασκευὴν ὅπλων καὶ τῆς τοξοειδοῦς πόρπης, πολὺ δὲ περισσότερον ἀμφισβητήσιμος εἶναι ἡ ὑπόθεσις, ὅτι πάντα τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀνήκουν εἰς ἐνιαῖον καὶ σύγχρονον σύστημα, ἔχον κοινὴν ἐκ βορρᾶ καταγωγὴν καὶ ἀντιπροσωπεῖον νέον κῆμα εἰσβολέων.

¹ Ν. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ, ΑΔ, 5, 1919, σ. 118, εἰκ. 34, S. BENTON, PPS, 18, 1952, σ. 237 κ.ἐξ., πίν. 27, 1-2.

² Prot. Pott., 271 κ.ἐξ., ἰδίᾳ 274-5, 278 κ.ἐξ.

ὅμοιον πρὸς τὸ ἀγγεῖον τοῦ σπηλαίου Β (ΑΔ, ἔ.ἀ. εἰκ. 27, 4) ἀνευρέθη καὶ εἰς τὸν τάφον Α β (αὐτ. εἰκ. 25, 2), ἔνθα καὶ τὸ χειροποίητον κύπελλον (αὐτ. εἰκ. 28, 1), ὅμοιον ἀκριβῶς πάλιν πρὸς τὸ ἐκ τοῦ τάφου Α β (αὐτ. εἰκ. 28, 4). Ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου τάφου προέρχονται ἐπίσης ὁ μέγας πρωτογεωμετρικὸς κρατὴρ (Πρβλ. DESBOROUGH, σ. 274 καὶ ΑΔ, ἔ.ἀ. εἰκ. 17 - 18), ἡ πλοχμοειδὴς πόρπη (αὐτ. εἰκ. 33)¹ καὶ αἱ δύο χαλκαῖ καρφίδες (αὐτ. εἰκ. 32, 1, 3). Ἡ μία τούτων (αὐτ. εἰκ. 32, 1), κατατασσομένη ὑπὸ τοῦ JACOBSTHAL εἰς τὰς μὴ κανονικάς, προέρχεται ἐξ Εὐρώπης, ἔνθα ἀπαντᾷ ἀπὸ τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ. Εἰς τὸν Κεραμεικὸν καὶ τὴν Σαλαμίνα ἀνευρέθη εἰς ὑπομυκηναϊκὰς ταφάς, εἰς δὲ τὴν Ἄλὸν τῆς Θεσσαλίας εἰς τάφον τῶν ὑστέρων πρωτογεωμετρικῶν χρόνων². Ἀναμφιβόλως λοιπὸν καὶ τὸ σύγχρονον πρὸς τὸν τάφον Α β μικρὸν σπήλαιον Β, περιέχον τὰ δύο «μυκηναϊκά» ἐγχειρίδια, ἀνάγεται εἰς τὴν πρωτογεωμετρικὴν περίοδον.

Ἐντὸς τῶν ἐρειπίων τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν εἶχον ἀνευρεθῆ ὑπὸ τοῦ Χρ. ΤΣΟΥΝΤΑ δύο κεχωρισμένοι «θησαυροί», περιέχοντες ἐκτὸς ἄλλων χαλκῶν εὐρημάτων καὶ τρία ἐγχειρίδια, ἐν τύπου b₁ καὶ δύο τύπου b₃, καὶ ξίφος c₂. Ἐκ τούτων ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἀπεικόνισεν ἐν σχεδίῳ τὸ ξίφος καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 2548 ἐγχειρίδιον τοῦ εὐρετηρίου τῶν χαλκῶν εὐρημάτων Μυκηνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ἐν μέρει οὐχὶ ἀκριβῶς (τύπος b₁)³. Ἐνεκα τούτου κρίνομεν σκόπιμον τὴν προσθήκην μερικῶν παρατηρήσεων, παρέχοντες ἐνταῦθα ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ καὶ ἀκριβὲς σχέδιον τῶν ὑπ' ἀρ. 2547 καὶ 2548 ἐγχειριδίων (εἰκ. 8 καὶ 9, 19), ὡς καὶ τὸ ἄνω τμήμα τοῦ ἐγχειριδίου 2549, τύπου b₃, καὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ εἰκονιζομένου ξίφους (εἰκ. 9, 17, 18)⁴.

Ἐκ τῆς φύσεως τῶν εὐρημάτων καὶ τοῦ τρόπου ἀποκρύψεώς των συνεπέραναν οὗτος ὅτι πρόκεινται θησαυροὶ σύγχρονοι τῆς «νεωτάτης μυκηναϊκῆς περιόδου», ἀποκρυβέντες ἐκεῖ ἵνα διαφυλαχθῶν⁵. Ἡ σαφὴς αὕτη πληροφορία δὲν πρέπει ν' ἀμφισβητηθῇ, δεδομένου μάλιστα ὅτι ἡ ὁμοιογένεια τῶν εὐρημάτων ἀποδεικνύει τὴν ὁρθότητα τῆς γνώμης του⁶. Μεταξὺ ἄλλων χαλκῶν ἀντικειμένων ὑπῆρχον καὶ δύο βιολόσχημοι πόρπαι (Violinbogenfibeln), ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν ἐπὶ τῆς ἄνω ρομβοειδοῦς πλακός, προσέτι δὲ καὶ χαλκοῦν ξίφος βορείου προελεύσεως, τύπου Griffzungenschwert⁷. Ἦδη γνωρίζομεν καλῶς ὅτι αἱ βιολόσχημοι πόρπαι, ἄγνωστοι εἰς τὴν ἀρχαιότεραν μυκηναϊκὴν περίοδον, εἰσῆχθησαν ἐκ Βορρᾶ κατὰ τὴν ὑστάτην φάσιν τῆς περιόδου ταύτης, παραμείνασαι ἐν χρήσει καὶ μετὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰσβολῆς⁸, ἀν-

1 Περὶ ταύτης ἰδὲ καὶ Α. FURUMARK, Chronology, σ. 91, εἰκ. 3, 13 b, VL. MILOJČIČ, ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 18, εἰκ. 1, 5.

2 P. JACOBSTHAL, ἔ. ἀ., σ. 122 κ.ἐξ.

3 ΑΕ 1891, πίν. 2, 5, 1897, πίν. 8, 4.

4 Ἐγχειρίδιον 2547 (εἰκ. 8, α), τύπος b₃: Ὀλικὸν μήκος 0.33 μ., μ. λαβῆς 0.089 μ., πλάτος μύκητος 0.051 μ., ὤμων 0.055 μ., καυλοῦ 0.018-0.025 μ. Ἐγχειρίδιον 2548 (εἰκ. 8, β), τύπος b₁: Ὀλικὸν μήκος, 0.373 μ., μῆκ. λαβῆς 0.095 μ., πλάτ. μύκητος 0.052 μ., ὤμων 0.046 μ., καυλοῦ 0.025 μ. Ἐγχειρίδιον 2549 (εἰκ. 9, 18), τύπος b₃, μῆκ. λαβῆς 0.094 μ., πλάτ. μύκητος 0.069 μ., ὤμων 0.0675 μ., καυλοῦ 0.0265-0.028 μ.

Εἰς τὸν διευθυντὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, κ. Χρ. Καρούζον καὶ εἰς τὴν ἔφορον

τοῦ Μουσείου, κ. Σέμνην Παπασπυρίδη - Καρούζον, ἐκφράζω καὶ ἐντεῦθεν τὰς θερμὰς εὐχαριστίας μου, διότι μοῦ ἐπέτρεψαν τὴν μελέτην καὶ δημοσίευσιν τῶν εὐρημάτων τούτων τοῦ Μουσείου.

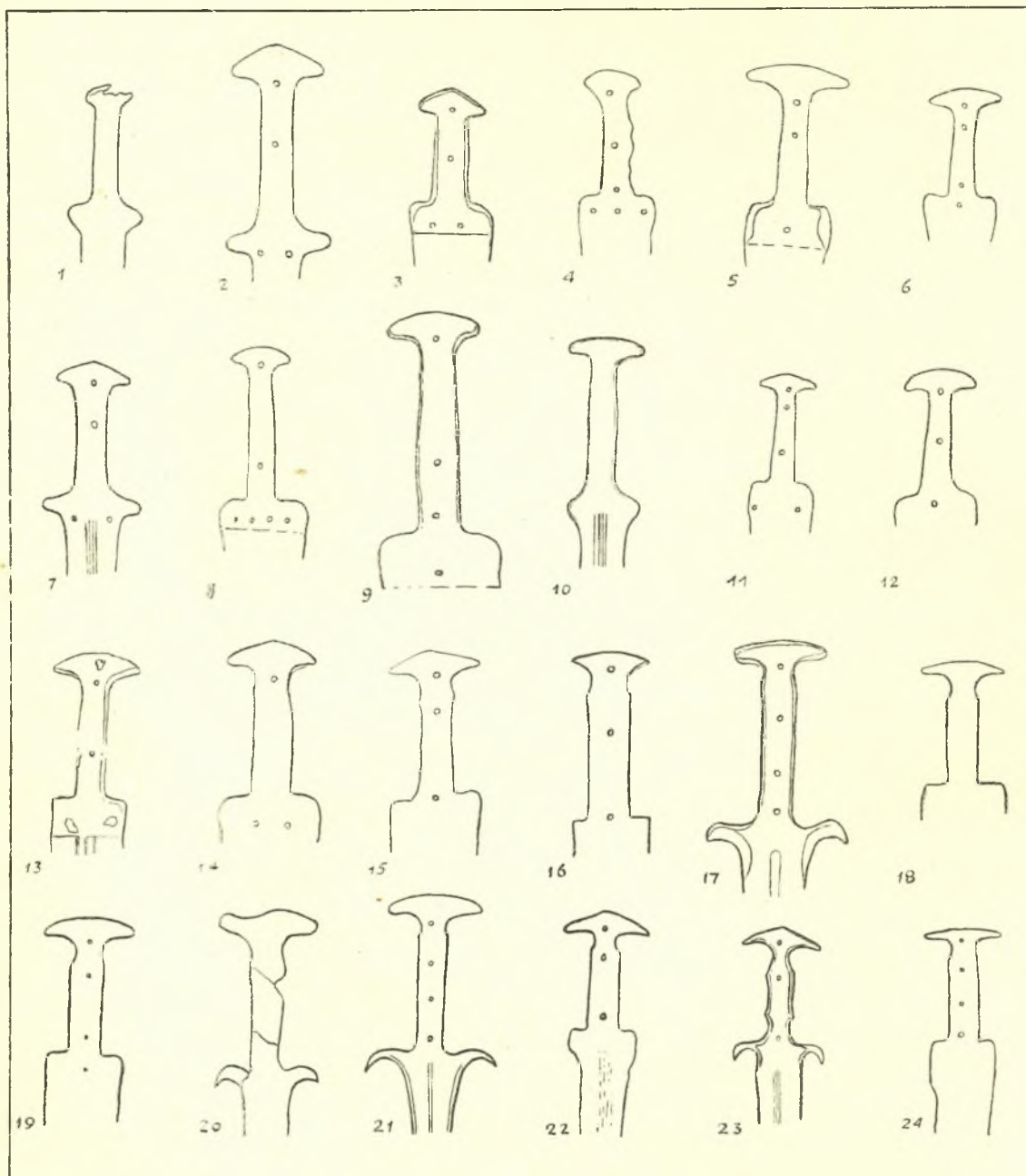
5 ΑΕ 1891, στ. 25 - 26, 1897, στ. 110.

6 Ἐν τούτοις ἡ Miss S. BENTON, PPS, ἔ. ἀ., σ. 237 χρονολογεῖ τὰ ἐγχειρίδια ταῦτα εἰς τὸν 14^{ον} αἰ., ἔνεκα τῆς γενικῆς ὁμοιότητός των πρὸς τὸ ἐκ Ζαφὲρ Παπούρα, Α. EVANS, Preh. Tombs, σ. 84, εἰκ. 94 καὶ εἰκ. 109.

7 ΑΕ 1891, πίν. 3, 5, 1897, πίν. 8, 3.

8 Σχετικῶς ἰδὲ Α. FURUMARK, Chronology, σ. 91, εἰκ. 3, 1 - 10, CH. BLINKENBERG, Fibules grecques et orientales, 1926, σ. 45 κ.ἐξ., J. SUNDWALL, Die älte-

τικαθιστώμεναι ἀπὸ τοῦ 12^{ου} π.Χ. αἰ. πιθανώτατα ὑπὸ τῶν τοξοειδῶν πορπῶν (Bo-

Εἰκ. 9. Χαλκᾶ ἐγχειρίδια καὶ ξίφη, 1=Παλαιокάστρου, 2-3=νέου τάφου 4 'Ιαλύσου, 4=Θηβῶν, 5=Ζαφὲρ Παπούρα, 6=Ἀθηνῶν, 7=τάφου 4 'Ιαλύσου, 8-9=Προσύμνης, 10=Καρπάθου, 11-12=Δενδρῶν, 13=Καλμπακίου, 14=Ζαφὲρ Παπούρα, 15=Δωδώνης, 16=Ρόδου, 17-19=Μυκηνῶν (18=2549, 19=2547), 20=Δελφῶν, 21=Σητείας, 22=Μουλιανῶν, 23=Ἰθάκης, 24=Διακάτων.

genfibeln). Τὰ βορείου προελεύσεως ξίφη, γνωστὰ ὡς Griffzungenschwerter, ἐμφανίζονται τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν περίοδον τῆς εισβολῆς ἢ ὀλίγον πρότερον, *diaren italischen Fiebeln*, 1943, σ. 66 κ.ἐξ. καὶ ἰδίᾳ V.L. ΜΠΛΟΤΙČ, AA 63/64, 1948/49, σ. 16 κ.ἐξ., εἰκ. 1, 6-9.

τηρηθέντα καὶ κατὰ τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους¹. Ἡ χρονολόγησις ἐπομένως καὶ τῶν τριῶν ἐγγχειριδίων καὶ τοῦ ξίφους κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰσβολῆς εἶναι βεβαία. Τὴν ὀρθότητα τῆς γνώμης τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ ἀποδεικνύει καὶ ἡ τυπολογία τῶν ὄπλων τούτων, περὶ τῆς ὁποίας κατωτέρω.

Βάσιν χρονολογήσεως ἐπίσης παρέχει καὶ τὸ ἐκ Σητείας πιθανῶς ξίφος, τύπου c 2 (εἰκ. 9, 21)², μὲ ἐγγάρακτον διακόσμησιν, ὁμοίαν πρὸς ἐκείνην τῶν ἐγγχειριδίων καὶ ξιφῶν βορείου προελεύσεως (Peschieradolch, Griffzungenschwert). Αἱ παρὰ τὰς ἀκμὰς ἐγγάρακτοι γραμμαὶ καμπυλοῦνται εἰς τοὺς ὤμους, ὅπως καὶ εἰς τὰ βόρεια πρότυπα. Ὅθεν καὶ τὸ ξίφος τοῦτο δὲν εἶναι ἀρχαιότερον τῶν χρόνων τῆς εἰσβολῆς, ἴσως δὲ μεταγενέστερον τῶν μυκηναίων ἐγγχειριδίων.

Τὸ ἐκ Δελφῶν ἐπίσης ξίφος (εἰκ. 9, 20), ἔνεκα τῆς λοιπῆς ὑπομυκηναϊκῆς κεραμεικῆς τοῦ τάφου, ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τούτους³. Εἰς χρόνους πρὸ τῆς εἰσβολῆς δέον νὰ χρονολογηθῇ τὸ ἐγγχειρίδιον ἐκ Δωδώνης (εἰκ. 9, 15)⁴, διότι μετὰ τὴν μεγάλην ἀναστάτωση τοῦ τέλους τοῦ 13^{ου} π.Χ. αἰ. ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 12^{ου} αἰ. ἢ Δωδώνη, δυτικῶς τοῦ λεκανοπεδίου τῶν Ἰωαννίνων, ἀπεκόπη ὑπὸ τῶν νέων φύλων, τῶν ἐγκατασταθέντων εἰς τὸ λεκανοπέδιον, ἀπομονωθείσα ἐκ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος. Ἡ παρουσία ὅθεν εἰς τὸ Ἱερὸν τῆς Δωδώνης ἀφιερώματος νοτίου προελεύσεως κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν εἰς τὴν μεγάλην εἰσβολὴν ἀνώμαλον μακρὰν περίοδον δυσκόλως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ. Τὰ μέχρι τοῦδε ἐλθόντα εἰς φῶς εὑρήματα τοῦ Ἱεροῦ μαρτυροῦν τὴν ἀπομόνωσιν τούτου ἐκ τοῦ λοιποῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καθ' ὅλην τὴν πρωτογεωμετρικὴν καὶ γεωμετρικὴν περίοδον. Ἡ ἐπανασύνδεσις τῶν σχέσεων μετὰ τῆς νοτίου Ἑλλάδος ἀποκαθίσταται βαθμιαίως ἀπὸ τῶν τελευταίων γεωμετρικῶν χρόνων καὶ τῆς ἐπακολουθούσης ἀνατολιζούσης περιόδου.

Ἐκ τῶν 24 ἐπομένως ἐγγχειριδίων καὶ ξιφῶν τῆς εἰκ. 9 τὰ 20 τούτων χρονολογοῦνται ἐπαρκῶς. Τέσσαρα προσέτι ἐγγχειρίδια ἐκ Μουλιανῶν, Διακάτων, Μυκηναίων καὶ Περατῆς Ἀττικῆς, μὴ συμπεριλαμβανόμενα εἰς τὸ σχέδιον, χρονολογοῦνται ἐπίσης ἀσφαλῶς. Συμφώνως πρὸς τὰ δεδομένα ταῦτα παρέχεται εἰς τὸ σχεδιογρ. εἰκ. 9 ἡ ἐξέλιξις τῆς λαβῆς μετὰ τῶν ὤμων ἀπὸ τοῦ ἀρχαιότερου παραδείγματος ἐκ Παλαικάστρου τῆς ΠΙ Α: 2, ἢ καὶ ἔτι πρότερον, μέχρι τῶν πρωτογεωμετρικῶν ἐγγχειριδίων τῶν Διακάτων (εἰκ. 9, 1 καὶ 24). Ἐκ τούτου καθίσταται φανερόν ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τεσσάρων περίπου αἰώνων (1400-1000 περίπου) ὁ τύπος, διατηρήσας τὰ κύρια στοιχεῖα ἀμετάβλητα, ὑπέστη ἀξιοσημείωτον ἐξέλιξιν, ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὸν σχηματισμὸν τοῦ μύκητος καὶ τῆς λαβῆς μετὰ τῶν ὤμων. Εἰς τὰ ἀρχαιότερα παραδείγματα ὁ μύκης εἶναι ἰσχυρῶς καμπύλος ἢ κωνοειδής (1-4), τὸ δὲ περίγραμμά του συνεχίζεται ἀδιάσπαστον εἰς τὸν καυλὸν καὶ τοὺς ὤμους (1-12), οἱ ὅποιοι εἰς τὰ ἀρχαιότερα ἐγγχειρίδια εἶναι αἰσθητῶς κυρτοί. Καίτοι ἡ κύρτωσις

1 VL. MILOJČIČ, αὐτ. σ. 24 καὶ διεξοδικώτερον περὶ τῶν ἐκ Κρήτης ξιφῶν ἐν REZM, 2, 1955, σ. 162 καὶ 165 κ. ἐξ. Γενικώτερον περὶ τῶν ξιφῶν τούτων τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης ἰδὲ τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας βασικάς μελέτας τῶν ERNST SPROCKHOFF καὶ J. D. COWEN. Διάφορον ἀποψιν ἰδὲ παρὰ G. CHILDE, PPS, 14, 1948,

σ. 183 κ. ἐξ.

2 S. BENTON, BSA, 29, 1927-28, σ. 114, εἰκ. 1, 3.

3 Fouilles de Delphes V, I σ. 8, εἰκ. 19, A. FURUMARK, ἔ. ἀ. σ. 95, S. BENTON, PPS, ἔ. ἀ. σ. 237.

4 OSCAR MONTELIUS, La Grèce préclassique I, πίν. 13, 2.

τῶν ὤμων ἐξακολουθεῖ ἐνίοτε ὑπάρχουσα καὶ εἰς τὰ νεώτερα τούτων (εἰκ. 8β), οἱ ὀρθογώνιοι ὤμοι κατὰ τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα δὲν ἀπαντοῦν εἰς τὰ ἀρχαιότερα. Ἀντιθέτως εἰς τὰ νεώτερα ὅπλα ὁ μύκης ἀναπτύσσεται κατὰ πλάτος εἰς βάρος τῆς κυρτώσεως τῆς ράχεως οὕτως, ὥστε τὸ σχῆμα ἀποβαίνει πλέον ἐπίμηκες, ἐνίοτε πεπιεσμένον (17 - 24). Τὴν ἐντύπωσιν ταύτην ἐπαυξάνει ἔτι μᾶλλον ὁ σχηματισμὸς ὑπὸ τὸν μύκητα λαιμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀποβαίνει ὁλονὲν εὐκρινέστερος (14 - 24), ἀποτελῶν κατ' ἐξοχὴν γνῶρισμα τῶν τελευταίων μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ ἐξῆς (τέλος III B - III C: 2 καὶ μετὰ ταῦτα). Τοιοῦτοτρόπως ἡ λαβὴ εἰς τὰ νεώτερα παραδείγματα προσλαμβάνει σχῆμα αὐστηρότερον, σαφῶς διηρθρωμένον, μὲ μορφὴν περισσότερον διακοσμητικὴν (22 - 24 καὶ ἰδίᾳ 23)¹. Τὴν συντελεσθεῖσαν μεταβολὴν καθιστᾷ φανερὰν ἡ σύγκρισις τῶν λαβῶν 1 - 4 τῆς III A περιόδου πρὸς τὰς 22 - 24 τῶν ὑπομυκηναϊκῶν - πρωτογεωμετρικῶν χρόνων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ μύκης εἰς τὸ ἐγχειρίδιον ἐκ Ζαφὲρ Παπούρα (5) καὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν (6) διαφέρει αἰσθητῶς τοῦ μύκητος τῶν ἐγχειριδίων 1 - 4. Ἡ εἰς μῆκος ἀνάπτυξις τοῦ μύκητος ἀμφοτέρων προσεγγίζει τὰ ἐγχειρίδια εἰς τὴν III B περίοδον, ὅπως πράγματι συμβαίνει διὰ τὸ ἐγχειρίδιον τῆς Ἀκροπόλεως τῆς III A: 2². Ἀσφαλὲς χρονολογικὸν κριτήριον δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ὁ σχηματισμὸς ὑπὸ τὸν μύκητα λαιμοῦ, διότι εἰς μὲν τὰ ἀρχαιότερα παραδείγματα τῆς A καὶ B περιόδου ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπουσιάζει ἐντελῶς, εἰς δὲ τὰ μεταγενέστερα τῆς III C ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα. Εἰς τὰ ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχαιολογικῶν δεδομένων χρονολογούμενα ἐγχειρίδια ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον ὁ σχηματισμὸς λαιμῶν εἰς τὸ ξίφος καὶ τὰ ἐγχειρίδια ἐκ Μυκηνῶν τῶν χρόνων τῆς μεγάλης εἰσβολῆς ἢ γενικώτερον περὶ τὸ τέλος B - C: 1. Ἐκ τούτων τὴν πλέον ἐξειλιγμένην μορφὴν ἔχουν τὸ ξίφος καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 2549 ἐγχειρίδιον (εἰκ. 9, 17, 18). Ὁ λαιμὸς ὅμως εἰς ταῦτα δὲν προσέλαβεν εἰσέτι τὴν πλήρη ἐξέλιξίν του, ὡς εἰς τὰ νεώτερα ἐγχειρίδια ἐκ Σητείας, Μουλιανῶν καὶ Διακάτων (21, 22, 24) καὶ κυρίως εἰς τὸ ἐξ Ἰθάκης (23), τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ νεώτερον τῆς σειρᾶς. Εἰς τὰ ἐγχειρίδια τῆς Δωδώνης (15), Ζαφὲρ Παπούρα τοῦ Ashmolean Museum (14) καὶ Ρόδου (16), παρατηρεῖται ἤδη ἔναρξις λαιμοῦ³, εὐκρινεστέρου εἰς τὸ τελευταῖον ἐκ Ρόδου. Εἰς τὸ ἐγχειρίδιον τῆς Δωδώνης, κατὰ σχέδιον λαμβανόμενον παρὰ τοῦ MONTELIUS, κυρίως εἰπεῖν δὲν ὑπάρχει λαιμός, ἀλλὰ δύο ὀγκώματα ὑπὸ τὸν μύκητα⁴. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὸ ἐγχειρίδιον τοῦτο καὶ τοῦ Ashmolean Museum (14, 15) ὁ μύκης ἔχει ἱκανῶς κυρτὴν ράχιν καὶ μικρὰν κατὰ μῆκος ἔκτασιν, δύναται νὰ θεωρηθῶν ἀμφοτέρω ὡς τὰ ἀρχαιότερα τῆς σειρᾶς καὶ νὰ χρονολογηθῶν ἐπομένως περὶ τὸ τέλος τῆς B ἢ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπομένης

1 Τὸ ἐγχειρίδιον τῆς συλλογῆς Woodhouse (εἰκ. 9, 23) δὲν προέρχεται ἐκ Κερκύρας, ὡς παρὰ Br. Mus. Guide to Greek and Roman Life, εἰκ. 79c καὶ Br. M. Cat. of Bronzes, εἰκ. 79, 2753, ἀλλ' ἐξ Ἰθάκης, πιθανῶς δὲ ἐξ Ἀετοῦ, ἰδὲ S. BENTON, BSA, ἔ. ἀ. καὶ PPS, ἔ. ἀ. σ. 238.

2 A. FURUMARK, ἔ. ἀ. σ. 95, A. EVANS, Preh. Tombs, εἰκ. 94, O. MONTELIUS, ἔ. ἀ. σ. 153, εἰκ. 481, πίν. 13, 1. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τὰ δύο ἐγχειρίδια ἐκ τῶν τάφων 25 καὶ 42 Προσύμνης (8 - 9, πρβλ. C. BLEGEN, Prosymna, σ. 337 - 338, εἰκ. 198 καὶ 377, 1), ἀνευρεθέντα τὸ μὲν πρῶτον μὲ ἀλλὰ εὐρήματα δμοιογενῆ τῆς

III A: 2, τὸ δὲ ἕτερον μὲ ἀγγεῖα A: 1 - B (A. FURUMARK, ἔ. ἀ. καὶ σ. 130), ἐκ παραδρομῆς δὲ ἐνταχθέντα εἰς τὸ σχέδιον εἰκ. 9 μετὰ τὰ ἐγχειρίδια ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως (6) καὶ ἐκ τοῦ παλαιότερου τάφου 4 τῆς Ἰαλυσσοῦ (7), θὰ ἔπρεπε νὰ τεθοῦν ὀρθότερον πρὸ αὐτῶν, συμφώνως πρὸς τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα (αὐτ. σ. 130) καὶ τὴν τυπολογίαν τῶν λαβῶν.

3 S. BENTON, PPS, ἔ. ἀ. πίν. 27, 3, D. MONTELIUS, ἔ. ἀ. πίν. 13, 1 - 2.

4 Πιθανῶς πρόκειται περὶ σχηματισμοῦ λαιμοῦ, ἀποδοθέντος ἀνακριβῶς εἰς τὸ σχέδιον.

περιόδου III C:1, ὡς ἀποτελοῦντα τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῶν ἐγχειριδίων τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Καρπάθου καὶ τῶν Δενδρῶν εἰς τὰ τῶν Μυκηνῶν¹. Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω τὸ ἐξ Ἰθάκης ξίφος (23) καὶ τὸ ἐκ Κρήτης τύπου b1 ἐγχειρίδιον², ἀποτελοῦντα τὴν τελευταίαν μορφήν ἐξελίξεως, δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους, συμφώνως πρὸς τὰ ἐκ Μουλιανῶν καὶ Διακάτων ἐγχειρίδια τῶν ὑπομυκηναϊκῶν καὶ πρωτογεωμετρικῶν χρόνων³. Ἀφ' ἐτέρου εἰς τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Καλμπακίου (13) διασταυροῦνται γνωρίσματα παλαιότερα, ὡς τὸ καμπύλον τόξον τοῦ μύκητος καὶ ἡ ἔλ- λειψις λαιμοῦ, μὲ νεωτεριστικά, ὡς οἱ ὀρθογώνιοι ὄμοι καὶ ἡ διὰ γραμμῶν ἐγγάρακτος κόσμησις τοῦ μέσου τῆς λεπίδος. Ἀλλ' ἡ μορφή τῶν ὤμων δὲν διαφέρει τῶν ἐγχειρι- δίων ἐκ Ρόδου (16) καὶ Μυκηνῶν (εἰκ. 8 καὶ 9), ἡ ὁποία πιθανῶς ὀφείλεται καὶ εἰς τὴν γενομένην ἐπισκευὴν τῆς λαβῆς (ἀνωτ. σ. 117, 2), ἡ δὲ διακόσμησις, καίτοι συνήθης εἰς τὰ νεώτερα τῶν ἐγχειριδίων, ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰ ἀρχαιότερα παραδείγματα ἐξ Ἰαλύσου καὶ Καρπάθου (εἰκ. 9, 7. 10), τῆς A:2 - B, καὶ ἐπὶ τῶν λεπίδων μυκηναϊκῶν μαχαιρίων. Διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Καλμπακίου δεῖν νὰ θεωρηθῇ ἀρχαιότερον τῶν μυκηναίων ἐγχειριδίων καὶ νεώτερον ἴσως τῶν ἐκ Δενδρῶν (εἰκ. 9, 11-12 καὶ 17-19)⁴. Ἡ χρονολόγησις ἐπομένως τούτου κατὰ τὴν προχωρημένην περίοδον III B (1340 - 1210) εἶναι δικαιολογημένη. Ἀλλ' ἡ περίοδος αὕτη συμπίπτει ἐν μέρει μὲ τὴν τε- λευταίαν ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ τῆς Δ. Εὐρώπης, τὴν *Reinecke D* ἢ *Childe D*₂. Ὁ πρῶτος περιορίζει ταύτην εἰς τὸ τέλος ἢ τὸ β' ἡμῖς τοῦ 13^{ου} αἰ., ἐνῶ ὁ τελευταῖος φαίνεται διευρύνων τὴν διάρκειαν τῆς περιόδου ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς ἐκατονταετηρί-δος⁵. Πιθανῶς τὸ μαχαιρίδιον εἶναι τὸ νεώτερον τῶν εὐρημάτων τοῦ τάφου A. Τούτου ἡ διάρκεια χρήσεως, ἔνεκα τῆς σμικρότητος τῆς λεπίδος, εἶναι βραχεῖα, ὅχι μεγαλυτέρα τῆς δεκαετίας, ἐνῶ τὸ ἐγχειρίδιον δυνατὸν νὰ ἐχρησιμοποιήθῃ μίαν ἢ καὶ

1 Ἐκ τῆς εἰκόνης (S. BENTON, ἔ. ἀ.) δὲν διακρίνεται σαφῆς σχηματισμὸς λαιμοῦ εἰς τὸ ἐγχειρίδιον ἐκ τοῦ νε- κροταφείου Ζαφὲρ Παπούρα, τοῦ ὁποίου ἡ λειτουργία ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τὴν III B.

2 Ο. ΜΟΝΤΕΛΙΟΥΣ, ἔ. ἀ. πίν. 13, 9.

3 Εἰς τὴν περίοδον τέλους III B - C ἀνήκουν ἐπίσης καὶ μερικὰ ἄλλα ἐγχειρίδια καὶ ξίφη ἐκ Κρήτης, τύπου b1, b3 καὶ c2 (FR. MATZ, *Handbuch der Archäologie*, 1954, VI, 2, πίν. 28, 2). ἔνεκα τοῦ σχηματισμοῦ λαιμοῦ ὑπὸ τὸν ἐπιμήκη μύκητα. Ἀρχαιότερον ὅλων φαίνεται τὸ μεγαλύτερον ξίφος τύπου c2, πλέον δὲ ἐξει- λιγμένον τὸ ἐγχειρίδιον τύπου b3. Τὸ ὑπὸ τῆς S. BENTON ἀναδημοσιευόμενον τμήμα ἐγχειριδίου ἐκ Pelynt τῆς Κορινθιακῆς πιθανώτερον ἀνήκει εἰς τὸν τύπον b1, ἔνεκα τοῦ ἐνὸς ἡλίου ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ τοῦ πλάτους τούτων (5, 1 ἐκ.), ὅχι ἀσυνήθους εἰς τὰ ἐγχειρίδια τοῦ τύπου τούτου, PPS, ἔ. ἀ. σ. 237 - 238, G. CHILDE, PPS, 17, 1951, σ. 96, πίν. II. Τὸ ἕτερον ἐκ Καρπάθου ἐγχει- ρίδιον χρονολογεῖται ὑπὸ τοῦ FURUMARK εἰς τὴν III B. ἔνεκα τῆς λοιπῆς κεραμεικῆς τοῦ τάφου, *Chrono-logy*, σ. 95, πρβλ. καὶ JHS, 8, 1887, σ. 449, πίν. 83, 3, καὶ FURTWÄNGLER - LÖSCHKE, ἔ. ἀ., σ. 83. Τὸ σχῆμα τοῦ ἐγχειριδίου ἀποτελεῖ ἐξειλιγμένην παραλλαγήν τοῦ

τύπου b. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ χρονολόγησις τοῦ τά- φου καὶ εἰς τὴν C:1, ἔνεκα τοῦ συντηρητικοῦ χαρακτήρος τῆς ἐπαρχιακῆς ροδιακῆς κεραμεικῆς, πρβλ. A. FURU- MARK, *Mycenaean Pottery*, 1941, σ. 574 καὶ ὑποσ. 2, *Opuscula Archaeologica*, ἔ. ἀ. σ. 222. Τὰ ἐκ τῆς Ἀ- κροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν Μυκηνῶν ὁμοιώματα ἐγχειριδίων, ἐρμηνευόμενα συνήθως ὡς ἔχοντα μαγικὸν ἢ θρησκευτικὸν σκοπὸν (A. FURUMARK, *Chronology*, σ. 95, 1, ΧΡ. ΤΣΟΥΝΤΑΣ, ΑΕ 1891, στ. 25, πίν. 3, 6, πρβλ. καὶ Ο. ΜΟΝΤΕΛΙΟΥΣ, ἔ. ἀ. εἰκ. 498), δύνανται ἴσως νὰ θεωρηθοῦν καὶ ὡς ἀπλαῖ ἀκόνα διὰ τὴν ἀκόνησιν ξιφῶν.

4 Περὶ τῶν τελευταίων τούτων ἰδὲ A. PERSSON, *The Royal Tombs at Dendrá*, 1931, σ. 97, πίν. 33, 4, τοῦ ἰδίου *New Tombs*, σ. 34, εἰκ. 35.

5 G. CHILDE, PPS, 14, 1948, σ. 180 κ. ἐξ., 188, 190, τοῦ ἰδίου *Festschrift*, ἔ. ἀ., σ. 72. Ἀπρόσφορος φαί- νεται ἡ χαμηλότερα χρονολόγησις τῆς D ἢ D₂ περιό- δου ὑπὸ τοῦ C. HAWKES, PPS, 14, 1948, σ. 198 κ. ἐξ., σ. 216, ὁ ὁποῖος τὴν ἐναρξιν τῆς περιόδου καταβιβάζει εἰς τὰ μέσα τοῦ 12^{ου} αἰ. Τοῦτον ἀκολουθεῖ καὶ ὁ P. JACOBSTHAL, *Greek Pins*, σ. 120 - 121.

δύο εικοσιπενταετίας πρὸ τῆς καταθέσεώς του εἰς τὸν τάφον, ἀμφότερα δὲ τὰ εὐρήματα φέρουν καταφανῇ ἔχνη μακρᾶς χρήσεως (Πρὸβλ. τὴν ἐπισκευὴν τῆς λαβῆς τοῦ ἐγγχειριδίου καὶ τὴν τριβὴν τῆς ἄλλοτε εὐθείας ἀκμῆς τοῦ μαχαιριδίου). Διὰ τὸν λόγον τοῦτον λοιπόν, καίτοι τὸ ἐγγχειρίδιον τοῦ Καλμπακίου ἀνήκει εἰσέτι εἰς τὴν III B, ἐν τούτοις ἡ κατασκευὴ τοῦ τάφου A, καὶ πολὺ πιθανῶς καὶ τῶν λοιπῶν τάφων, δύναται νὰ τοποθετηθῇ περὶ τὸ τέλος τῆς III B ἢ περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς C: 1, ἥτοι κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίαις τοῦ 13^{ου} αἰ. ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 12^{ου} αἰ.

Κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ CHILDE (ἑ.ἀ.) ἡ ἔξωθεν εἰσαχθεῖσα εἰς πρωτόγονον χώραν μορφὴ ἀποτελεῖ διὰ τὴν χώραν αὐτὴν τὸν *terminus post quem* ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς ἐμφανίσεως τῆς μορφῆς, διὰ δὲ τὴν χώραν προελεύσεως, τὴν μητρόπολιν, τὸν *terminus ante quem*. Ἐπομένως οἱ χρόνοι περὶ τὸ 1200 π.Χ. ἢ ἀκόμη τὸ β' ἡμισυ τοῦ 13^{ου} αἰ., ἀποτελοῦν διὰ τὴν ἑναρξιν τῆς D ἢ D₂ περιόδου τῆς Εὐρώπης τὸν *terminus ante quem*. Τὴν χρονολόγησιν ὅθεν τῆς D εἰς τὸν 13^{ον} αἰ. ὑποστηρίζει καὶ ἡ περίπτωσις τοῦ τάφου A Καλμπακίου.

Τοὺς αὐτοὺς χρόνους, τοὺς ἀμέσως προηγηθέντας τῆς βιαίας πτώσεως τῆς μυκηναϊκῆς δυνάμεως, ὑποδεικνύουν καὶ εἰδικοί ἱστορικοὶ λόγοι. Ἡ διείσδυσις προϊόντων μυκηναϊκῆς βιοτεχνίας εἰς τὴν κεντρικὴν Ἑπείρον ὑποθέτει εἰρηνικὴν κατάστασιν, ἡ ὁποία, εὐθὺς μετὰ τὴν εἰσβολὴν εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν Ἑλλάδα τῶν βορειοδυτικῶν λεγομένων φύλων, διαταράχθη ἐπὶ μακρόν. Τοιαύτη συμφιλίωσις εὐρημάτων ἐκ Βορρᾶ καὶ Νότου, ἐκ δύο ἀντιπάλων, θὰ ἔλεγέ τις, κόσμων, δὲν νοεῖται εὐχερῶς διὰ τὴν κεντρικὴν Ἑπείρον, τὰ λεκανοπέδια τῆς ὁποίας μὲ τὰς μοναδικὰς διαβάσεις ὑπῆρξαν τὸ θέατρον μεγάλων ἀναστατώσεων καὶ ἀπετέλεσαν τὴν διοχετευτικὴν αὐλάκα τῶν ἐκ Δ. Μακεδονίας καὶ πιθανῶς καὶ ἐκ Βορρᾶ μετακινηθέντων πρὸς τὴν νοτιοδυτικὴν Ἑλλάδα φύλων. Τὸ φαινόμενον τῆς διακοπῆς τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν κέντρων κατὰ τοὺς μετὰ τὴν εἰσβολὴν χρόνους καὶ μέχρι τοῦλάχιστον τῶν ὑστέρων πρωτογεωμετρικῶν χρόνων εἶναι γενικόν¹. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης, ἐνθα μόνον ἡ ἐγχωρία κεραμεικὴ καὶ τὰ ἐντόπια ἀφιερώματα γεφυρώνουν τὸ μεταξὺ λήξεως τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ τῆς ὑστερογεωμετρικῆς - ἀνατολιζούσης περιόδου κενόν.

Προσέτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰσβολῆς τὰ λεκανοπέδια Ἰωαννίνων καὶ Καλμπακίου (Παρακαλάμου) κατελήφθησαν ὑπὸ φύλων, προερχομένων ἐκ Δ. Μακεδονίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ οἱ Μολοσσοί, οἱ κατέχοντες κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τὴν κεντρικὴν Ἑπείρον. Τὴν παρουσίαν τῶν Μακεδόνων ἐπισημαίνει ἡ γραπτὴ κεραμεικὴ τύπου Μπουμποῦστι, ἀνευρεθεῖσα ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τοὺς σπουδαιοτέρους συνοικισμοὺς τοῦ λεκανοπεδίου τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Καστρίτης καὶ τοῦ Κουτσελιοῦ². Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι ἡ κεραμεικὴ αὕτη οὐδέποτε ἔφθασε μέχρι Δωδώνης, καίτοι 2 1/2 ὥρας ἀπεχούσης ἐκ τῶν προϊστορικῶν τούτων κέντρων. Εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης, ὅπως πιθανώτατα καὶ εἰς τὴν λοιπὴν δυτικὴν Ἑπείρον, ἐξηκολούθησαν κατασκευαζόμενα τὰ μελανότε-

¹ Περὶ τὸ τέλος τῆς πρωτογεωμετρικῆς περιόδου π.χ. ἄρχεται ἡ ἐξάπλωσις τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ ρυθμοῦ ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς καὶ ἡ ἐμφάνισις τοπικῶν ἐργαστηρίων, DESBOROUGH, ἑ. ἀ., σ. 294. Κατὰ τὴν γεωμετρι-

κὴν ἀποκαθίσταται ἡ ἐπαφὴ τῶν μεγάλων κέντρων λατρείας μετὰ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος.

² Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΠΑΕ 1951, σ. 180 κ.ἑξ., 1952, σ. 373 κ.ἑξ.

φρα καὶ τὰ μὲ τὴν πλαστικὴν διακόσμησιν χειροποίητα ἀγγεῖα (ἀνωτ. σ. 130-1). Ἡ ἀπουσία ὅθεν τῆς μακεδονικῆς γραπτῆς κεραμεικῆς ἐκ τοῦ πανελληνίου Ἱεροῦ δηλοῖ ἀσφαλῶς ὅτι οἱ νέοι εἰσβολεῖς δὲν ἔφθασαν ἕως ἐκεῖ. Ὅτε πολὺ ἀργότερον, ἀρχομένου τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ., οἱ Μολοσσοὶ κατέλαβον τὸ Ἱερόν¹, ἡ γραπτὴ κεραμεικὴ εἶχε πλέον ἐκλείψει. Ὅθεν ὁ 12^{ος} αἰ. ἀποτελεῖ καλὸν ὄριον ante quem διὰ τὰ μυκηναϊκὰ ὄπλα καὶ τὰ λοιπὰ ἀφιερώματα, διὰ τὰ ἐγχώρια ἀγγεῖα II καὶ III καὶ διὰ τὴν λατρείαν τοῦ Ἱεροῦ, τῆς ὁποίας αἱ ρίζαι διεισδύουν ἀναμφιβόλως ἐντὸς τοῦ προϊστορικοῦ ἐδάφους.

Ἐὰν ὁμως δεχθῶμεν ὅτι οἱ τάφοι τοῦ Καλμπακίου εἶναι μεταγενέστεροι τῶν κρισίμων τούτων χρόνων, ἀνήκοντες εἰς τὰ πλημμυρίσαντα τὴν κεντρικὴν Ἠπειρον μακεδονικὰ φύλα, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμείνωμεν εἰς τοὺς τάφους τὴν ἐκ Μακεδονίας γραπτὴν κεραμεικὴν τῆς κατηγορίας IV καὶ ὅχι τὴν παλαιότεραν ἐγχωρίαν.

Ὅθεν ἡ μελέτη τῶν εὐρημάτων μὲ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ἀρχαιολογικὰ κριτήρια καὶ αἱ γενικώτεραι ἱστορικαὶ συνηθῆκαι τῆς Ἠπείρου καθορίζουν μὲ βεβαιότητα ὡς χρόνον κατασκευῆς τῶν τάφων τὸ β' ἡμῖς τοῦ 13^{ου} π.Χ. αἰ. ἢ τοὺς περὶ τὸ 1200 π.Χ. χρόνους, ἐποχὴν εἰσέτι εἰρηνικοῦ βίου καὶ φιλικῶν καθιερωμένων σχέσεων τῶν λαῶν τῆς βορείου Βαλκανικῆς μετὰ τῆς ΒΔ. περιφερείας τῆς ἑλληνικῆς Χερσονήσου, ἡ ὁποία δὲν προεμήνυε τὴν ἐπερχομένην φοβερὰν ἀνατροπὴν².

Ἡ ἐποχὴ αὕτη, ἡ ἀμέσως προηγηθεῖσα τῆς βιαίας πτώσεως τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, συμπίπτει μὲ τὴν μεγαλυτέραν ἀκτινοβολίαν του. Διότι διὰ πρώτην φορὰν ἡ μυκηναϊκὴ κεραμεικὴ ἀπαντᾷ εἰς τὴν Τροίαν VI καὶ VIIa (1350-1200), εἰς τὴν κεντρικὴν Μακεδονίαν, κατὰ μῆκος τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀξιοῦ, καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν καὶ βορειοανατολικὴν περιοχὴν τῆς Μεσογείου³. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἰονίου, ἡ Ἰθάκη καὶ ἡ Κεφαλληνία ὑπῆρξαν τὰ πλέον μεμακρυσμένα βορειοδυτικὰ κέντρα ἐπαρχιακοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ· ἄλλ' εἰς ποίαν περίοδον τῆς ΥΕ ἐμφανίζεται ἡ μυκηναϊκὴ κεραμεικὴ τῶν νήσων τούτων δὲν εἶναι εἰσέτι ἀκριβῶς καθωρισμένον⁴. Τὸ γεγονός ὁμως, ὅτι πρὸ τῆς εἰσβολῆς καὶ κατὰ τοὺς ἐπακολουθήσαντας εἰς τὴν εἰσβολὴν χρόνους διαπιστοῦνται σχέσεις ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν νήσων καὶ τῆς Δ. Πελοποννήσου⁵, ἔνθα ἀποκαλύπτεται ἀκμαῖος μυκηναϊκὸς πολιτισμός, καθιστᾷ λίαν πιθανόν, ὅτι ἐκεῖθεν ἐνωρὶς ἔφθασε μέχρι τῶν νήσων τούτων ἡ ἀκτινοβολία. Ἡ δυτικὴ Θεσσαλία ἀφ' ἑτέρου δὲν φαίνεται ἀμέτοχος τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὴν ΥΕ III περίοδον, μετὰ τῆς ὁποίας ἡ κεντρικὴ Ἠπειρος φαίνεται νὰ διατηρῇ σταθερὰν ἐπικοινωνίαν.

1 Σχετικῶς ἰδὲ Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗ, 'Αφιέρωμα εἰς τὴν Ἠπειρον, σ. 58 κ.ἐξ. καὶ ὑποσ. 3, ὡσαύτως σ. 77.

2 Ἐὰν διὰ τὸ ἐγχειρίδιον δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐποιήθη 25 ἢ καὶ 50 ἔτη ἐνωρίτερον τῆς κατασκευῆς τῶν τάφων μερικὰ ὁμως κτερίσματα, ὡς αἱ λαβίδες, τὸ μαχαίριδιον καὶ αἱ ψῆφοι ὄρμου, ἔνεκα τοῦ ἐφημέρου χαρακτήρος των, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀφίστανται πολὺ ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς κατασκευῆς των.

3 A. FURUMARK, The Mycenaean Pottery, σ. 575,

C. BLEGEN · CASKEY, κ.ἀ. Troy III, 2, εἰκ. 402 κ.ἐξ., W. HEURTLEY, Preh. Mac., σ. 96, 124, 126, 129, M. NILSSON, Griechische Religion, 1950, I, 332 κ.ἐξ.

4 A. FURUMARK, ἔ. ἀ., σ. 540, 573, 575, DESBOROUGH, ἔ. ἀ., σ. 272.

5 Πρβλ. DESBOROUGH, ἔ. ἀ., σ. 287, ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ, ΠΑΕ 1952, σ. 494-95. Ἡ σχέσις αὕτη διαπιστοῦται καὶ βραδύτερον κατὰ τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους N. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΕ 1952, σ. 396 κ. ἐξ.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἡ ἀνεύρεσις τῶν τάφων τοῦ Καλμπακίου ἐνέχει ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν γνῶσιν τῆς προϊστορικῆς Ἡπείρου, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἕνεκα τῆς φύσεως τῶν εὗρημάτων, τὰ ὁποῖα ἀντικατοπτρίζουν μερικῶς τὴν ὕφην τοῦ πολιτισμοῦ τῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι διὰ πρώτην φορὰν ἔρχονται εἰς φῶς προϊστορικοὶ τάφοι μὲ περιεχόμενον, χρονολογούμενον ἀκριβῶς. Ὁ σχηματισμὸς λεπτοτάτων προϊστορικῶν ἐπιχώσεων, ὀφειλόμενος εἰς τὴν θέσιν τῶν συνοικισμῶν ἐπὶ ἐπικλινοῦς κατὰ κανόνα ἐδάφους, καὶ ὁ ἐξαιρετικῶς συντηρητικὸς χαρακτὴρ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς προϊστορικῆς Ἡπείρου καθιστοῦν συνήθως δυσχερεστάτην τὴν χρονολόγησιν τῶν εὗρημάτων. Ἀτυχῶς ἡ σημασία τῶν τάφων μειοῦται ὀλίγον, διότι, ἕνεκα τῶν συνθηκῶν ἀνευρέσεώς των, δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἐξέταση τοῦ τρόπου τῆς ταφῆς. Ἀλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἡ παρατηρητικότης τοῦ Ἑλληνος ἀξιοματικοῦ περιορίζουν σημαντικῶς τὴν ζημίαν ταύτην. Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων τάφων διαπιστοῦται πάντως ὅτι κατὰ τοὺς ὑστεροελλαδικοὺς χρόνους ἦσαν ἐν χρήσει καὶ εἰς τὴν Ἡπειρον οἱ κιβωτιόσχημοι τάφοι, ἐνθα ἐθάπτοντο εἰς ἡ καὶ περισσότεροι νεκροί.

Ἐκ τῆς μνημονευθείσης ἐκθέσεως συνάγεται ἐπίσης ὅτι οἱ νεκροὶ ἔκειντο ὑπτίως, πλὴν ἴσως τοῦ παιδικοῦ τάφου Β, ἐνθα ὁ νεκρὸς εἶχεν, ὥς φαίνεται, στάσιν συνεσταλμένην, λίαν συνήθη ἰδίως ἀπὸ τῆς ΜΕ περιόδου καὶ ἐξῆς χρόνους¹. Εἰς τὴν βόρειον Βαλκανικὴν καὶ τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην ἐξ ἄλλου ἡ συνεσταλμένη στάσις τοῦ νεκροῦ ἀπαντᾷ μὲν εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν καὶ τὴν Α' περίοδον τοῦ χαλκοῦ, ὅχι ὁμως καὶ εἰς τὴν μέσσην καὶ τελευταίαν (*Reinecke B- C* καὶ *D*), ὅτε συνηθίζεται ἡ ὑπτία θέσις.

Οἱ τάφοι, σκαπτοὶ ὀρθογώνιοι λάκκοι, ἐπενεδύοντο ἐσωτερικῶς διὰ πλακῶν μιᾶς ἢ δύο διὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς καὶ μιᾶς διὰ τὰς στενὰς, καλυπτόμενοι ὑπεράνω δι' ἄλλων πλακῶν. Ἡ ἐπιμελὴς κατασκευὴ των διὰ μεγάλων κανονικῶν ὀρθογωνίων πλακῶν ἀβεστολίθου ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἢ τὴν περίξ περιοχὴν ὑπάρχει προϊστορικὸς συνοικισμὸς, οὐχὶ βεβαίως ὁ ἐπὶ τοῦ Παλαιοκάστρου, ὥς ὑποθέτει ὁ KIRSTEN², ἀκροπόλεως ἐπὶ κορυφῆς βουνοῦ τῶν ὑστέρων κλασσικῶν χρόνων. Οἱ προϊστορικοὶ κάτοικοι τῆς Ἡπείρου ἐγκαθίστων τοὺς οἰκισμοὺς των εἰς τὰ κρᾶσπεδα τῶν πεδιάδων ἢ ἐπὶ ὀμαλῶν πλαγιῶν ὑψωμάτων, διότι τὸ βροχερώτατον κλίμα τῆς Ἡπείρου καθιστᾷ τὰς πεδιάδας ἀκαταλλήλους πρὸς οἴκησιν. Τοῦτο δὲν προκύπτει μόνον ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν προϊστορικῶν ἐγκαταστάσεων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν συγχρόνων κωμῶν, ἰδρυμένων πάντοτε ἐπὶ τοιοῦτων θέσεων³. Ἡ ὀχύρωσις τῶν συνοικι-

1 Πρβλ. καὶ τοὺς νεολιθικοὺς τάφους τῶν Σερβίων (Β' ἐποχή), τῆς Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν, τῆς Δέρνης, Γερογυλάρου μὲ τὸν νεκρὸν εἰς θέσιν συνεσταλμένην, *Preh. Mac.*, σ. 54-55, *Hesperia*, 8, 1936, σ. 20-21, G. MYLONAS, *The Cult of the Dead*. κλπ., σ. 65-66, C. BLEGEN, *Prosymna*, σ. 25 κ' ἐξ., J. CASKEY, *AJA* 1956, σ. 9, *Hesperia* 25, 1956, σ. 170.

2 Παρὰ A. PHILIPPSON, *Griech. Landsch.*, 8. ἄ. σ. 90 καὶ 281 (9b), παρ' ἐνθετος χάρις (92).

3 Ἐκ τῶν τριάκοντα περίπου προϊστορικῶν θέσεων εἰς τὴν Ἡπειρον μόνον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Μεγάλης Γορίτσας, ΒΔ. τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων, ἀνεῦρον πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐλάχιστα προϊστορικά λείψανα, λεπίδα ἐκ γαλακτόχρου πυριτολίθου καὶ δύο τμήματα λαβῶν ἀγγείων τῆς Κεραμεικῆς II. Ἡ γνώμη τοῦ N. VALMIN, ἔ. ἄ. σ. 57, ὅτι ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Δωδώνης ὑπάρχει προϊστορικὸς συνοικισμὸς, δὲν ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῶν πραγμάτων.

σμων διὰ τείχους ἦτο πιθανώτατα ἄγνωστος εἰς τὰ προϊστορικά φύλα τῆς Ἡπείρου, ἡ ὁποία ἄλλωστε ἔνεκα τῆς θέσεως τῶν συνοικισμῶν ἀπέβαινεν ἀτελέσφορος. Ἡ πλησιέστερα πρὸς τοὺς τάφους ἀρχαία ἀκρόπολις τῆς Χρυσόρραχης, ἀπέχουσα μίαν περίπου ὥραν, δὲν δύναται νὰ ἔχη σχέσιν μὲ αὐτούς. Ὁ προϊστορικὸς συνοικισμὸς δεόν νὰ ἀναζητηθῇ ἐκεῖ πλησίον. Ἡ λοφώδης αὕτη περιοχὴ, πλησίον τῆς εὐφόρου πεδιάδος τοῦ Παρακαλάμου, δεσπόζουσα τῆς ὅλης περιοχῆς καὶ ἐλέγχουσα τὴν κυρίαν διάβασιν πρὸς Βορρᾶν, μὲ πηγὴν ἀφθόνων ὑδάτων 500 μ. βορειότερον, εἶναι ἐνδεδειγμένη διὰ προϊστορικὴν ἐγκατάστασιν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁμως ἡ περιοχὴ ἐπιτηρεῖται στρατιωτικῶς καὶ ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ἀποβαίνει δυσχερῆς.

Ἐκ τῶν κτερισμάτων τῶν τάφων καὶ τῶν λοιπῶν εὗρημάτων καθίσταται φανερόν, ὅτι εἰς τὰ λεκανοπέδια τῆς κεντρικῆς Ἡπείρου συναντῶνται δύο ἀντίθετα ρεύματα, ἐκ Νότου καὶ Βορρᾶ. Ἡ περιοχὴ αὕτη, ἡ παρυφὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐμφανίζεται ὄντως ὡς πεδῖον διασταυρώσεως καὶ συγκερασμοῦ δύο διαφόρων πολιτισμῶν, τοῦ Παραδουναβείου καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ - Μυκηναϊκοῦ. Τὰ ψέλια, ἡ αἰχμὴ δόρατος ἐκ Γρίμπιανης, τὸ μαχαιρίδιον καὶ ἡ ψῆφος ἡλέκτρον παρουσιάζουν βόρειον χαρακτήρα. Ἀφ' ἑτέρου τὸ ἐγγχειρίδιον, τὰ δύο κερατόσχημα ξίφη τοῦ Περάματος καὶ ἡ αἰχμὴ δόρατος ἐκ τοῦ τάφου Α ἐφθασαν ἐκεῖ ἐκ νότου ἀναμφισβητήτως, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα διὰ τῶν δυτικῶν ἀκτῶν τῆς Ἡπείρου ἢ καὶ διὰ τοῦ Ἀμβρακικοῦ, ἴσως ὁμως καὶ διὰ τῆς Θεσσαλίας. Νοτιοελλαδικὸν ἐπίσης χαρακτήρα μαρτυροῦν αἱ χαλκαὶ λαβίδες, αἱ ψῆφοι ἐκ πηλοῦ, ὀρείας κρυστάλλου καὶ χαλκηδονίου λίθου. Προκειμένου ὁμως περὶ τῶν τελευταίων τούτων κτερισμάτων, τῶν ψήφων, δὲν ἀποκλείεται ἡ ἐγχωρία κατασκευὴ κατὰ τὰ νότια πρότυπα. Οἱ προϊστορικοὶ κάτοικοι τῆς Ἡπείρου μὲ τὴν μακρὰν παράδοσιν ἐπεξεργασίας τῶν λιθίνων ἐργαλείων καὶ ὄπλων, ἐγνώριζον καλῶς τὴν λείανσιν καὶ διάτρησιν σκληρῶν λίθων ὡς ὁ γρανίτης. Διὰ τὰς χαλκᾶς λαβίδας παρατηρήσαμεν ἤδη ὅτι ἡ στικτὴ διακόσμησις προέρχεται ἐκ Βορρᾶ. Δεδομένης δὲ τῆς νοτίου προελεύσεως τοῦ σχήματος, ἐπιτρέπεται νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αὗται κατεσκευάσθησαν εἰς περιοχὴν, ἔνθα συναντῶνται τὰ δύο ἀντίθετα ρεύματα, καὶ ὡς τοιαύτη δὲν δύναται νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ Ἡπειρος. Τὰ παρὰ τὸν τάφον Δ συλλεγέντα ὄστρακα τῆς κατηγορίας Π, ὅμοια πρὸς τὰ ἀπολεσθέντα ἀγγεῖα τῶν τάφων, εἶναι ἀσφαλῶς ἐντοπίου κατασκευῆς. Πρόκειται περὶ κεραμικῆς ἄνευ τεχνικῆς παραδόσεως, ἄνευ οὐδεμιᾶς καλλιτεχνικῆς ὠθήσεως, ἡ ὁποία καθ' ὅλην τὴν προϊστορικὴν περίοδον καὶ μέχρι τῶν προχωρημένων ἱστορικῶν χρόνων παρέμεινεν ἀνεξέλικτος, ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Ἡπείρου διετήρησαν ἐπὶ μακρὸν τὸν προϊστορικὸν χαρακτήρα τοῦ πολιτισμοῦ των. Παρομοίαν εἰκόνα συντηρητικότητος καὶ πρωτογονισμοῦ ἐμφανίζουν ἡ μορφὴ τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἡ προϊστορικὴ λατρεῖα τῆς Δωδώνης, διατηρήσασαι τὴν ἀρχέγονον φυσιογνωμίαν των μέχρι τῶν περὶ τὸ 400 π.Χ. χρόνων.

Τὴν ἐμφάνισιν νοτιοελλαδικῶν εὗρημάτων εἰς τὴν κεντρικὴν Ἡπειρον καὶ τὰς πιθανωτέρας ὁδοὺς εἰσαγωγῆς των ἐξηγήσαμεν ἀνωτέρω. Εὐνόητος ἐπίσης εἶναι ἡ βόρειος προέλευσις τῶν λοιπῶν εὗρημάτων. Ἡ γεωγραφικὴ θέσις καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἐδάφους τῆς Ἡπείρου μὲ ὁροσειρὰς καὶ κοιλάδας, αἱ ὁποῖαι διήκουν ἐκ Β. πρὸς Ν.-ΝΑ., διευκολύνουν τὴν ἐπικοινωνίαν τῆς μὲ τὴν Ἰλλυρίαν καὶ ἐκεῖθεν μὲ τὴν βορειοδυτικὴν Βαλκανι-

κήν¹. Ἡ μελέτη τῶν εὐρημάτων ὁδηγεῖ καὶ πρὸς τὰς περιοχὰς ταύτας, προσέτι δὲ τὴν Οὐγγαρίαν καὶ τὴν Αὐστρίαν. Παρόμοια ψέλια, μαχαίρια καὶ αἰχμαὶ δοράτων ἀπαντοῦν εἰς τὰς περιοχὰς ταύτας καὶ εἰς ὁλόκληρον τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην. Ἀλλὰ πατρὶς τούτων δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ μεταξὺ Βοσνίας καὶ Οὐγγαρίας περιοχὴ, ἰδίως δὲ τῆς σπείρας, ὁπόθεν, εἴτε διὰ τῆς κεντρικῆς Μακεδονίας εἴτε διὰ τῶν Δαλματικῶν ἀκτῶν, ἔφθασε καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν κεραμεικὴν τοῦ λεγομένου πολιτισμοῦ τοῦ Διμηνίου. Ἐκτοτε ἡ σπείρα ὑπὸ ποικίλους συνδυασμοὺς ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερον θέμα κοσμήσεως διὰ τὴν τέχνην τῆς Παραδουναβίου περιοχῆς. Τὴν μετὰ τῆς βορειοδυτικῆς Βαλκανικῆς σχέσιν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 13^{ου}-12^{ου} π.Χ. αἰ. μέχρι τοῦ 5^{ου} π.Χ. περίπου διαφωτίζουν αἱ μνημονευθεῖσαι μελέται τοῦ V.L. MILOJČIĆ καὶ ἡ ἐσχάτως δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ F. MEIER, ὁ ὁποῖος μὲ νέον ἐν μέρει ὕλικὸν τοῦ 8^{ου}-5^{ου} π.Χ. αἰ., προερχόμενον κυρίως ἐκ τάφων καὶ Ἱερῶν τῆς Ἑλλάδος, ὑποδεικνύει τὴν μετὰ τῆς Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης ἐπικοινωνίαν τῆς Ἑλλάδος². Ἦδη τὰ εὐρήματα τῆς περιοχῆς Καλμπακίου ρίπτουν τὸ πρῶτον φῶς εἰς τὴν ἀμέσως προγενεστέραν περίδον καὶ ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ὁ προϊστορικὸς πολιτισμὸς τοῦ λεκανοπεδίου τῶν Καρπαθίων ἐμμέσως ἢ ἀμέσως ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ ἡπειρωτικοῦ, προσανατολιζομένης οὕτω τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην. Ἡ μετὰ τῆς Γιουγκοσλαβίας, Αὐστρίας καὶ Οὐγγαρίας ἐπικοινωνία τῆς Ἠπείρου δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας Ἠπειρώται φυγάδες ἢ ἀπόδημοι, ἐπιζητοῦντες ἄσυλον ἢ ἐργασίαν, κατέφευγον εἰς τὰς χώρας αὐτάς, ἔνθα βαθμιαίως ἐσχηματίσθησαν ἀκμάζουσai ἡπειρωτικαὶ παροικίαι³. Ἐκεῖ δὲ κυρίως ἐκαλλιεργήθη καὶ ὠρίμασεν ἡ ἰδέα τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Γένους.

Ἡ γεωγραφικὴ θέσις καὶ ἡ μορφολογία τοῦ ἐδάφους τῆς Ἠπείρου παρουσιάζουν ὁμοιότητα πρὸς τὴν γειτονικὴν Μακεδονίαν. Ἀμφότεραι αἱ περιοχαὶ ἀποτελοῦν τὸ προστατευτικὸν περίβλημα τοῦ κυρίως κορμοῦ τῆς Ἑλλάδος· ἀμφότεραι ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων ἀπέβησαν τὸ πεδίων ἐκμεταλλεύσεως καὶ ὑφίσταντο τὴν ἐπίδρασιν ἐκ Βορρᾶ καὶ Νότον· ἀμφότεραι διεμόρφωσαν πολιτισμὸν κλειστὸν καὶ συντηρητικόν. Ἐνίοτε συνδέονται διὰ κοινῶν περιπετειῶν, ἰδίως δὲ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς εἰσβολῆς, ὅτε μακεδονικὰ φῦλα εἰσέρρευσαν εἰς τὴν Ἠπειρον καὶ ἐπήνδρωσαν μὲ νέας ἀκμαίας δυνάμεις τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα. Διὰ τοὺς λόγους τούτους δὲν εἶναι περίεργον διατὶ κατὰ τὴν παροῦσαν ἔρευναν ἀνεφέρθημεν καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ ἰδίως τὴν δυτικὴν καὶ

1 A. PHILIPPSON, ἔ. ἀ. σ. 21.

2 AA 63/64, 1948/49, σ. 12 κ.ἐξ., καὶ ἰδίᾳ σ. 30 κ.ἐξ., RGZM 2, 1955, σ. 153 κ.ἐξ., Germania, 34, 1956, σ. 63 κ.ἐξ. Οἱ εἰς τὰς συλλογὰς τοῦ Δ. Μουσείου Ἰωαννίνων καὶ Ἀρτῆς φυλασσόμενοι πελέκεις μὲ μίαν ἀκμὴν παρουσιάζουν ἐπίσης στενὴν συγγένειαν πρὸς τοὺς πελέκεις τοῦ τύπου Σκούταρι - Δαλματίας.

3 Ἰδὲ Φ. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Τὰ Ἰωάννινα καὶ ἡ νεοελληνικὴ ἀναγέννησις, τοῦ αὐτοῦ Ἡ Μοσχόπολις, Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ. Ἡ συμβολὴ τῶν Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων τοῦ Ἑξωτερικοῦ εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας, Ἀθῆναι 1953, ἰδίᾳ τὴν αὐτοῦ βιβλιογραφίαν, σ. 24 κ.ἐξ. Δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν μου τὴν μελέτην τῆς A. MOSZOLICS, In-

sularillyrische Helme in Siebenbürgen, Acta Arch (Budapest) 5, 1954, σ. 49 κ.ἐξ., ἔνθα διαπιστώνονται σχέσεις τοῦ λεκανοπεδίου τῶν Καρπαθίων μετὰ τῆς Βοσνίας - Ἑρζεγοβίνης καὶ ἐκεῖθεν τῆς Ἑλλάδος. Περὶ τῆς καλῆς ἐπικοινωνίας τῆς Ἠπείρου διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀφίου καὶ τοῦ παραποτάμου Δρίνου μὲ τὴν Δαλματίαν καὶ τὸν μέσον ροὴν τοῦ Δουνάβεως ἰδὲ καὶ R. MACK, Grenzmarken und Nachbarn Makedoniens κλπ., σ. 25 καὶ σ. 38. Ἀναλόγους βορείους ἐπιδράσεις συναντᾷ τις μέχρι σήμερον εἰς τὰ τοπωνύμια καὶ τὴν γλῶσσαν ἐν γένει, εἰς τὴν δημῳδὴ μουσικὴν καὶ εἰς τὴν λαϊκὴν τέχνην τῆς Ἠπείρου.

διατὶ ἡμφεσβητήθη ἐνίστε ἡ ἑλληνικότης τῶν Ἡπειρωτῶν, ὅπως παλαιότερον συνέβη καὶ διὰ τὴν Μακεδονίαν. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου οἱ τάφοι τοῦ Καλμπακίου παρέχουν θετικὴν μαρτυρίαν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικότητος τῶν κατοίκων κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους. Διότι ἐκ τῆς μορφῆς τῶν τάφων καὶ τοῦ τρόπου ταφῆς σχηματίζομεν τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἔχομεν ἐνώπιόν μας ἑλληνικὰ ἔθιμα ταφῆς. Τάφοι κιβωτιόσχημοι, ἐπενδεδυμένοι διὰ μεγάλων πλακῶν, εἶναι συνηθέστατοι κατὰ τὴν ΜΕ καὶ ΥΕ περίοδον εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα. Τὰ συνοδεύοντα τοὺς νεκροὺς κτερίσματα, ὅπλα, κοσμήματα, ἀγγεῖα, εἶναι συνήθεια ἑλληνική. Ἀκόμη καὶ ἡ χρῆσις οἰκογενειακῶν τάφων (τάφος Δ), ἡ κατ' ἀντίθετον κατεύθυνσιν τοποθέτησις τῶν νεκρῶν καὶ ἡ πιθανὴ συνεσταλμένη στάσις τοῦ νεκροῦ τοῦ τάφου Β εἶναι συνήθεις εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῆς ΜΕ περιόδου¹. Εἶναι ἀληθές, ὅτι τὰ γνωρίσματα ταῦτα ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, ἀλλὰ μεμονωμένως. Κατὰ τὴν *Hügelgräber* περίοδον (*Reinecke B-C*) εἶναι μὲν ἐν χρήσει οἱ κιβωτιόσχημοι τάφοι, ἀλλ' ἐπικρατοῦν οἱ κατεσκευασμένοι ἐκ λίθων ἀργῶν, τεθειμένων ἐν σειρᾷ. Ὅσον ὅμως γνωρίζω, κιβωτιόσχημοι τάφοι δὲν ἀπαντοῦν εἰς ἐλεύθερον χῶρον, ἀλλὰ καλυπτόμενοι πάντοτε ὑπὸ τύμβου². Τὰ ἐνίστε μόνον συνοδεύοντα τὸν νεκρὸν ὅπλα ἡχρηστεύοντο συνήθως, πρὶν ἢ τοποθετηθοῦν παρὰ τὸν νεκρὸν, ὁ ὁποῖος ἔκειτο πάντοτε ἐκτάδην, οὐδέποτε δὲ εἰς στάσιν συνεσταλμένην. Ἡ στάσις αὕτη ἀπαντᾷ, ὡς ἐσημειώσαμεν ἤδη, παλαιότερον κατὰ τὴν νεολιθικὴν καὶ Α' ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ. Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσαντα *Urnenfelder* περίοδον ἐξ ἄλλου αἱ ἐντὸς τύμβων ταφαὶ διετηρήθησαν παραλλήλως μὲ τὸν νέον τρόπον ταφῆς, τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν. Πρόκεινται ἐπομένως ἑλληνικοὶ τάφοι μὲ ἑλληνικὸν τρόπον ταφῆς. Τοῦτο βεβαίως δὲν εἶναι περιέργον, ὅταν εἰς τὸ λεκανοπέδιον τῶν Ἰωαννίνων ἀπαντοῦν τὰ μελανότεφρα καὶ καστανομέλανα καὶ τὰ γραπτὰ μὲ ἀμαυρὰν γεωμετρικὴν διακόσμησιν ἐκ τῆς Δ. Μακεδονίας προερχόμενα ἀγγεῖα, ἀνευρισκόμενα καὶ ἄλλαχού, ἰδίως δὲ κατὰ μῆκος τῆς Δ. Ἑλλάδος. Ὅθεν οἱ τέσσαρες τάφοι τοῦ Καλμπακίου παρέχουν τὴν πρώτην συγκεκριμένην ἀπόδειξιν περὶ τῆς ἑλληνικότητος τῶν ἡπειρωτικῶν φύλων κατὰ τοὺς ὑστεροελλαδικοὺς χρόνους. Ἕλληνες ἦσαν οἱ νεκροὶ τῶν τάφων καὶ οἱ κατασκευάζοντες τὴν χειροποίητον κεραμικὴν μὲ τὴν ἀνάγλυφον διακόσμησιν (εἰκ. 4). Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν τελευταίαν τοῦλάχιστον περίοδον πρὸ τῆς εἰσβολῆς Θεσπρωτικὰ φύλα κατεῖχον ὁλόκληρον τὴν κεντρικὴν καὶ νότιον Ἡπειρον, ἔπεται ὅτι τὰ φύλα ταῦτα ἦσαν Ἑλληνικά. Εἶναι δίκαιον ἐπομένως νὰ ἀποδώσωμεν εἰς αὐτὰ τὴν ἐνίστε ἀμφισβητουμένην ἑλληνικότητα. Μὲ Ἕλληνας βεβαίως συμμαχεῖ ὁ Ὀδυσσεὺς κατὰ τῶν πειρατῶν Ταφίων. Εἰς τὸν Νεῶν Κατάλογον (B 749 κ.ἐξ.) ὁ ΟΜΗΡΟΣ μνημονεύει τὸ ἀνατολικῶς τῆς Δωδώνης καὶ μέχρι τῆς Πίνδου οἰκοῦν φύλον τῶν Ἐνιήνων ἢ Αἰ-

¹ Ἴδε Γ. ΜΥΛΩΝΑ, ΑΕ 1937, σ. 43 κ.ἐξ. καὶ ΠΑΕ 1952, σ. 60-61 καὶ 71, ἐνθα καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία, τοῦ αὐτοῦ *The Cult of the Dead* κλπ., σ. 68 κ.ἐξ.

² Τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἐντὸς τύμβων τάφοι τῆς Βεργίας, Μ. ΑΝΑΡΟΝΙΚΟΣ, ΠΑΕ 1952, σ. 211 κ.ἐξ., ΠΑΕ 1953, σ. 141 κ.ἐξ. Πρβλ. καὶ τοὺς εἰς Νιδρὶ Λευκάδος οἰκογενειακοὺς τάφους F καὶ S, W. DÖRPFELD, *Alt-Ithiaka*, σ. 207 κ.ἐξ., εἰς Ἀφίδνας, S. WIDR, AM 21,

1896, σ. 385 κ.ἐξ., εἰς τὴν περιοχὴν Πατρῶν, Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΕ 1952, σ. 398 κ.ἐξ., εἰς Μεσσηνίαν. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΠΑΕ 1953, σ. 250, 1954, σ. 311 κ.ἐξ., ἐνθα ἀναφέρεται παρουσία 12 τοιούτων (ΜΕ) τύμβων, καὶ ΑΝ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1955, σ. 91, εἰς Ὀρχομενὸν καὶ Δραχμάνι, Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ, ΑΕ, 1908, σ. 90 ἐξ., AM 30, 1905, σ. 129 κ.ἐξ., 31, 1906, σ. 402 κ.ἐξ.· πρβλ. καὶ G. ΜΥΛΩΝΑΣ, ἔ.ἀ. σ. 79-80.

νιαίων συμμετέχον μετὰ τῶν Περραιβῶν τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Τροίας ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα τῆς θεσσαλικῆς Κύφου Γουνέα¹. Αἱ τελευταῖαι ὁμηρικαὶ ἔρευναι ἐνισχύουν ὁλονὲν τὴν ἄποψιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἰλιάς ἀντικατοπτρίζει τὸν παρωχημένον κόσμον τῆς μυκηναϊκῆς δυνάμεως, περὶ τὸ τέλος τῆς Β' π.Χ. χιλιετηρίδος, ὅπως οὗτος ἔχει ἀποκρυσταλλωθῇ εἰς τὴν σύγχρονον ποίησιν. Ὁ Κατάλογος εἶναι ξένον σῶμα εἰς τὸν ὄργανισμὸν τῆς Ἰλιάδος (ἀρχαιότερον ὅμως τοῦ ἔπους καὶ ὄχι πλέον παρεμβολὴ τοῦ 7^{ου} π.Χ. αἰ.), ὁ ὁποῖος δίδει τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχηγῶν, ἐνίοτε ἄνευ οὐδεμιᾶς δράσεως εἰς τὸ ἔπος, τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων, τὸν τόπον προελεύσεως, χρησιμεύσας ὡς αὐθεντικὴ πηγὴ διὰ τὸν Ὅμηρον. Ἡ ὑπόθεσις περὶ μεταγενεστέρως ἐπινοήσεως τοῦ Καταλόγου δέον νὰ ἀποκλεισθῇ, διότι αἱ βεβαιωθείσαι ἀρχαιολογικῶς περὶ τὰς 63 πόλεις τοῦ Καταλόγου εἶναι πράγματι προϊστορικαὶ (ἐκτὸς ἴσως τριῶν ὑπομυκηναϊκῶν) καὶ μερικαὶ τούτων μόνον μυκηναϊκαὶ². Αἱ ἀπόψεις αὗται εὐρίσκουν διαρκῶς τὴν ὑποστήριξιν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης³. Δεδομένου δὲ ὅτι οἱ Περραιβοὶ κατὰ τοὺς ὁμηρικὺς χρόνους κατέκουν τὴν παρὰ τὸν Τιταρήσιον (Σαραντάπορον) περιοχὴν, ἐκτεινομένην μεταξὺ τῶν Καμβουνίων ὀρέων καὶ τῆς Ποταμιᾶς, κατὰ δὲ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους ἔτι δυτικώτερον, τὴν περὶ τὴν Ἑστιαιώτιδα καὶ θεσσαλικὴν Πίνδον⁴, τὰ δὲ πρόσφατα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ἐπισημαίνουν τὴν περιοχὴν τῆς Φαρσά-

1 Τῷ δ' Ἐνιήνεσσι ἔποντο μενεπτόλεμοί τε Περραιβοί,
οἱ περὶ Δωδώνην δυσχεόμερον οἶκον ἔθεντο,
οἱ τ' ἄμφ' ἱμερτὸν Τιταρήσιον ἔργα νέμοντο.

2 Πρβλ. V. BURR, Νεῶν κατάλογος, ἔ. ἀ. σ. 107, 110 κ. ἐξ. καὶ 151 κ. ἐξ.

3 Πρβλ. R. HAMPE, Die homerische Welt im Lichte der neusten Ausgrabungen, Gymnasium 63, 1956, σ. 1 κ. ἐξ.

4 Περὶ τῆς θέσεως ἰδὲ A. APBANITOΠΟΥΛΟΥ, ΠΑΕ 1914, σ. 165 κ. ἐξ. καὶ 187, FR. STÄHLIN, Das helle-nische Thessalien, 1924, σ. 17 κ. ἐξ. καὶ 36 κ. ἐξ., B. LÉNK, RE, τ. XIX, ἐν λ., στ. 906. Ἡ ἀρχικὴ κοιτὶς τῶν Περραιβῶν δὲν εἶναι καθωρισμένη ἔνεκα τῶν πολλῶν μετακινήσεων τοῦ φύλου τούτου (Περραιβοὶ μετανάστει). Ὁ B. LÉNK, αὐτόθι, ὑποθέτει ὅτι ἀρχικῶς κατέκουν τὴν θεσσαλικὴν Ἑστιαιώτιδα. Ὁ N. HAMMOND, BSA, ἔ. ἀ., σ. 148, ἀκολουθῶν τὸν T. W. ALLEN, The Home-ric Catalogue of Ships, σ. 121 - 122, ὁ ὁποῖος ταυτίζει τὸν Τιταρήσιον μὲ τὸν παρὰ τὸ Βελεμίσι πηγάζοντα παραπόταμον τοῦ ἄνω Πηνειοῦ, τοποθετεῖ τοὺς Περραιβοὺς ἀνατολικῶς τοῦ Ζυγοῦ, εἰς τὴν περὶ τὸν ἄνω Πηνειὸν περιοχὴν. Ἄλλ' ὁ Τιταρήσιος ταυτίζεται μὲ βεβαιότητα ἴσως μὲ τὸν Σαραντάπορον (A. APBANITOΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΕ 1914, σ. 165, 172 κ. ἐξ., FR. STÄHLIN, RE ἐν λ., στ. 1509 - 1510). Εἶναι ὅμως ἄξιον προσοχῆς ὅτι τὰ περισσότερα τῶν Βορειοδυτικῶν φύλων μὲ κατάληξιν ἔθνηκιν - ἄν, - ἄνος (-ήν, -ήνος) ἀπαντοῦν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἡπείρου καὶ γενικῶς ἐπὶ τῆς ἀνατολικωτέρας ζώνης τῆς ΒΔ. Ἑλλάδος (πρβλ. Ἀτινᾶνες, Αἰνιᾶνες, Ἀρκτᾶνες, Ἀθαμᾶνες, Ἀγριᾶνες, Εὐρυτᾶνες, Ἑγγε-λᾶνες κ. ἄ.). Ἐπειδὴ δὲ τὴν περὶ τὴν Δωδώνην περιοχὴν κατέκουν ἀπὸ τῶν προδωρικῶν εἰσέτι χρόνων οἱ Ἑλ-

λοπες (Ἰλ. Π 234 - 35, Ἡ σί ο δ. παρὰ ΣΤΡΑΒ. Ζ 328), ἔπεται ὅτι οἱ Αἰνιᾶνες εὐρίσκοντο ἀνατολικῶς τούτων, κατέκουν τὴν μεταξὺ τῶν Ἑλλόπων καὶ τῶν Περραιβῶν περιοχὴν, μετὰ τῶν ὁποίων ἀναγκαστικῶς ἐγεννίανον, διότι ἀμφοτέρω τὰ φύλα ὑπήγοντο ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἀρχηγόν, τὸν ἡγεμόνα τῆς θεσσαλικῆς Κύφου Γουνέα. Τοῦτο παρετήρησεν ἤδη καὶ ὁ ΣΤΡΑΒΩΝ, Θ 422, γράφων: "Ὁμηρος μὲν γὰρ συνέζευξεν αὐτοὺς ὡς πλησίον ἀλλήλους οἰκοῦντας. Ἀρχικῶς λοιπὸν οἱ Αἰνιᾶνες κατέκουν τὸ ὄρεινόν συγκρότημα περὶ τὸν Ζυγόν, ἀμέσως δὲ ἀνατολικώτερον εὐρίσκοντο οἱ Περραιβοί. Ἄν κατὰ τὸν Κατάλογον οἱ Περραιβοὶ τοποθετοῦνται εἰς τὴν μεταξὺ τῶν Καμβουνίων καὶ Ποταμιᾶς περιοχὴν τοῦ Σαραντάπορου, τοῦτο ὀφείλεται εἰς μίαν τῶν πρώτων μετακινήσεων τούτων, προκλήθεισαν ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν πρὸς τὴν Ἡπείρον προωθηθέντων βορειότερων (μακεδονικῶν) φύλων. Οἱ γεωγραφικοὶ προσδιορισμοὶ δηλ. τοῦ Καταλόγου, μὴ συμφωνοῦντες πρὸς τὴν παλαιότεραν γεωγραφικὴν κατάστασιν, εἶναι ἔργον τοῦ ποιητοῦ, περιγράφοντος σύγχρονον ἢ παλαιότεραν μορφήν, πάντως μεταμυκηναϊκὴν (πρβλ. καὶ V. BURR, ἔ. ἀ., σ. 104 κ. ἐξ., 109 κ. ἐξ.). Σημειωτέον προσέτι ὅτι ὁ γεωγραφικὸς χώρος τῆς Ἡπείρου ἐξετείνετο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἐπὶ τῆς Θεσσαλικῆς (ἀνατολικῆς) Πίνδου, (FR. STÄHLIN, ἔ. ἀ., σ. 122 - 123, A. PHILIPPSON, ἔ. ἀ., σ. 17). Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται ἤδη καὶ ἐπιγραφικῶς, ἐκ τῆς προσφάτου σημαντικῆς ἐπὶ λίθου ἐπιγραφῆς ἐκ Δωδώνης τῶν χρόνων 370 - 368 π.Χ. (Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΔΗΣ, ΑΕ 1956, σ. 1 κ. ἐξ.), ἐκ τῆς ὁποίας ἐξάγεται ὅτι οἱ Ἀρκτᾶνες, κατέκουν τὴν μεταξὺ Τρίκκης καὶ Γόμφων περιοχὴν τῆς Ἑστιαιώτιδος, ὑπήγοντο εἰς τὰ ἡπειρωτικὰ φύλα, ὅπως καὶ οἱ Πειάλες, οἱ Κέ-

λου ὡς τὴν μυκηναϊκὴν Φθίαν¹, τὴν ἔδραν τοῦ βασιλείου τοῦ Πηλέως καὶ τοῦ υἱοῦ του Ἀχιλλέως, τοῦ πρωταγωνιστοῦ τῆς Ἰλιάδος, καθίσταται λίαν πιθανόν, ὅτι ἀμφότερα τὰ σύμματα φύλα, οἱ Αἰνιᾶνες καὶ οἱ Περγραιβοί, ὑπήγοντο ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Θεσσαλοῦ ἥρωος. Ἐφ' ὅσον δὲ οἱ Αἰνιᾶνες κατέκων ἀνατολικώτερον τῆς Δωδώνης, ἢ ἐπιρροὴ τοῦ Ἀχιλλέως ἐφθάνε μέχρις ἐκεῖ². Τὰ μυκηναϊκὰ εὐρήματα τῶν τάφων τοῦ Καλμπάκιου, τὰ μυκηναϊκὰ ξίφη τοῦ Περάματος, αἱ μυκηναϊκῆς καταγωγῆς κύλικες τῆς Καστρίτης καὶ τὰ εὐρήματα τοῦ Ἱεροῦ τῆς Δωδώνης³ μαρτυροῦν ὅτι ἡ περιοχὴ αὕτη εὐρίσκετο ἐν στενῇ ἐπαφῇ μὲ τὸν ἀρχαῖον κόσμον, κυρίως δὲ τῶν νήσων τοῦ Ἰονίου καὶ τῆς Θεσσαλίας. Εἰς τὴν προσευχὴν τοῦ Ἀχιλλέως ὑπὲρ τοῦ φίλου του Πατρόκλου πρὸς τὸν πελασγικὸν Δία τῆς δυσχειμέρου Δωδώνης (Ἰλ. Π 233 κ.εξ.) ὑποκρύπτεται ἀσφαλῶς ἡ ἀρχαιότερα καὶ ἡ ἐγκυροτέρα γραπτὴ παράδοσις περὶ τῆς σχέσεως τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Δωδώνης μὲ τὸν Ἀχιλλέα. Ὑπὸ τῶν Μολοσσῶν, φύλου, ὡς εἵπομεν, ἐγκατασταθέντος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰσβολῆς εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν, ἀνατολικῶς τῆς Δωδώνης, ὁ Ἀχιλλεὺς ἐλατρεῦτο ὡς θεός, ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Ἄσπετος (ΠΛΟΥΤ. Πύρρος Ι)⁴. Κατὰ πόσον τὸ ὄνομα τοῦτο ἀνεφέρετο ἀρχικῶς εἰς «Βαρβαρικὸν» Μολοσσὸν ἥρωα, συγχωνευθέντα βραδύτερον μὲ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀχιλλέως⁵, ἢ σχετίζεται ἀμέσως

λαιοι κ.ά., ἐγκατασταθέντα εἰς τὴν Ἡπειρον πιθανώτατα πρὸ τῶν χρόνων τῆς εἰσβολῆς, τῶν περὶ τὸ 1200 π.Χ. χρόνων. Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν ἐπίσης δέον νὰ ἀναζητηθῶν καὶ οἱ Τριπολίται τῆς ἐπιγραφῆς (αὐτ. σ. 9-10), ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς μνημονεύμενοι μαζὶ μὲ τοὺς ἡπειρώτας Ἀρχιτᾶνας, Πείαλες, Κελαῖθους, κατοικοῦντας τὴν δυτικώτεραν περιοχὴν τῆς Ἑσθιαϊώτιδος, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ὁ ἐκ τριῶν πόλεων ἡ φύλων συνοικισμὸς ἀπαντᾷ ἅπαξ εἰσέτι εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Τριφυλίαν (αὐτ. σ. 10). Πιθανῶς ἄρα καὶ ἡ περγραιβικὴ Τρίπολις ὑποθέτει τὴν ἡπειρωτικὴν προέλευσιν τῶν Περγραιβῶν. (Πρβλ. καὶ ΣΧΟΛ. εἰς ΠΙΝΔ., Πυθ. Ι, 66, Πίνδος, Περγραιβίας ὄρος). Ἀκριβέστερον ἢ θέσις τούτων δέον νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν περιοχὴν Ἰθώμης (Φανάρι) καὶ Τρίκκης περίπου, διότι κατὰ τὸν ΣΤΡΑΒΩΝΑ (Θ 437, πρβλ. καὶ Ι 446) οἱ Περγραιβοὶ εὐρίσκοντο ποτε ἐπὶ τῆς δυτ. Ἑσθιαϊώτιδος περὶ τὴν Τρίκκην καὶ τὴν Ἰθώμην. Κατ' ἄλλην πάλιν μαρτυρίαν τοῦ γεωγράφου (Θ 434) τὸ ὄρος Πίνδος πρὸς ἄρκτον μὲν τὴν Μακεδονίαν, πρὸς ἐσπέραν δὲ Περγραιβοὺς μετανάστας ἀνθρώπους ἔχον... (Προφανῶς ἐνταῦθα νοεῖται ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς Πίνδου). Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει οἱ Τριπολίται τῆς δωδωναίας ἐπιγραφῆς εἶναι πιθανώτατα οἱ κάτοικοι τῆς ἀρχαιότερας περγραιβικῆς Τριπόλεως εἰς τὴν Ἑσθιαϊώτιδα, ἢ δὲ ὑπὸ τοῦ ΑἰΒΙΟΥ, XLII, 53, 6 μνημονευομένη καὶ τοποθετουμένη παρὰ τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν, εἶναι ἡ μεταγενεστέρα περγραιβικὴ Τρίπολις. Διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους νομίζω ὅτι οἱ Περγραιβοὶ κατὰ τοὺς πρὸ τῆς εἰσβολῆς χρόνους κατέκων τὴν περὶ τὴν Ἑσθιαϊώτιδα περιοχὴν καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς Πίνδου, ἀμέσως δὲ δυτικώτερον καὶ ἐπὶ τῆς δυτικῆς Πίνδου, πάντως γειτνιάζοντες μὲ τοὺς πρώτους, οἱ Αἰνιᾶνες.

1 Ἀνωτ. σ. 123 καὶ R. HAMPE, ἔ.ἀ. σ. 4-5.

2 Εἰς τὸν κατάλογον μετὰ τὴν μνημονεύσιν τῆς Ἀλου, τοῦ σημείου συγκεντρώσεως τῆς ὑπὸ τὸν Ἀχιλλέα δυνάμεως, ἀκολουθοῦν ὕστερον αἱ πόλεις τοῦ Κράτους τοῦ Πηλέως καὶ Ἀχιλλέως καὶ μετὰ ταῦτα αἱ περὶ τὸν Παγαστικὸν πόλεις (B 698 κ.εξ.) καὶ ἀκολούθως αἱ κατὰ μῆκος τῆς χειρσονήσου τῆς Μαγνησίας, ἀνέκουναι εἰς τὸν Πρωτεσίλαον, τὸν Εὐμηλον καὶ τὸν Φιλοκτήτην. Τέλος μνημονεύονται αἱ δυτικαὶ καὶ βορείως τοῦ βασιλείου τῶν Μυρμιδόνων πόλεις καὶ ἐν κατακλείδι τὰ δύο φύλα τῶν Περγραιβῶν καὶ τῶν Ἑνιήνων. Ὁ V. BURR (σ. 106 κ.εξ.) παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀπαρίθμησις αὕτη, ἔχουσα ὡς κέντρον τὸ βασίλειον τοῦ Ἀχιλλέως, ἀνταποκρίνεται καὶ μὲ τὴν σειρὰν ἀφίξεως τῶν προσερχομένων εἰς τὸ σημεῖον συγκεντρώσεως δυνάμεων. Ὅτι καὶ οἱ Περγραιβοὶ καὶ οἱ Αἰνιῆνες ὑπήγοντο ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν του δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Αἱ περιοχαὶ αὗται δὲν εἶναι αἱ μόναι ἀπομεμακρυσμέναι περιοχαὶ τοῦ Ἀχιλλέως, ἀφ' οὗ καὶ ἡ Ἀλόπη (B 682, V. BURR, σ. 89 κ.εξ., 107) παρὰ τὸν Μαλιακὸν ὑπήγετο εἰς τοὺς Μυρμιδόνας. Παλαιότερα τις ἐπιρροὴ τῶν Θεσσαλῶν ἡγεμόνων ἐπὶ τμήματος τῆς Ἡπείρου ὑποτίθεται καὶ ἐκ τῆς πληροφορίας τοῦ ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ (Ἀλκίσις στ. 594), καθ' ἣν ἡ ἐπιρροὴ τοῦ κράτους τῶν Φερῶν ἐξικνεῖτο μέχρι τῆς Μολοσσίδος (πρβλ. ἐπίσης καὶ ΞΕΝΟΦΩΝΤΑ (Ἑλλ. VI, 1, 7, σχετ. καὶ σ. 153, 4).

3 Πρβλ. C. CARAPANOS, Dodone, πίν. 53, 5-6, 57, 1, O. MONTELIUS, ἔ.ἀ., πίν. 13, 2, Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ, ΠΑΕ 1952, σ. 295, Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗ, ΠΑΕ 1951, σ. 182, εἰκ. 7, 1952, σ. 365, εἰκ. 3.

4 Πρβλ. ἐπίσης καὶ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, Ὁπουνίων Πολιτεία (ΗΕΥΧΙΟΣ ἐν λ. Ἀσπετος).

5 M. NILSSON, Cults, Myths, Oracles and Politics in ancient Greece, Lund 1951, σ. 107.

μὲ αὐτόν, δὲν ἐνδιαφέρει τὴν παροῦσαν ἔρευναν· ἀποδεικνύεται ὅμως ἐκ τούτου ὅτι ἡ ἀνάμνησις τῶν παλαιῶν ἐκείνων δεσμῶν τοῦ ἥρωος μὲ τὴν κεντρικὴν Ἑπειρον διετηρήθη ζῶσα μέχρι τῶν τελευταίων ἱστορικῶν χρόνων εἰς τὴν λατρείαν τῶν Μολοσσῶν, παραλλήλως μὲ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀχιλλέως εἰς τὴν Θεσσαλίαν¹.

Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ παρουσία εἰσηγμένων ἔξωθεν ἀντικειμένων δὲν ἀποτελεῖ πάντοτε ἀπόδειξιν ἐθνολογικῆς συγγενείας, ὁ δὲ φυλετικὸς χαρακτὴρ ἐκάστου λαοῦ ἐκφράζεται καλύτερον διὰ τῆς ἐγχωρίας βιοτεχνίας, τῆς κεραμικῆς, τῶν ἐθίμων ταφῆς, τῆς θρησκείας καὶ περαιτέρω τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, τῆς γλώσσης κ.λπ., τότε τὰ περιορισμένα εὐρήματα τῶν περιοχῶν Καλμπακίου καὶ Ἰωαννίνων ἀντικατοπτρίζουν ἐν μικρογραφίᾳ τὴν ὑφὴν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς κεντρικῆς Ἑπείρου κατὰ τοὺς ὑστεροελλαδικοὺς χρόνους, πολιτισμοῦ ἑλληνικοῦ, ἑξαιρετικῶς συντηρητικοῦ καὶ καθυστερημένου, δεχομένου παθητικῶς παντοίας ἐπιδράσεις.

Ἡ Ἑπειρος, γεωγραφικῶς ἀπομονωμένη ἀπὸ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, ἔζησεν εἰς μεγάλην μόνωσιν ἐπὶ μακρόν. Ὁ κτηνοτροφικὸς κατὰ τὸ πλεῖστον χαρακτὴρ τοῦ προϊστορικοῦ πολιτισμοῦ τῆς, ἐπιβληθεὶς κυρίως ἐκ τῆς γεωγραφικῆς θέσεως καὶ τῆς ὀρεινῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους τῆς, ἐπέτεινε τὴν μόνωσιν αὐτὴν καὶ καθίστα τὰ Ἑπειρωτικὰ φῦλα ἀδιάφορα πρὸς κάθε νεωτερισμόν. Ἀλλὰ τὰ προϊόντα τῆς Ἑπείρου, κυρίως κτηνοτροφικὰ καὶ δασικά, παρεῖχον ἔδαφος ἐκμεταλλεύσεως εἰς τοὺς ἐπιχειρηματικοὺς Μυκηναίους ἐμπόρους. Ὅ,τι συνέβη εἰς τὴν κεντρικὴν Μακεδονίαν ἀπὸ τοῦ 14^{ου} π.Χ. αἰ. καὶ βραδύτερον διὰ τῆς διεισδύσεως τοῦ μυκηναϊκοῦ ἐμπορίου κατὰ μῆκος τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀξιοῦ², τὸ ἴδιον εἶναι φυσικὸν ὅτι συνέβη καὶ εἰς τὴν Ἑπειρον. Τοῦτο τοῦλάχιστον ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ἡ παρουσία τοσούτων μυκηναϊκῶν εὐρημάτων εἰς τὴν περὶ τὴν Δωδώνην περιοχὴν. Ἀνάλογον φαινόμενον παρατηρεῖται μερικὸς αἰῶνας βραδύτερον, ὅτε ἡ Ἑπειρος, κατὰ τὸ τέλος πιθανῶς τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, ἀσφαλῶς δὲ λήγοντος τοῦ 7^{ου} π.Χ. αἰ., ἀποβαίνει καὶ πάλιν τὸ πεδὶον ἐκμεταλλεύσεως τῶν νοτίων Ἑλλήνων διὰ τῆς ἰδρύσεως σειρᾶς ἀποικιῶν ἐπὶ τῶν ἡπειρωτικῶν ἀκτῶν ἢ πλησίον τῶν πλωτῶν ποταμῶν³. Ἡ θάλασσα καὶ οἱ ἐν μέρει πλωτοὶ ποταμοὶ ἦσαν πάντοτε αἱ ἀσφαλέστεραι καὶ αἱ πλέον συμφέρουσαι ἐμπορικαὶ ὁδοί. Ἡ ἐμ-

1 Πρβλ. καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ R. HAMPE περὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἀχιλλέως εἰς Φάρσαλον, ἔ.ἀ. σ. 4 - 5 Ἀναμφιβόλως εἰς τὰς παραδόσεις τῶν Μολοσσῶν ὑπόκειται στρώμα παλαιοτάτης λατρείας τοῦ ἥρωος εἰς τὴν Ἑπειρον. Σχετικῶς διεξοδικώτερον ἀλλαχοῦ προσεχῶς.

2 W. HEURTLEY, *Preh. Mac.*, σ. 96 καὶ ἰδίᾳ σ. 124 καὶ σ. 126.

3 Ἡδὴ ὁ N. G. L. HAMMOND παρετήρησεν (*The Colonies of Elis in Cassopæa*, σ. 32) ὅτι αἱ ὑπὸ τοῦ ΣΤΡΑΒΩΝΟΣ (Ζ 324) μνημονευόμεναι βορείως τοῦ Ἀμβρακικοῦ πόλεις, ἡ Πανδοσία, τὸ Βουχέτιον καὶ ἡ Ἐλάτεια, ἀποικίαι τῶν Ἡλείων (ΔΗΜΟΣΘ. Περὶ Ἀλονήσου 32), πρέπει νὰ ἰδρῦθησαν ὑπ' αὐτῶν κατὰ τὴν περίοδον 720 - 650, συμπίπτουσιν μὲ τὴν ἀποικιακὴν δρᾶσιν τῶν γειτόνων τῶν Ἀχαιῶν. Ὁ μετὰ τὸ 630 π.Χ. ἀποικισμὸς τῶν πόλεων τούτων βορείως τοῦ Ἀμβρακικοῦ θὰ ἀπέβαινε δυσχερὴς, διότι ἡ περιοχὴ αὕτη ἠλέγχετο πλέον ὑπὸ τῶν Κορινθίων διὰ τῆς Ἀμβρακίας (630 π.Χ.). Τὴν ὑπόθεσιν

ταύτην ἐνισχύουν τὰ εὐρήματα τῆς Δωδώνης. Ἰκανὸς ἀριθμὸς ἀφιερωμάτων, τεμάχια χαλκῶν τριπόδων, τρία χαλκᾶ ἀγαλμάτια τοῦ Διὸς Πολεμιστοῦ, ἀναγόμενα εἰς τοὺς περὶ τὸ 700 π.Χ. χρόνους (περὶ τῶν τελευταίων ἰδὲ CARAPANOS, *Dodone*, πίν. XIII. 4' πρβλ. καὶ S. CASSON, *JHS* 42, 1922, σ. 211 κ.ἑξ., εἰκ. 4 b, V. MÜLLER, *Frühe Plastik*, σ. 73, Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΔΗ, *Ἑπειρ. Χρον.* 10, 1935, πίν. 12, ΠΑΕ 1955 [ἀνασκαφὴ εἰς Δωδώνην] καὶ ΑΝ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, *Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχ.* Ἑταιρ. κατὰ τὸ ἔτος 1955, σ. 58, εἰκ. 55), δεικνύουν αἰσθητὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ὀλυμπίας. (Περὶ τῆς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ὀλυμπίας διαμορφώσεως τοῦ τύπου τοῦ Πολεμιστοῦ Διὸς ἰδὲ E. KUNZE, *Zeusbilder in Olympia, Antike und Abendland* II, 1946, σ. 95 κ.ἑξ.). Ἡ παρουσία εἰς τὸ Ἱερόν τῆς Δωδώνης κατὰ τὴν ὑστερογεωμετρικὴν καὶ τὴν πρῶτον ἀνατολιζουσαν περίοδον τοσούτων ἀφιερωμάτων ἐξ Ἠλίδος δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν γειτνίασιν τῶν ἀποικιῶν τῶν Ἡλείων πρὸς τὸ Δωδωναῖον Ἱερόν.

φάνισις τῶν μυκηναϊκῶν εὐρημάτων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Θυάμιδος, σημαντικὸν σημεῖον τῆς κεντρικῆς Ἠπείρου, εὐρίσκει οὕτω τὴν ἐξήγησίν της καὶ ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ παράλαιοι περιοχαὶ τῆς Ἠπείρου ὑπέκειντο εἰς ἰσχυροτέραν ἀκτινοβολίαν τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ¹. Ἀφ' ἐτέρου ἡ εὐφορος θεσσαλικὴ πεδιάς μὲ τὸ ἥπιον κλίμα, προσιτὴ ἐκ τῆς κεντρικῆς Ἠπείρου διὰ τῶν διαβάσεων τῆς Πίνδου², προσεῖλκυεν ἀνέκαθεν τοὺς νομάδας καὶ λοιποὺς ὀρεσιβίους κατοίκους της. Ἡ ἀρχαία γραπτὴ παράδοσις μνημονεύει ἐξ ἄλλου ἀθρόας μετακινήσεις ἡπειρωτικῶν φύλων πρὸς τὴν Θεσσαλίαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰσβολῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ οἱ Θεσσαλοὶ³. Αἱ παλαιότεραι αὐταὶ σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο περιοχῶν φαίνεται ὅτι ἐξηκολούθησαν καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους⁴. Ἡ Ἠπειρος, κατέχουσα τὸν μεταξὺ τοῦ Ἰονίου καὶ τῆς Θεσσαλίας, τῆς ΒΔ. Βαλκανικῆς, τῆς Δ. Μακεδονίας καὶ τῆς νοτιωτέρας Ἑλλάδος χώρον, εὐλογον ἦτο νὰ εὐρίσκεται εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὰς περιοχὰς αὐτάς καὶ νὰ ὑφίσταται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πολιτισμοῦ των. Αἱ κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους σχέσεις μὲ τὴν ΒΔ. Βαλκανικὴν καὶ τὴν Οὐγγαρίαν διαπιστοῦνται ἀρχαιολογικῶς, τὴν μετὰ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῶν Ἰονίων νήσων ἐπικοινωνίαν στηρίζουν τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα καὶ ἡ ὁμηρικὴ ποίησις.

Ὑπὸ τὸ φῶς τῶν προσφάτων εὐρημάτων αἱ ὁμηρικαὶ εἰδήσεις περὶ τῶν σχέσεων τῆς Ἠπείρου μὲ τὸν Ἀχαϊκὸν κόσμον τῆς Θεσσαλίας καὶ τοῦ Ἰονίου ἀποκτοῦν ἰδιαιτέραν σημασίαν, διότι φαίνονται ὥς νὰ ἀποσπῶνται πλεον ἀπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ μύθου καὶ νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὸν ὁρίζοντα τῶν ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης ἐπιβεβαιουμένων ἱστορικῶν γεγονότων.

ΣΩΤΗΡΙΟΣ Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ

1 Ὑστερομυκηναϊκὸν ὄστρακον ἀνευρέθη εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ κόλπου τοῦ Αὐλῶνος, Ν. G. L. HAMMOND, BSA, ἔ. ἀ., σ. 136.

2 Ἐκτὸς τῆς σημαντικῆς διαβάσεως Μετσόβου - Ζυγοῦ, περιγραφομένης ὑπὸ τοῦ HAMMOND (αὐτ. σ. 141, 145 κ.ἐξ.), ἀναφέρονται καὶ ἕτεροι μικροτέρας σημασίας φυσικαὶ διαβάσεις νοτιώτερον, Ν. ΚΟΣΜΑΣ, Ἠπειρ. Ἑστ. Γ', 1953, σ. 14-20.

3 ΗΡΟΔ. VII, 176. (Πρβλ. καὶ ΘΟΥΚ. I, 12, 3). Σχετικῶς Ν. L. HAMMOND, ἔ.ἀ. σ. 151 κ.ἐξ. καὶ Σ. Ι. ΔΑ-

ΚΑΡΗΣ, ΠΑΕ 1952, σ. 380.

4 Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Μολοσσοῦ βασιλέως Ἀλκέτα ὡς ὑπηκόου καὶ ὑπάρχον ἐν τῇ Ἠπείρῳ τοῦ Ἰάσονος τῶν Φερῶν (ΞΕΝΟΦ. Ἑλλην. VI, 1, 7), ὅσον καὶ ἂν εἶναι γενικὸς καὶ ἀκαθόριστος (P. FRANKF, Alt-Epirus, σ. 14-15, πρβλ. καὶ Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, ΑΕ 1956, σ. 8), ἐν τούτοις ὑποθέτει ἐπιρροὴν καθ' οἷονδήποτε τρόπον ἢ παλαιότεραν ἐξάρτησιν τμήματος τοῦλάχιστον τῆς Ἠπείρου, τοῦ πρὸς τὴν Θεσσαλίαν, ἐκ μέρους τῶν ταγῶν τῶν Φερῶν (πρβλ. καὶ ἀνωτ. σ. 151, 2).